

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

Jørgensen
Landfogedens
Forvaltning
fra 1660 til
vore Dage

INDUSTRI-
FORENINGEN.

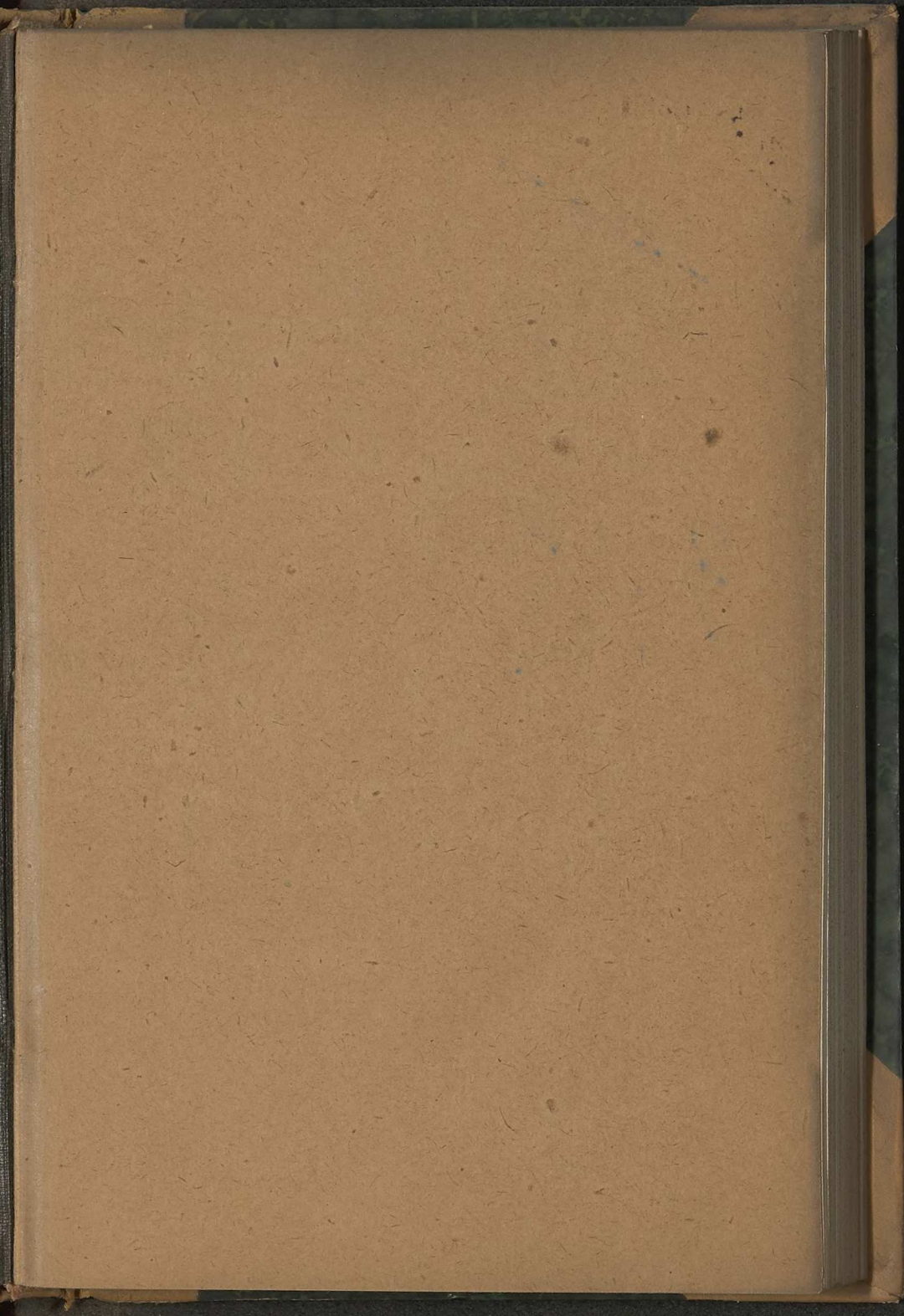
3327.

~~265~~

352

1B

352

~~83-37.~~

Landsognenes Forvaltning

fra 1660 til vore Dage.

Et kommunalhistorisk Bidrag

af

J. P. Jørgensen,
Gaardejer.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

Trykt hos Nielsen & Lydiche.

1890.

Forord.

I samme Grad, som den sognekommunale Forvaltning er vorøet op til at blive et Spørgsmaal af fremragende økonomisk Betydning, stiger selvfølgelig ogsaa Trangen til et almindeligere Kjendskab, ikke blot til de Former, hvorunder Administrationen i Diebliffet virker, men ogsaa til selve det Grundlag, hvorpaa Systemet er bygget, idet den Grundsaetning, at jo nøjere man kjender Fortiden, desto lettere vil man kunne forstaa Nutiden, i fuldt Maal kommer til Anvendelse ogsaa for dette Omraade. I den førstnævnte Henseende yde en Række fortræffelige Haandbøger, navnlig Kontorchef B. F. Schou: Landf. Forsatning og Styrelse, og Herredsfoged Krarup: Haandbog for Sogneraadsmedlemmer, al ønskelig Vejledning; men derimod savnes der ganske en historisk Fremstilling af den Udvikling, der er foregaaet igjennem Tiderne, idet de faa eksisterende Skilbringer af den gamle Forvaltning forekomme som Brudstykker i andre Forbindelser og saaledes ikke kunne give noget sammenhængende Billede af disse Forhold.

For efter ringe Gyne at yde et Bidrag til denne utvølsomme Mangels Afhjælpling har jeg, hovedsagelig paa Grundlag af Forordningerne og Rescripterne, udarbejdet nærværende lille Skrift, som jeg haaber paa en nogenlunde fyldestgjørende Maade maa kunne belyse Udviklingens Gang. Maatte det saa tillige kunne bidrage til at fremme en almindeligere For-

staaelse af, at det vidtgaaende kommunale Selvfstyre, vi fik i 1867, ikke er kommen som et blot og bart Udslag af en øjeblikkelig Stemning, men at det, ligesom ethvert andet varigt Gode, langsomt er fremvoget gennem lange Tidens omhyggelig Forberedelse, vil Djemedet med dets Fremkomst tilfulde være opnaaet.

Gandsbøje, den 6te Januar 1890.

J. P. Jørgensen.

Indledning

Første Afsnit.

Det egentlig sognekommunale Omraade.

1841

Get eigneilig leguichommunale Bmroba

Indledning.

Den nuværende Sogneinddeling, der paa det nøjeste falder sammen med Landets oprindelige Inddeling i Kirkefogne, har vel i alt væsentligt bestaaet fra de ældste Tider, hvilket blandt andet ogsaa fremgaar deraf, at Danske Lov bruger Udtrykket: „paa det Sognene kand blive tilsammen, som de af Arrilds Tid været haver“; men ligesom der her ved kun er sigtet til det rent kirkelige Omraade, saaledes udgjorde de under et Præstekald forenede Hoved-¹⁾ og Annerfogne i kommunal Henseende hver for sig et selvstændigt Hele, hvis Fattig-, Skole- og endnu mindre Vejvæsen ikke stod i nogenjomhelst Forbindelse med Søsterfognets. Først ved Rglm. af 5. Juli 1803 fandt der en delvis Sammenslutning Sted, idet de i kirkelig Henseende sammenhørende Sogne ogsaa fik fælles Fattigvæsen, og det er da i denne Anledning, at de saaledes forenede Sogne første Gang fremtræde under Fællesbetegnelsen „Commune“. ²⁾ Den saaledes paabegyndte Sammenslutning udvikledes yderligere ved Anordn. af 13. August 1841, hvorved Sognene undergaves en Fælles-Bestyrrelse af Sogneforstanderskabet, forsaavidt Hoved- og Annerfognet da ikke vare beliggende i hver sit Amt, eller Annerfognet hørte

¹⁾ Næmlig det Sogn, hvori Præstegaarden er beliggende.

²⁾ Navnet er hentet fra Frankrig, hvor det oprindelig betegnede de Rijkstæder, som i Middelalderen efter langvarige Kampe havde opnaaet Ret til selv at styre deres Anliggender.

under en Kjøbstad, i hvilke Tilfælde kun det kirkelige Fællesskab bibeholdtes, hvorimod hvert Sogn fik sit selvstændige Sogneforstanderskab. Denne Regel fastsloges isøvrigt allerede ved Plakat af 2. Septb. 1808, og i Overensstemmelse dermed blev det t. Ex. ved Rescript af 22. Decbr. 1812 afgjort, at Farum- og Kirkeværløse Sogne, beliggende henholdsvis i Frederiksborg- og Københavns Amt, i økonomisk Henseende skulde udgjøre to selvstændige Kommuner, uagtet begge Sogne henhørte under ét Pastorat.

Det var dog ikke blot selve Sognene, der saaledes tidligere i kommunal Henseende vare adskilte; endogsa de forskellige Administrationsgrene indenfor Sognets Grænser havde hver sin særlige Bestyrelse og sine selvstændige Indkomster, og endskjønt Fattig- og Skolevæsenet til en vis Grad sammensloges i Aaret 1841, var det dog først ved Landkommunalloven af 6. Juli 1867, at der opnaaedes fuldstændig kommunal Enhed, saaledes at de sammenhørende Sognes Fornødenheder udredes af den fælles Kommunekasse, der bestyres af et fælles Sogneraad. Af Hensyn til den Adskillelse, der saaledes fandt Sted mellem de forskellige Grene af den sognekommunale Forvaltning, vil det i det efterfølgende være nødvendigt at tage hver af disse for sig, og, idet den Bemærkning forudstikkes, at der enkelte Steder, navnlig for Bornholms Vedkommende, har fundet og fremdeles finder nogle Afvigelser Sted i de almindelige Hovedbestemmelser, vil det være naturligt at begynde med den Afdeling, som først blev Gjenstand for kommunal Ordning, nemlig

Fattigvæsenet.

Den betydningsfuldeste Del af den ordnede Fattigpleje foregik tidligst i de saakaldte Hospitaller, der oprindeligt vare knyttede til Klostrene, og hvor Plejen under Geistlighedens

Bedelse baade i filantropisk og i rent lægevidenskabelig Henseende udførtes af de talrige religiøse Foreninger, som den frembrydende Kristendom skabte rundt om i Landet; i alt Fald indeholder Danske Lov og andre endnu ældre Anordninger forholdsvis udførlige Bestemmelser om Hospitalernes Brug, hvorefter Loven gaar lettere hen over det øvrige Fattigvæsen, som sikkert den Gang har været saare upaaagtet. Sjællands første Biskop efter Reformationen, Peder Palladius, omtaler Fattigplejen omkring Midten af det 16de Aarhundrede paa følgende drastiske Maade: „Tænk paa de Fattige i Hospitalerne. Nu have i ikke Munk og Mulestødere længere at give Almisse, som kryste de Dørene ud paa Folk med en Abraham med en Sæk paa Bagen og toge baade Øste (baade ere gode, sagde Munken, stop i Sækken!). Dette er nu aflagt. Men kommer du til Kjøbenhavn, og vil se, hvem du giver din Almisse, da gik ind i Helliggejstes Hus, midt i Byen, der skal du finde en aaben Dør for dig. Op ad den ene Side og ned ad den anden, se hvilke mange arme Almuehoveder, der ligge paa de Sænge, indførte fra det ganske Sjællands Land: der Næse, Øjne og Mund ere afædte af Rokker, Værk og Kræft, der Arme og Ben ere afraadnede og endnu ligge og rinde af Orme og Maddiker, og staar ikke til at læge udi deres Livstid. Ikke ligger du derinde og jeg ej heller, dog vi have det saa vel fortjent som nogen af dem. Gjør med dem, hvad i ville ønske i deres Sted. Giv dem Mad, Penge og Korn, men ogsaa Sængeklæder, et Bagen, et gammelt Haandklæde, Forklæde eller Halsklæde til at afstørre deres pokkersbesænkte Ansigt med, har i gamle Klæder tilovers, da giv dem til de Fattige, heller end de hænge og raadne; Væmmer eder til at have et lidet Fad hos eders store Fad og slaar en Skæfuld varmt derudi og et Stykke Brød eller Fisk, hvad Gud har undt dig ved dit Bord, og lad saa din Dreng eller Pige løbe hen dermed til de Fattige, som bo i Sognet hos eder; men kommer

en Stodder til dig og beder om Almisje, da hør ham vel, om han kan de 10 Budord, Troen og Fadervor, kan han, da giv ham i Jesu Navn, men kan han dem ikke, da kan du lade ham pille sig, til han saadant lærer. Saa gjør jeg.¹⁾)

I Hospitalet maatte ingen modtages for „Gunst eller Gave, Bild eller Benskab“, da „Kongen vil, at alleneſte Krøblinge, Elendige og aldrende Menneſter, ſom det ſtorligen behøve, maa udi Hospitalet annammes og modtages,“ og ingen maatte der nyde længere Ophold, „indtil hand paa andre Maader fandt forhverve ſit Brød.“ Under Superintendentens, d. v. ſ. den øverſte geiſtliche Myndigheds, Overſyn forvaltedes Hospitalernes Anliggender af en af Kongen ved hvert Hospital beſtattet „god, gudfrygtig og vederhæftig Forſtander, ſom enten er ugift og fører et godt kyndt Levnet, eller ſom er gift og haver ingen Børn,“ hvilken Beſtemmelse var foranlediget ved, at HOSPITALET havde fuldſtændig Arveret, ſaa vel efter Forſtanderen ſom efter de i HOSPITALET indlagde Lemmer, endog med Udelukkeſe af Livsarvinger. Forſtanderen ſkulde hvert Aar aflægge Regniſkab i Superintendentens Overværeſe; men iøvrigt paahvilede det Stedets Sognepræſt, hvis ikke HOSPITALET havde ſin egen Præſt, at føre det umiddelbare Tilſyn med de „Fattiges Nøgt og Underholdning“ ſamt at drage Omſorg for, „at der rettelig raadis Bod“ paa forefundne Mangler.

For Fattige og Husarme (hvorved ikke forſtodes egentlig Husvilde, men Fattige, ſom maatte lide Nød hjemme), hvilke af en eller anden Grund ikke kunde finde Optagelse i Hospitalet, forordnedes der ligeledes Forſtandere, ſom „med ret Troſkab ſkulde oppebære Renten af, hvad ſom de Fattige er tillagt, ſaa og hvad desforuden af gudfrygtige Folk velvilligen gives af Mad, Drikke, Klæder og anden Hjælp, eller i Kirken om Prædikedagene ſamles eller i andre Maader dennem til-

¹⁾ Peder Palladius's Viſitatsbog.

lægges," hvilket de skulde uddele blandt de Fattige „troligen og rundeligen“ efter enhver Behov. Forstanderne skulde ogsaa „gjøre rigtig Regnskab for alt det, de haver indtaget og udgivet, i Dørlighedens og Sognepræstens Ovrørelse.“ Derhos skulde Kirkeværgerne for Landsbyen med Sognemændenes Hjælp bygge i hvert Sogn „et Fattigfolkis-Hus“ til de Fattige i Sognet, som ikke kunde finde Husly andet Steds, samt „sætte en Blof hos Huset, at godt Folk kunde lægge deres Almisse derudi," hvortil Præsten hver Søndag i Kirken skulde formane Sognefolket. Røglen til denne Blof skulde opbevares hos Kirkeværgeren eller Sognepræsten. Hvert Sogn skulde saavidt muligt forsyne sine egne Fattige, og i dette Djemed var det i Følge Forordning af 27. Decemb. 1587 paalagt Sognepræsten „at optegne alle arme og nødtørftige Folk i Sognet paa klare Registre“ samt i Forening med Kirkeværgeren og 4 af de bedste Sognemænd give enhver Betler et Tegn med Sognekirkens Navn paa Bryttet, „paa det at det deraf kunde kjendes, udi hvilke Sogne de hafuer hjemme.“ Endvidere skulde „enhver Sognepræst have en rigtig Tegnebog, hvorudi ægte eller uægte Børn kan tegnes og deraf deres Ankomst forfares, saa og om Forældrene ærligen eller ikke ere sankede i ret Egtteskab.“¹⁾

Ligesom Fattigplejen saaledes oprindelig har været væsentlig frivillig, har Fattigvæsenet sikkert ej heller haft synderlig anden Indtægt end de Gaver, hvormed de Fattige fra forskjellige Sider betænkes; det synes endogjaa, som om Sognene ikke have haft nogenjomhelst Andel i de talløse Bøder, der i hine Tider idømtes for alle Slags Forseelser, idet saadanne Bøder for Bondemenighedernes Vedkommende tilfaldt enten Kongen eller Herremanden²⁾. At der under disse Omstændigheder har været stillet betydelige Krav til den frivillige

¹⁾ Kirkehistoriske Samlinger, 3 R. II.

²⁾ Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden.

Godgjørenhed, følger af sig selv, og ihvorvel der foreligger Vidnesbyrd om, at denne ogsaa har været udfoldet efter en efter Tidsforholdene ret anseelig Maalestof, er det dog ikke sandsynligt, at den har kunnet forslaa til at afhjælpe den til Stede værende Nød og Trang; saa meget er i alt Fald sikkert, at Godgjørenheden ikke har kunnet overkomme at opøge Trangen, men at det er denne, der har maattet opøge Godgjørenheden, og her ligger da den store Skavank ved den frivillige Fattigpleje, at den, hvor tiltalende den i mange Maader end ser ud, saa at sige nøder de Fattige til at „være om sig“ eller ligefrem ansporer Betleriet.

Det viste sig da ogsaa, at Betleriet i Begyndelsen af forrige Aarhundrede tog stærkt Overhaand her i Landet. Ikke blot Børn fra 6—15 Aar og andre virkelig Nødlidende „løb i Hobetal omkring“, men selv iblandt mindre trængende skabtes der efterhaanden en Mængde omstrefsende, privilegerede Tiggere derved, at der, i Konsekvens af den i Christian den 3. Deces af 24. August 1537 givne Anvisning, naar Sygdom eller anden Ulykke, navnlig Ildbrand, var overgaaet en Person, hos Amtmanden kunde erhverves „Thingsvidne“, som gav Ret til at gaa omkring og „brandsle“, som man har kaldt denne Ustik, der af enkelte er bleven dreven i Smug indtil op mod Midten af vort Aarhundrede. Et saadant Thingsvidne meddeltes oprindeligt uden nogenformhelt Begrænsning, men indskrænkedes først i 1708 til kun at være gyldigt for 1 Aar, derefter ved Rescr. af 23. Aug. 1745 til $\frac{1}{4}$ Aar, hvorefter det ikke maatte bruges „uden i det Amt, hvor Ulykken sig haver tilbraget“, og efterat der ved Føng. af 29. Febr. 1792 var oprettet en almindelig Brandforsikring for Landet, kunde der kun ganske undtagelsesvis erhverves Brandbrev, og dette gav saa kun Ret til at gaa om i de nærmeste Sogne en meget kort Tid, hvorefter Brandbrevet uopholdelig skulde tilbagegives Amtmanden. I Sjælland havde man i hver By

en „Bettelpind“, der gik paa Omgang imellem Bymændene, og hvor den fandtes, skulde Betlerne fortrinsvis have Mad og Nattekvarter.¹⁾

Denne Levevis, som under hine Tiders elendige økonomiske Forhold nødvendigvis maatte være i høj Grad tiltalende for mange, benyttedes derfor ogsaa i temmelig stor Udstrækning, ja det var endog ikke ualmindeligt, at Folk selv afbrændte Hus og Hjem blot for at faa Ret til at gaa om og tigge²⁾, og det var som oftest Tilfældet, at „slige afbrændte Mænd løb saalænge hele Landet igjennem, at de til Slutning vænnes til Betlerstaven og ved lang Lediggang gjøres saa uskikkede til Arbejde, at de siden ere Landet til dobbelt Byrde“. Ikke sjældent folgte en Brandlidt sin Ret til andre, som derefter i Ly af dette Privilegium gjennemstrefkede Landet, „hvorover Landsbyerne bleve kjede og fortrædelige til videre og fremdeles Pleje af deres egne Fattige“.

Det var imidlertid ikke blot indenlandske Betlere, der oversvømmede Landet; ogsaa Nabolandene leverede et anseeligt Kontingent, ja selv Italianere vare paa Færde med at indsamle Almisser, som foregaves at skulle anvendes til Indløsning af deres i Tyrkiet fangne Benner, for ikke at tale om de saakaldte Betteljøder, der især synes at have været nærgaaende og ubehagelige, at dømme efter, at flere Rescripter alene omhandle dem; bl. a. paabydes det ved Rescr. af 8. Novbr. 1754, „at ingen fremmede Betteljøder maatte lade sig finde nogensteds udenfor Landevejene, og at ingen Kromand under stor Straf maatte huse dem nogen Nat“. — Hvor stort Betlernes Antal har været paa hint Tidspunkt, haves der næppe nogen paalidelig Oplysning om, men der er ingen Tvivl om, at dette maa tælles i mange Tusinder, efter en enkelt Opgjørelse endog 60,000 alene i Danmarks Land-

¹⁾ Feilberg: Danst Bondeliv.

²⁾ Nørðam: Kirkelove 1587.

fogne¹⁾, og at et saadant Utaal af Omløbere stundom ogsaa kunde indlade sig paa værre Excesser end blot og bart Tiggeri, fremgaar af Rescr. af 20. Oktob. 1711, hvorefter „et Parti løse Folk og Pæk“ havde sammenrottet sig i Jylland og ej alene stjal og røvede, men endog truede Beboerne med Mordbrand.

For nu at raade Bod paa dette Uvæsen gaves der gennem en lang Række Rescripter udførlige Bestemmelser om, hvorledes der skulde forholde sig med slige omstreffende Udblændinge. Et af de vigtigste Rescripter i saa Henseende er dateret d. 14. Septbr. 1736, hvori det bl. a. hedder, at saadanne Personer skulde afleveres enten i Kjøbenhavn eller paa et nærmere betegnet Sted i Jylland og Fyn, hvorpaa de af de Fattiges Direktører, d. v. s. Stiftamtmanden og Biskoppen, „skulde befordres ud af Kongens Riger og Lande“, saa fremt de ikke vare arbejdsdygtige nok til at „bruges i et Arbejds- eller Husehus“; med hver voksen Person skulde følge 4 Rdl. og med et Barn 2 Rdl. til Bestridelse af Rejseomkostningerne. Men da „Enhver paa Landet undser sig ved at lægge Haand paa slige Personer og lade dem paagribe, siden de ikke vide, hvorfra disse Omkostninger skulde komme“, bestemtes det ved Rescr. af 15. Septbr. 1749, at saadanne Omkostninger skulde reparteres paa det Stift, hvor Paagribelsen fandt Sted. Ved Siden heraf var det gjentagne Gange, f. Ex. ved Rescr. af 18. Decbr. 1715 og 28. Juni 1737 forbudt Skippere og Færgemænd under Fortabelse af deres Fartøjer at overføre saadanne fra et Sted til et andet, ligesom hverken „Bortshusmænd“ eller Private under en Bøde af 1 Rdl., hvoraf Halvdelen tilfaldt Sognets Fattige og Resten Angiveren, maatte herbergerere udenlandske Betlere, og det var særlig paalagt Sognekogderne og ved Rescr. af 6. Novbr. 1739 tilige Oldermændene i hver By at paase, at sligt ikke fandt

¹⁾ Joakim Lærjen: Dansk Læsebog.

Sted. Til yderligere Betryggelse i saa Henseende anbefalede det i Rescr. af 25. Juli 1735 at ansætte en „Betlerfoged“ eller Stodderkonge, som han almindelig kaldtes, i hvert Sogn, som „Tid efter anden skulde omgaa i Sognet for at se Betlere til deres eget Hjem henviste“. Betlerfogderne fik ingen Løn, hvorimod de skulde have Kosten hos Bønderne de Dage, de bevæbnede med en vældig Knippel, foretog deres Razzia i Byen; men uagtet Institutionen saaledes ikke var forbunden med nogen synderlig Udgift, var der dog flere Steder, deriblandt Vallerkilde Sogn, hvor Bymændene bestemt nægtede at modtage disse Embedsmænd paa Kost, hvilket just ikke vidner om, at Stodderkongerne have nydt nogen overdreven Anseelse blandt Befolkningen, og det nyttede intet, at man fremhævede, at der i Skippinge Herred var ansat Betlerfogder i alle Sognene. Det synes imidlertid, at disse Fogder ere blevene mere og mere uundværlige; thi ved Rescr. af 6. Novbr. 1739 paabødes det, at der overalt skulde bestikkes saadanne; men for at gjøre Indretningen saa lidt bekostelig som muligt, maatte hertil bruges „et af Sognets Fattiglemmer“, og for end mere at indprente Bymændene det økonomiske ved dette Arrangement, hedder det videre, at „da Betlerfogden som en af Sognets Fattige“ alligevel skulde „have sin Forplejning af Sognet“, kunde han paa denne Maade gjøre nogen Nytte for Befolkningen ved hans Underhold; dog krævedes det udtrykkeligt, at det skulde være „et af de stærkeste Fattiglemmer“, eftersom han skulde være i Stand til „at kunne sætte de omløbende Betlere i Halsjærnet“, som han ikke ved Hjælp af sin Knippel kunde drive ud af Byen eller paa anden Maade faa Bugt med. Yderligere havde dog Betlerfogden ogsaa nogen Extra-Fortjeneste, idet der af Sognekassen udbetaltes ham som en Slags Præmie 4 Sk. for hver Betler, han kunde opbringe. Hvis et Sogn var saa uheldigt ikke at have en saadan Herkules af et Fattiglem, havde 2 à 3 Sogne Lov til at slaa sig sammen om en Foged, men i saa Fald fik han

sine 4 St. af Herredskassen, med mindre Proprietæren, d. v. s. Godsejeren, som var forpligtet til at ryddeligholde sit Gods for Betlere, maatte finde Anledning til at afholde denne Udgift af sin egen Lomme. Betlerfogderne, med hvis Autoritet det fremdeles maa have staaet daarligt til, eftersom det har været nødvendigt gjentagne Gange at paabyde en saa selvsølgelig Ting, som at „ingen maatte hindre dem i deres lovlige Forretninger“, stode under umiddelbar Kommando af Sognefogden og Olbermanden, som i Tilfælde af Pligtforhold i denne Henseende kunde paadrage sig Bøder fra 1 til 3 Mk., der tilfaldt Herredskassen; men paa den anden Side vaagedes der igjen over, at disse ikke forulempedes af Betlerne, idet Opsætighed eller endog blot Trudsler om Jlds-paasættelse medførte, at den Paagjældende strax pr. Vogn transporteredes til den nærmeste Fæstning, hvilkens Befordring Sognemændene skulde afgive „fra Sogn til Sogn“ imod en Godtgjærelse af 1 Mk. pr. Mil, der udrededes af Herredskassen. Vægrede nogen sig ved at føre, havde Sognefogden Ret til at tage „den første den bedste Vogn“ for den „Motvilliges“ Regning, hvorhos han maatte betale en Bøde af 3 Mk. til Herredskassen.

Medens der saaledes ad Administrationens Vej toges forffjellige Forholdsregler mod det overhaandtagende Tiggeri, affødte denne Landeplage tillige et helt nyt Syn paa den hele Fattigpleje, idet man med et rigtigt Blik for, hvor Fejlen laa, gjorde det til en tvungen Pligt for ethvert Sogn at underholde sine egne Fattige paa en saadan Maade, at Betleriet ikke skulde være disse en Nødvendighed; men ligesom Frivilligheden ikke paa nogen Maade udelukkedes, saaledes var det kun en Tvangsfag at træde til, naar denne viste sig utilstrækkelig. Det var ved Fdng. af 24. Septbr. 1708,

at det trængte Fattigvæsen holdt sit Indtog her i Landet, og dermed blev det første Skridt henimod en kommunal Ordning af denne Sag gjort. Overledelsen af hvert Stifts Fattigvæsen lagdes i Hænderne paa de allerede omtalte Fattig-Direktører, som det paahvilede „at have flittig Indseende med de Fattige i hele Stiftet, saaledes som de agte det for Gud og Kongen at forsvare, samt ikke spare deres Tid paa noget af alt det, som kan tjene til denne Kongens velmente Intention at befordre“. Stifterne inddeltes atter i mindre Fattigdistrikter, hvis Omraade i Reglen faldt sammen med Herredsgrænserne, og i hvilke der ansattes en hel Stab af Inspektører, saaledes at hvert Herred fik sin Inspektion, bestaaende af Herredsprovsten og Herredsfogden, og endelig udgjorde hvert Sogn en Kreds for sig, hvor Tilsynet med de Fattige udførtes af en Sognekomité, som sammensattes af Sognepræsten med 3 à 4 af de „vittigste og bedste Sognemænd“ som Medhjælpere, hvilke sidste udnævntes for 3 Aar ad Gangen. I hvert Herred oprettedes en Herredsfattigkasse i det Nærmeste at tilvejebringe Midler til Bortførelsen af de omstøvede Betlere. Herredskassen fik sine væsentligste Indtægter ved en Slags Paaligning, de saakaldte Føringsspenge, idet hver hel Gaard dertil skulde bidrage 4 Sk. dansk og en halv Gaard 2 Sk., en Tjenestekarl med fuld Løn 2 Sk. samt Husmænd og unge Tjenestekarle med halv Løn 1 Sk., hvilke Penge det paahvilede Oldermænden at opkræve, og da Godsejerne, som allerede antydet, havde deres Forpligtelser med Hensyn til Betleres Bortførelse, bestemtes det tillige, at de skulde give noget „raisonnabelt“ til Kassen, uden at der dog blev fastsat noget nærmere om Bidragets Størrelse, som dog vistnok i Reglen var 1 Rdl. Sølv af hver 100 Tdr. Hartkorn. I Rescr. af 9. Sptbr. 1746 nævnes 1 Sk. pr. Td. Hartk. af „deres ejende Bøndergods“ og 2 Rdl. af en Hovedgaard. Blev der nogen „klækelig Beholdning“ tilovers, skulde denne efter Inspektørernes Skøn fordeles mellem Herredets Fattige.

Senest 2 Uger efter Forordningens Ikrafttræden skulde de Fattiges Inspektører i Forening med de respektive Sogneskommittér „fare fra Sogn til Sogn for at inquirere Betlere,“ dernæst skulde de forfatte en „rigtig Specification for Fattiglemmer“, som inddeltes i 3 Klasser efter Trangen. I første Klasse ansattes: de Fattige, som aldeles intet kunde erhverve, i anden: forældreløse Børn og i tredje: de Fattige, som vel kunde fortjene noget, men ikke tilstrækkeligt til Livets Ophold, altsaa ganske den samme Inddeling, som gjælder endnu den Dag i Dag. Iøvrigt er Inddelingen af de Fattige i Klasser af meget gammel Oprindelse. Allerede Palladius nævner 5 Klasser; i første: de Fattige i Hospitalerne, i anden: Pøblinge, som „sjunge for Vg, til Papir, Sko og Bøger“, i tredje: Stoddere, der hjemløse fare om Land „med Skarn og Skalkhed“, fordi de ikke længere maa gaa Pilgrimsang til St. Jakob, i fjerde: Sognepræster og Sognebegne, „om dem ginge i Fattigdom“ eller „deres Gaarde blev afbrændte af Vaadeild“, og i femte: Husarme og andre Fattige i Sognet.

Samtidig oprettedes i hvert Sogn en Fattigbøsse, hvortil Proprietærer, Forpagtere, Ridesfogder og andre skulde bidrage rede Penge, som især anvendtes til Fattiges Beklædning, og af overdreven Forsigtighed bestemtes det, at disse Bøsser skulde forsynes med 3 Laase, hvortil Herredsfogden, Præsten og en af Medhjælperne, stundom ogsaa Proprietæren, skulde have hver sin Nøgle, hvorhos Bøsserne kun maatte aabnes i Præstens og samtlige Medhjælperes Overværelse, ligesom ogsaa Proprietæren havde Ret til at lade sine Ridesfogder og Fuldmægtige overvære denne vigtige Akt.

Den egentlige Fattigforsørgelse paahvilede imidlertid Bønderne, „saasom det var Bonden lettere at give Brød, Mel, Ørter og andre ædende Varer, som de avlede af Jorden, end rede Penge“; men ved Siden heraf udrededes der ogsaa undertiden Penge, som anvendtes til Indkjøb af saadanne Naturalier, som ikke havde ved Haanden, navnlig „Somle

og Sul". Naar ikke Sygdom nødvendiggjorde, at den Fattige nød sin Forplejning i sit eget Hjem, foregik Forsørgelsen i Reglen paa den Maade, at Gaardmændene efter Omgang maatte modtage de Fattige paa Koft 1 eller 2 Dage om Ugen, imod at disse skulde „gjøre Bonden til Tjeneste, med hvad de formaa". Denne Fordeling af de Fattige efter Omgang, der skulde reguleres en Gang om Aaret, og hvorved der ikke maatte tages Hensyn til Hartkornets Størrelse, men alene „til Mændenes Tilstand, som besidde det", foretoges dog ikke altid af Sognepræsten og Medhjælperne, men ordnedes meget hyppigt ved, at Bymændene indbyrdes enedes derom, saaledes at enhver især i de Møder, Sognekommittén holdt, „udlove", som det hedder, „et vist Antal Dage"; men det blev dog senere ved Rescr. af 28. Marts 1732 tilladt „en eller anden velhavende Bonde, som hellere vilde give noget godvillig i rede Penge end spise en Fattig", at afgjøre Sagen ved at indbetale et forholdsømmæssigt Bidrag til Herredskassen, „hvilket Middel ogsaa i sig selv er det tjenligste; thi gives de Fattige Korn eller Penge, maa man befrygte, at sligt af dem en eller flere Dage til Unytte kunde fortæres og siden tvinges af Hunger til at betle", og desuden „udlove Bønderne ofte mer, end de kunde holde, men have de visse Tider af Aaret kun selv lidt til Føde, maa de Fattige tage til Taffe med, hvad de formaa". Hvis det, som saaledes tvungent eller frivilligt ydedes til de Fattiges Underhold, viste sig utilstrækkeligt, og det af Inspektørerne skønnedes, at „Sognefolkenees Evne ej formaaede videre", skulde det inden 3 Uger anmeldes for de Fattiges Direktører, som da enten ved Tilskud fra Kirkerne eller paa anden Maade maatte sørge for Tilvejebringelsen af det manglende. I særdeles paatrængende Tilfælde „kunde et lidet fattigt Sogn assigneres paa et større", mere velstillet, hvor de Fattige skulde nyde samme Ret som Sognets egne Fattige; men det viste sig ofte, at en saadan Sammenlægning af Sognene var ganske frugtesløs, da der

stundom var hele Distrikter, f. Ex. i Skippinge Herred i Sjælland, „hvor fast ingen formuende ere, men Sognene, som grænse paa hinanden, bestaa alene af Fæstebønder og Husmænd, der alle ere saa forarmede, at de paa sine Tider næppe have Brød i Huset“. I saadanne Tilfælde bestemtes det ved Rescr. af 6. Novbr. 1739, at alle Stiftets Herredskasser skulde komme flige betrængte Sogne til Hjælp uden Hensyn til, hvilket Herred Sagnet hørte til. To Gange om Aaret, nemlig første Sønd. eft. Paaste og første Sønd. eft. Mikkelstdag skulde Forordningen „Ord til andet“ oplæses fra alle Prædikestole i Landet samt gjøres en alvorlig Formaning til alle om „at rette sig derefter“.

Da disse Bestemmelser imidlertid „paa Grund af de indfaldne vanskelige Tider og Forsømmelighed fra de Tilsynshavendes Side ikke vedbørligen efterlevedes, og Landet som Følge deraf fremdeles var meget besværet med fremmede og andre Betlere“, indskræpedes det yderligere ved Fdng. af 6. Oktob. 1731 under Trudsel af Kongens højeste Unnaade, at „de med nogen spectaculeus Sygdom og ellers alle andre Betlere fra Gaderne og Landevejene bortskaffedes, og at der stedse haves nøjagtig Opsigt med, at de ej lader sig finde efterdags, men at der i hvert Sogn gjøres Anstalt til, at fremmede Betlere bringes til det Sogn, hvor de bør være, saa og at ethvert Sogn underholder og sørger for sine egne Fattige og rette Almisjeselemmer, saaledes at de ej af Nød og Glendighed skulle omkomme“, i hvilket Djemed ogsaa det tidligere nævnte Paabud i Danske Lov om Fattighuses Opførelse gjentages; men det synes ej heller, at denne syndige Forordning har ført til det forønskede Resultat; thi allerede den 5. Febr. 1734 udgik der til Herredsprovsterne et fgl. Rescr., hvorved Fdng. af 24. Septb. 1708 „dels forandres, dels forbedres“, som det hedder i en Rundskrivelse besørgaende til alle Sognepræsterne; — maasse har man dermed for Efterlægten villet antyde, at en Forandring ej heller i

hine Tider var ensbetydende med en Forbedring. Amtsforvalteren eller ogsaa Regimentskriverne, „hvor de ere“, afløste nu Herredsfogderne som de Fattiges Inspektører; men det blev dog atter ved Rescr. af 6. Novbr. 1739 gjort Herredsfogderne og tillige Birkedommerne til Pligt at gaa disse tilhaande paa de Dage, „der ikke vare Thingdage“, og for om muligt haade „at spare Tid“ og at opnaa et fyldigere og paalideligere Overtilsyn med de Fattiges Underhold, bestemtes det ved samme Rescr., at Amtmanden, som bedre end Directionen „maatte kjende Folkets Tilstand“, skulde indtræde i Bestyrelsen af Fattigvæsenet som et Mellemed mellem denne og Inspektørerne, og det blev særlig gjort Amtmændene til Pligt paa de 2 Dage om Aaret, 1. Juni og 1. Decbr., da de i Medfør af D. L. 3—19—18 skulde holde Inspektion i Amtet over løse og tjenstledige Personer, samtidig at paase, at de Fattige „vare rigtig inddelte til Almisse at nyde“. Endvidere ophævedes Sognebøksen, og dens Indkomster tilslagdes Herredsfattigkassen, som til Gjengjæld herefter maatte udrede, „hvad til Herredets Fattige, nødvendige Klæder, Syges Forplejning og Dødes Begravelse udkrævedes“. Men da man ikke mente at kunne slaa sig til Ro med mindre end 2 „differente“ Laase og Røgler til Kassen, hvoraaf Provsten og Amtsforvalteren hver skulde have en, og da man indsaa, at det vilde „have sin Vanskelighed“, om Amtsforvalteren af denne Grund skulde møde hos Provsten, hos hvem Kassen opbevaredes, „hver Gang en Fattig døde eller nogen anden hastig og uomgængelig Udgift foresaldt i et eller andet af Herredets Sogne“, for at „udtage det behøvenendes“, simplificeredes dette indviklede Apparat ved, at hver Sognepræst „leveredes“ en Del Penge som Forskud, imod at han „i Kassen nedlagde sin Revers og siden gjorde rigtigt og bevisligt Regnskab for, hvortil de vare forbrugte“. At der forresten langt senere er bleven truffen saadanne Sikkerhedsforanstaltninger, ses af Fundats af 15. Marts 1855 for Viborg Ho-

spital, hvorefter dettes Jærnkasse, hvori Pengemidlerne og vigtige Dokumenter opbevarede, skulde være forsynet med 3 forskellige Laase, hvortil Præsten ved Domkirken, Borgermesteren og Hospitalsforstanderen skulde have hver sin Nøgle.

Stundom anvendtes dog ogsaa Herredskassens Midler til abnorme Fattiges Underhold; saaledes havde en Herredskasse i Ribe Amt i flere Aar udbredt 21 Rdl. 4 Mk. aarlig til en i Pesthustet for Livstid hensat Persons Underhold, ligesom Herredskassen for Vester-Flakkebjerg Herred maatte betale Omkostningerne ved nogle derværende „rasende og vanvittige Menneffers“ Anbringelse i Slagelse Hospital. Medens Udgifter af denne Art hidtil kun undtagelsesvis vare udbredede af Herredskasserne, blev der ved Rescr. af 17. Maj 1788 givet et almindeligt Paabud om, at disse skulde afholde Omkostningerne ved „Forplejningen af Rasende“, ved hvilket Udtryk der formentlig udelukkende er sigtet til Sindssyge. — Foraaavdt den Sindssyge ikke var saa „vedvarende uophørlig gal, at han til Publici Sikkerhed behøvede at indespærres“, kunde han ved Rescr. af 23. Marts 1793 forblive hos Venner og Paarørende mod en Godtgjørelse af Herredskassen fra 12 til 20 Rdl.; men i modsat Fald skulde han anbringes i det „Husværelse“, som ved Rescr. af 13. Novbr. 1716 og 25. August 1798 paabødes indrettet paa et bekvemt Sted i hvert Stift til „fattige Folk, som af Vanvittighed hjem søges“. Det synes, som om der ogsaa paahvilede Godsejerne nogle særlige Pligter i Henseende til Sindssyges Underhold, idet det fremgaar af Rescr. af 28 Juli 1787, at Baron Løvenskjold til Løvenborg havde anholdt om, at Omkostningerne ved en Sindssygs Underhold maatte blive reparterede paa Sognet, Herredet eller Amtet, hvilket blev nægtet under Henviisning til, at dette „paahvilede Proprietæren selv“.

Da det nævnte Krav imidlertid ofte maatte overflige Herredskassernes Kræfter, ses det, at en Del af Udgifterne i saa Fald er blevne paalignede det „contribuerende“ Hørtforn

i det Amt, hvor Paagribelsen fandt Sted, eller hvor den fattige Sindsfyge opholdt sig, sammen med Delinquentomkostningerne", d. v. s. Omkostningerne ved Fængselsvæsenet, som i Reglen opkrævedes af Godsejerne efter en af Amtsforvalteren affattet Signing. — Endelig var det ogsaa et Hovedøjemed med Herredskassen at bringe Hjælp til overbeholdede Sogne, idet det „uden Hensyn til, om et Sogn fandt have contribueret mere til Kassen end et andet, findes billigt, at det Sogn, der haver mere Fattige og mindre Indkomster hjælpes af det, som haver mere Indkomster og færre Fattige“.

Vi møde saaledes allerede i 1734 den samme Tanke, som ligger til Grund for vor nuværende Amtsfattigkasse, som ogsaa har sit Udspring umiddelbart fra de gamle Herredskasser.

Det synes iøvrigt, som om Ophævelsen af Fattigbøssen har bevirket en betydelig Nedgang i de frivillige Gaver til Fattigvæsenet, idet „adskillige Folk“ deraf tog Anledning til at mene, „at det nu var ude med de Fattiges Væsen i Danmark“, og som Følge deraf ikke længere ansaa det for nødvendigt at give Gaver. Man fandt sig derfor besøjet til ved Refsr. af 6. Novbr. 1739 at henlede Opmærksomheden paa, at dette ingenlunde var Tilfældet, men at Fattigvæsenet florerede saa frodigt som nogensinde, hvilket behøvedes yderligere at ville blive godtgjort ved en ny Forordning, som imidlertid udeblev.

Sognepræsten og Medhjælperne skulde en Gang om Aaret give Møde for Inspektørerne paa et af disse herannættede Sted i Herredet, medbringende Sognets Fattigprotokol, som foruden Regnskabet over Sognets Indtægter og Udgifter i Penge skulde indeholde en Fortegnelse over Fattiglemmerne samt en Redegjørelse for den Forplejning, disse havde nydt i Aarets Løb. Da en saadan Redegjørelse for Forvaltningen er vel skikket til at illustrere Datidens Fattigvæsen, hidsættes en Udskrift af Slagslunde Sogns Fattigprotokol for Aaret 1732. Den lyder saaledes:

Regnskab

over de Fattige udi Slagslunde Sogn for indeværende Aar til Mikkelsdag.

Fremmede Fattige fandtes ingen i Sognet sig opholdendes undtagen Ole Rasmussen, en Dreng paa 10 Aar, som Niels Jensen Halvgaardsmand lovede at tage sig af. Iligemaade Peder Jensen, et Barn paa 4 Aar, som Anders Halvorsen har taget til sig og vil forsyge ham til sin Dødsdag. Iligemaade Haagen Crillés, født i Fredesløff, Frederiksborg Herløfs Sogn, 10 Aar, som Bymændene ey vilde beholde og derfor er bortført til hans Fødested.

De Fattige have været:

1. Margrete Skonning, som døde i Midtsommer } nyde Kost
2. Peder Hanssen og Hustru, døde i Foraaret } daglig.
3. Jens Jørgensen en meget elendig Dreng fød heri i Byen, yderlig arm, hentagen paa det halve Legeme, er formedelst sine aabne Saar og skurvede Hoved saa stinkende, at han ey fand taales nogen Time af Gangen i nogens Hus eller Skolen, thi hvor han skal være inde, drives andre ud af Huset, hvorover han er saa vanvittig, at jeg ey, uagtet han er omtrent 18 Aar gl., har kunnet antage ham til Confirmation; jeg har gjort mig Umage for at faa ham i Frederiksborg Hospital, men da dette har endnu ey kundet gelinge, har jeg tilstaaet Husmand Jens Justesen og Hustru 14 Sk. ugentl. for at se ham til Gode med Husly og Renlighed. I det øvrige faar han sin Underholdning af Byen.
4. Mikkil Jensen vanvittig, eller som man kalder det en Skif-ting, bør dog hjælpes, om den mindst betyngerlige Maade kunde udfindes.
5. Ingeborre Larsdatter nyder 10 Skp. Sæd, men som ingen omrørende Venner har, og hvilken nu i Alderdommen

følges af adskillige Vanskeligheder, har jeg hos Husmand Tønnes Jensen maattet bestille Qvarteer for 1 Aarl. aarlig.

Fogden Rasmus Hansen tog imod Søren Andersen en Dreng paa 13 Aar, som hører til 2den Klasse. Simond Sørensen og Peder Mikkelsen hver af dem i 2 Dage underholder Birte Nilsdatter, som staar i den 3die Klasse.

Mikkel Jakobsen opholder 1 Dag Karen Pedersdatter, Præsten opholder Gertrud Nisens Aar ud og Aar ind o. s. v.

Hvad forbemeldte Fattige af Bønderne er udlovet, er ogsaa lovlig godt holdet; dog fandt man ey altid uden Knur og Mundhuggeri faa dem til at opfylde deres Pligter og Byens Bedtegeter, da de har at klage over det endnu i fuld Svang gaaende Betleri af Fremmede og siger, at de hellere vilde give 3 Gange saameget, som de give, til deres egne Fattige, naar de maatte og kunne befries fra de mange omløbende, baade af inden- og udenlandske, der ej alene sætter Undersaatterne her i Byen i stor Skat, men ogsaa ofte i stor Fare.

Christen Nielsen Skovfoged, der haver tilsneget sig tvende Gaarde at bruge under een Husholdning, uagtet tvende Levebrød er formeget for Skovfogden og Lars Pedersens Enke med en ugift Søn, der ey lade sig det være nok med at lade Gaardens Huse staa øde og ubeboede, at være Folkemængdens Formerelse hinderlig, og de paa Gaarden indsatte Karle, siden de paa den Maade have sneget sig fra at blive Soldater, burde de dog træde i Egtteskab og egen Husholdning, at Kirken Betjentene ey skulde savne de Accidenter, der ellers falde af en Husholdning, men, det som er det skammeligste, endog at lade den nødlidende mangle de høystnødvendige Bederbøggelses Smuler, hvilket fornemmelig af den rettdømmende Dyrigheds Forsigtighed haabes at forekommes; thi som Rongen intet fandt tabe i sine Indkomster, ey heller at

Landet skal depeupleres¹⁾, saa er det og soleklart, at hvo, der skal enten paa den ene eller den anden Maade leve af Almuen, ey kand være tjent med noget Afdrag.

Gaardmand Jens Nielsen, som aldrig gjorde nogen Fattig godt, saalænge hans vanvittige Hustru, der turde tjene ham til Undskyldning, levede, men da hun for 3 Aar siden er død og Undskyldningen borte, har han meget mindre godt, men meget mere ondt gjort.

Indtægt.

1) Kirkens Tavlepenge ere strax uddelte til de Fattige i Overtværelse af Skoleholderen og Medhjælperne.					
2) Forskud af Herredskassen	3 Rdl.	„	Mk.	„	St.
3) Min egen Kontingent	2	—	„	—	—
4) Degnens Ditto	„	—	2	—	—
5) Kirkeblokken, som blev aabnet for at rense Gullet, som var stoppet med store Robberfillinger	„	—	4	—	9 —

Indtægt 6 Rdl. „ Mk. 9 St.

Udgift.

1) Til en Sigfiste til Margrete Skonning	1 Rdl.	1 Mk.	8 St.
2) Til en Ditto til en fattig Kvinde, som mentes at være fra Smørum, men som ey der kjendtes	1	—	1 — 8 —
3) Til Hjælp til at begrave Svend Jyde, som døde i Frederiksborg Herløv . . .	„	—	2 — „ —

¹⁾ D. v. s. Folkemængden aftage.

- 4) Til Bigkiste til en fattig
Slagter, Svend Jyde, som
midt i Høsten døde, da jeg
maatte lade gjøre Bigkiste
i mit eget Hus og kaste
hans Grav, ialt 2 Rdl. 2 Mk. 8 Sk.
- 5) Til Ingeborre Larsdatters
Kvarter 1 — " — "
- 6) Til adskillige smaa Nød-
vendigheder for disse og
andre Fattige " — 3 — " —

Udgift 6 Rdl. 4 Mk. 8 Sk."

Herefter fik Præsten 3 Mk. 15 Sk. tilgode hos Herredskassen, hvilket Mellemværende saa blev afgjort ved, at Præsten ved Amtsforvalterens Belvilje fik Beløbet godskrevet i den fgl. Skat.

Naaget det snart blev almindeligt at give frivillige Gaver til de Fattige, f. Ex. ved Kjøb og Salg af Ejendomme, selv om Handelen igjen gik overstyr, ved Trolovelser, stundom ogsaa ved disses Ophævelse, ved Ægtefælskab samt ved Begaaelsen af forskjellige Smaaforseelser, særlig Brand- og Hegnsforseelser, kneb det dog mere og mere med at faa Indtægterne til at slaa til. Saaledes havde Præsten i Slagslunde i Aaret 1793 en Underbalance af 20 Rdl. 2 Mk. 12 Sk., hvilket gav Fattiginспекtionen Anledning til at bemærke, at „da Sognets Indtægter kun var 6 à 7 Rdl., maatte Udgifterne derefter indskrænkes, saaledes at de ej overstige Indtægterne, med mindre Sognepræsten kunde finde paa andre Udveje, ligesom man havde gjort i Farum“. Men især blev det rent galt, da en i Aaret 1798 afholdt Fattig-Session, hvis Medlemmer vare: Scheel Plesjen, Billeflov, Christoffer Nyrup, Nørager, Cramer, Bang og Andersen, besluttede, at Gaverne ved Kjøb og Salg fremtidig skulde tilfalde Distriktets

Hærredskasse, hvad der gav Sognepræsterne Anledning til store Besværinger i Fattigprotokollerne, og dette Forhold blev ogsaa atter forandret ved Rglm. af 5. Juli 1803.

Skjønt Hærredsfogden en Gang om Aaret skulde visitere i alle Sognene, „om de Fattige nyde deres forordnede Forplejning“, og „om alting rigtig tilgaas“, er der dog næppe bleven ført nogen virksom Kontrol med den Forplejning, de Fattige fik omkring paa Gaardene. Vel kunde der klages til Inspektørerne og, hvis dette ikke frugtede, til Direktionen; men det har sikkert ikke haft nogen Art med den Slags Klager, dertil var Forretningsgangen aabenbar altfor omstændelig. Større Betydning i saa Henseende har det sikkert haft, at der var tillagt Præsten Ret til efter eget Skjøn at oplæse „de Raflæsiges“ Navne fra Prædikestolen, idet en saadan Fremgangsmaade maatte øve en ikke ringe Virkning ved den Umiddelbarhed, hvormed Forseelsen blottedes for hele Menigheden; men paa den anden Side maa det indrømmes, at det var et saa farligt Middel, at der udtrævedes den største Skjønsonhed ved dets Anvendelse, hvis det ikke skulde misbruges. At der ogsaa virkelig er sket store Misbrug dermed, foreligger der adskillige Exempler paa. Saaledes blev en Fæstegaardmand i Kongsted, Henrik Tønsberg, navngivet fra Prædikestolen 5. Sønd. est. Trinitatis i Aaret 1733, idet Sognepræsten, Mørsteden, efterat Prædiken, Bøn og Tillysning var sluttet, udtalte: „Fanden haver meget at bestille, hvilket og ses udi Paradis, da han forførte vore første Forældre; der lovede han dennem meget godt, men det blev omvendt til ondt. Naar du, o Menneske! lover noget, skal du holde det, thi ellers vil Gud kræve det af dig som Synd, og lover du den Fattige noget, da skal du holde det, ellers kan du læse din Dom i Prædikerens 5. Cap. med de Ord: Den er daarlig, som ikke holder sit Løfte. Exempel har vi heraf Sagnet af en Mand, Henrik Tønsberg, som har gjort raisonabelt Løfte, men daarlig Betaling. Kjære! tilstaar mig at

tale, efter som Kongens Forordning af 1708 befaler: Naar nogen lover de Fattige noget, men ikke holder Løfte, skal hans Navn nævnes af Prædikestolen. Jeg ved vel, at Henrik Tønsberg ikke er i Kirke, men hans Folk og Tyende kunde give ham det tilkjende. — Og til eder Alle, som her er inde, siger jeg: Gjører vel og godt imod de Fattige, saasom den fattige Mand maa sukke, og jeg tillige sukke med ham, som Paulus sukkede over Alexander den Rjeddelsmed: „Du har gjort mig meget ondt, Herren betaler Dig, thi Du staar vore Ord meget imod (2 Tim. 4.)“. Henrik Tønsberg godtgjorde imidlertid ved Vidner, at han havde givet 8 Sk. ugentlig til Frans Nielsen i Tingerup samt givet hans Kvinde Lov til paa Kongsgaard at afhente en Dags Kost om Ugen, og endvidere fremskaffede han et Vidne om, at „Præsten vilde sætte Trætte for ham“, fordi „de vare blevene uenige om Tiendetagning“. — Paa lignende Maade handlede Præsten Frølund i Fare, da han i Aaret 1743 paa Søndagen før Jul fra Prædikestolen udtalte: „Naar Sr. Joensen ikke giver til de Fattige, da lyser jeg hans Navn af Menigheden og af Sognet“. Den Paagjældende godtgjorde derefter, ved paa Thinge at fremlægge de Fattiges Regnskab, at han hver Uge havde ydet, hvad han havde givet Løfte paa¹⁾.

Ogsaa i Fattigprotokollerne indblandedes ofte private og Fattigvæsenet ganske uvedkommende Forhold i de aarlige Beretninger om Offervilligheden hos Bønderne, hvorom den foranstaaende Udskrift af Slagslunde Fattigprotokol afgiver et tilstrækkeligt Vidnesbyrd, og dette er saa meget mere uheldigt, som der deraf kunde drages den urigtige Slutning, at Bonden i Almindelighed var haardhjertet imod de Fattige. En saadan Slutning vilde da ogsaa stride ganske imod den Skildring, en anden Præst giver om Bonden, idet han siger: „At den virkelig Rige kan række den Hungrige en Skjærv,

¹⁾ Severin Rjar: Fra Stavnssbaandets Dage.

det kan undertiden ske for ikke at være umenneskelig; men af lidet at bortskjænke meget, det er sand Broderfjærlighed, og den finder man daglig hos Bonden. Den Fattige forlader ham aldrig tomhændet. Bonden rækker ham et Fad med Spise, og overfalder Natten den hungrige Vandrer, finder han i Bondens Hytte ikke alene Mættelse, men og et Hvilested ved den ewigvarme Kaffelovn. Træder han ind i Bondens Gaard paa en Bryllups- eller en saakaldet Gildes-Dag, da bliver han ligesaa overflødigt mættet som de andre Gæster. De Fattige blive bænkede ved Enden af Bordet, hvor ogsaa de nyde nogle glade Øjeblikke. Indtraf Bondens Selskabs Glæder i Sommerens Tid, da saa jeg ofte et Bord anrettet under aaben Himmel for Krøblinge, Halte og Blinde fra Beje og Stier. Saaledes gjør prøvet Nød Mennesket deltagende i hans Medmenneskers Skjæbne: Bonden er medlibende, fordi han saa ofte selv har lidt¹⁾. I denne Belysning maa det ogsaa ses, at Bønderne ved deres Gæstebude umiddelbart efter „Spillemandstallerkningen“ og den befalede Skolekollekt altid lode ombære en Tavle til Fordel for de Fattige; ja selv udenfor Kirkemuren, hvor disse afventede „Stadsens“ Udgang fra Kirken, gled mangen en god Skilling ned i den fremholdte, traditionelle høje Badmelshat, noget, som endnu ikke helt er gaaet af Mode.

Naar Ravnæs Offentliggjørelse fra Prædikestolen imidlertid ikke inden 14 Dage havde bragt Bedkommende paa bedre Tanke, havde Amtmanden Ret til at lade foretage Udpantning, hvilket „gubelige Bærf“ det i en samtidig Instrux til Amtsforvalterne var paalagt Oldermændene at „komme til Hjælp“; men „da det vel kan hændes, at Bonden selv fattes og ikke har videre, end ham bliver forstrakt af andre“, skulde der dog gives dem, „hos hvem slikt er at formode, Genstand med deres Pension, til de haver indhøstet“. Derksom

1) J. Junge: Den nordjællandske Almues Karakter og Skikke.

Præsten eller en anden vederhæftig Mand i saa Fald formaades til at gjøre Forskud, fik han Prioritet fremfor al anden Gjæld; men den udblaanende „maatte ej ringeste Opbud begjære eller annamme, men skulde være velfornøjet, naar han lige saa meget og godt, som han haver udblaant, igjen bekommer“, ligesom Forskuddet ikke maatte henstaa længere end et Aar, „at det ej skal løbe for højt op og blive Bonden til Tynge, naar han siden skal betale“. Der gaar, som man ser, igjennem disse Bestemmelser en saa human og hensynsfuld Mand, at man har ondt ved at tro, at Bonden virkelig er bleven saa uretfærdigt behandlet, som det fra andre Sider er bleven paastaat.

Det var dog ikke blot Bønderne, som volbte Bryderi; der fandtes ogsaa „adskillige Proprietairer, som uagtet den fgl. allernaadigste Forordning slet intet vilde tilstaa de Fattige, hvorover de Fattiges Væsen paa saadanne Steder er geraadet i Urigtighed, og andre deraf kunde tage ondt Exempel“, i hvilken Anledning det paalagdes Sognepræsterne under en Bøde af 2 Rdl., som tilfaldt Herredskassen, at tilstille Amtsforvalteren en Kopi af deres aarlige Mandtal over dem, som svarede Folke- og Familiefat¹⁾, „paa det at desligeste Proprietairer af Stiftsamtmanden og Biskoppen kunde taxeres til, hvad de til de Nødlidende bør svare“, hvilket da ligesom andre kongelige Skatter kunde inddrives ved militær Execution. Men da denne Fremgangsmaade snart befandtes at være for omstændelig i Forhold til de ubetydelige Summer, hvorom der i Reglen var Tale, og i Betragtning af, at Udpantningsgebyret kun var 6 à 8 Sk., forandrede denne Bestemmelse ved Rescr. af 12. Marts 1785 derhen, at Udpantningen kunde foretages af Sognefogden imod den nævnte Godtgjørelse;

¹⁾ D. v. s. en almindelig Kopskat, som var paabudt ved Fdng. af 31. Decbr. 1700, og som efter udenlandsk, navnlig tykt Mønster (Kopfssteuer) paalignedes Personerne uden Hensyn til deres Indtægter.

dog skulde Udpantningen i Følge Rescr. af 10. Juni 1786 være erequieret inden Forløbet af 1 Aar, da Restancen derefter „anses som betroet“ og saaledes ikke længere kunde inddrives af den Vej. En særegen Banstelighed opstod, naar saadanne uweberhæftige Proprietærer tillige sade inde med betydeligt Strøgods, hvoraf de enten havde udlovet eller vare ansatte til Fattigbidrag, idet Ejerne undertiden „boede saa langt borte, at det ofte ikke tilvisse kunde vides, hvor de ere at finde, naar Udpantningen skulde iværksættes“; men da „Kongens Intention til de Fattiges Lær“ maatte have sin Vægt, saa rettede man Smed for Bager ved i Følge Rescr. af 17. Juli 1739 at paabyde, at Strøbønderne skulde ikke blot betale deres Herskabs Fattigbidrag, men vare endog underkastede Exekution, om Beløbet ikke faldt i rette Tid. Det bør dog tilføjes, at Beløbet atter skulde godtgjøres Bonden, naar han indbetalte sine aarlige Landgildepengene til Herskabet.

Var man saaledes begyndt at træffe forholdsvis strenge Forholdsregler overfor dem, som ikke tilbørlig vilde bidrage til de virkelig Fattiges Underhold, toges der til Gjengæld ej heller med Læmpe paa de i Sognene hjemmehørende Personer, som uden egentlig Trang gave sig af med Betleri, hvorom det i Rescr. af 5. Febr. 1734 hedder: „Da man fandt vente, at motvillige Betlere, uagtet alle gjorde Anstalter, ville blive ved at gaa ud paa alfare Veje og overtrygle Godtfolk, som maatte forarsage, at naar en eller anden har begyndt med saadant, flere kunne følge efter, i Fald sligt gif ustraffet af, og siden ingen Tugthus udenfor Kjøbenhavn her i Stiftet findes, og slige skamløse Betlere, der uden at trygle kunne faa deres Ophold, men dog ej dermed findes dem fornøjede, skal de paa Landet staa en eller to Dage i Gæbestof udenfor Kirken, i hvis Sogn de haver betlet“. Ved Føng. af 18. Marts 1778 indskræpedes det yderligere de fgl. Betjente og Embedsmænd „med den største Alvorlighed at efterrette og anholde dem, som i Lediggang og Betleri befindes“, hvorhos

det bestemtes, at betlende Kvinder skulde henføres til nærmeste Tugthus, hvorved den Gang forstodes noget lignende som vore nuværende Arbejdsanstalter, „for der i et Aar at for-tjene Jøden“, hvorimod Mændene, forsaavidt de paagrebes paa Sjælland, skulde afleveres til Stokhuset i Kjøbenhavn for derfra at forsendes videre til Kronborg eller Holmen. Derjom de „efter et Aars Arbejde paany befandtes i util-ladelig Betlen og Omstrejsen“, skulde de efter Omstændig-heberne henjættes i Fæstningsarbejde paa Livstid. For imidlertid at afværge, at fornøyet Anholdelse skulde ske af den Grund, at der ikke efter Løsladelsen var levnet Anholdte til-stræffelig Tid til at forstaffe sig lovligt Erhverv, blev der ved Rescr. af 4. Aug. 1792 truffen den humane Foranstalt-ning, at der skulde tilvejebringes midlertidigt Husly for løs-ladte Betlere, hvilken Bestemmelse ved Rescr. af 20. Aug. 1803 søgtes udvidet til ogsaa at forstaffe deslige Personer midlertidigt Erhverv i dertil indrettede Arbejdsanstalter. For Lolland og Falster gaves der ved Plak. af 30. Juli 1745 nogle særlige Bestemmelser, hvorefter „Løsgængere og Omløbere, der omstrefte Landene og under adskillige Prætexter (i: Paaskud) med fingerede Uandsfærdigheder søge at bevæge Folk til at give sig Almisse, da derunder stikker store Laster og Ugudeligheder“, skulde første Gang staa en Time i Byens „ordinerede Halsjærn“, anden Gang forsendes til Arbejde i Møns Tugthus i 1 Aar, tredje Gang 2 Aar og fjerde Gang paa Livstid. Under Forældres Fraværelse i Tugthuset skulde deres store Børn forsyrges der, hvor Forældrene sidst havde opholdt sig, hvorimod diende Børn maatte følge Moderen imod Godtgjørelse til Tugthuset.

At der desuden ogsaa førtes streng Justits med de faste Almisselemmers sædelige Levnet, ses deraf, at to i Odense Hospital indlagde Lemmer, nemlig „en Mandsperson, som kun haver ét Ben, og et blindt Kvindemenneske, der i 2 Aar haver søgt Lejlighed til at bedrive Utugt og Læsfærdighed

sammen, og det tilstaaet, samt at haver villet og ville ægte hinanden", i Følge Rescr. af 25. Jan. 1737 skulde „med Skibslejlighed sendes til Kjøbenhavn, han i Spindehuset at kradsje og skrubbje, hun i Pesthuset, andre til Skræk, samt, om de lodes løse, at de med deres Børn ikke skulde blive Publikum til Byrde". Omstreffende Børn og Børn af anholdte Betlere anbragtes ofte til Opdragelse i det daværende Børnehus paa Christianshavn; men da Bondebefolkningen paa Grund af de uheldige Forhold, hvorunder den levede, tog stærkt af i Antal, og da dette bevirkede, at der paa adskillige Godser opstod en følelig Mangel paa Arbejdskraft og brugbare Gaardsfæstere, tillodes det ikke sjældent Godsjeerne atter at udtage saadanne Børn for med dem at gjenbefolke Godserne, hvilket man saa meget hellere gif ind paa, som „de Fattiges Væsen", som det hedder i Rescr. af 27. April 1753, „derved kunde blive skilt ved 150 Børn eller maaske flere". Blandt andre fik Ejeren af Bækkeskov saaledes ved Rescr. af 11. Jan. 1743 Tilladelse til at udtage 10 Dreng og Aaret derefter endnu 9 Dreng „til Oplærelse i Bondehaandtering", imod at han, „om de atter bortløbe og igjen besandtes i Betleri", paa egen Bekostning lod dem eftersøge og tilbagelevere til Børnehuset. Forældrene havde dog ogsaa Ret til at indløse Børnene imod at godtgjøre Godsjeeren 1 Mk. om Ugen for den Tid, han havde forsynet Barnet; men skete Indløsningen ikke inden det 9. Mar, hørte det uigjensaldeligt Godsjet til. De foran nævnte strænge Straffebestemmelser læmpedes vel senere noget; men endnu ved Rglm. af 5. Juli 1803 fastsattes Straffen for Betleri til 14 Dages Fængsel første Gang, 4 Ugers F. anden Gang, 1 Aars Forbedringshusarbejde tredje Gang og siden den dobbelte Straf af den sidst idømte. Hvis Vedkommende var arbejdsfør og til offentlig Understøttelse uberettiget, var Straffen i det hele den dobbelte, hvorhos der tillagdes Fattigbestyrelsen Ret til for Amtsfattigkassens Regning at antage Betjente (en ny Udgave

af Betlerfogden) til for en Tid at opbringe Betlere, hvis Transport til Politimesteren godtgjordes Betjenten med 2 Mk. pr. Mil. Disse Bestemmelser holdt sig, indtil Straffen for Løsgængeri og Betleri endelig ved Lov af 3. Marts 1860 blev fastsat enten til simpelt Fængsel i indtil 8 Uger eller til Fængsel paa Vand og Brød i indtil 15 Dage. I Stedet for sidstnævnte Straf kan idømmes Tvangsarbejde, saaledes at 6 Dages Tvangsarbejde anses lige med 1 Dags Vand- og Brøds-Straf.

Af andre vigtige Bestemmelser, som gaves i forrige Aarhundrede, bør nævnes Rescr. af 14. Septbr. 1746, hvori der første Gang fastsættes en bestemt Tidsfrist for Erhvervelsen af Ret til at erholde Forsørgelse i et fremmed Sogn, hvortil der dog ikke var knyttet nogen Bestemmelse om, at Opholdet skulde være selvstændigt, idet det hedder, at „Betlere, som have opholdt sig paa et Sted i 2 Aar, holdes for samme Steds Fattige, endskjønt de have hjemme et andet Sted, og altjaa forplejes der, hvor de have opholdt sig i 2 Aar“. Denne Bestemmelse gav Bække Sogns Beboere Anledning til at nægte at antage sig et uægte, moderløst Barn, idet man paaberaabte sig, at Barnet, som var under 2 Aar, saaledes ikke i Følge Rescriptets Ordlyd kunde være berettiget til Forsørgelse i Bække Sogn. Ved Rescr. af 9. Juni 1787 fortolkedes det ovennævnte Rescr. saaledes, at der „ved Betlere var sigtet til gamle Folk, og da et Barn, som er under 2 Aar gammelt og ikke kan gaa, ej kan siges at være Betler, saa maa det Sogn, hvor Barnet er født, være dets Hjem, især da det er født af en Moder, som hørte Sognet til“. Ligeledes blev en fattig Soldaterkone, hvis Mand var dømt til Fæstningsarbejde for Voldtægt, nægtet Antagelse saavel i Kjøbenhavn som i Varde, hvor hun under Mandens Militærtjeneste havde været bosat. Ved det i den Anledning udfærdigede Rescr. af 23. Septbr. 1786 henførtes hun som hjemmehørende i Fredericia, hvor hun, som det hedder, „var

født og havde opholdt sig til det 18. Aar". Vi møde saaledes allerede her en Antydning af den Regel, som senere er bleven Hovedmomentet i Spørgsmaal om en Persons Forsørgelses hjem. Derimod skulde et Barn, som af ubekjendte Forældre om Natten var anbragt hos en fattig Indsidder uden hans Vilje og Vidende, i Følge Rescr. af 24. Novbr. 1787 forsiges for Herredskassens Regning, hvilken Bestemmelse ogsaa kom til at gjælde for „et i Brøndshøj Præstegaard efterladt, 2 Aar gl. Barn". Denne Praxis formede sig ved Rescr. af 17. Maj 1788 til et almindeligt Paabud om, at Hitebørn skulde forsiges for Herredskassens Regning. Iøvrigt vise disse Exempler, at Spørgsmaalet om Forsørgelsesretten, som næppe tidligere havde givet Anledning til synderlig Tvist, nu begyndte at trænge sig i Forgrunden som en Følge af den tiltagende Fattigbyrde; ja at man endog saa smaat begyndte at øve sig i de senere saa vel bekjendte Fiffigheder for saa meget som muligt at vælte Forsørgelsesbyrden over paa andre Kommuner, ses deraf, at det ved Rescr. af 11. Febr. 1786 blev paalagt de Fattiges Direktører at give Sognepræsten og hans Medhjælpere i Velding Sogn „en Grindring", fordi de havde bortført en der hjemme hørende Fattig i den Hensigt, at han ikke skulde falde Sognet til Byrde, „saasom Øvrighedens nødigagtende Foranstaltninger ikke hør af nogle Sognebeboere paa selvraadig Maade tilintetgjøres". — Endvidere Resol. af 9. Decbr. 1740, hvorefter Børn, som anklages for „nogen grov eller liderlig Ting", med Sognepræstens og Overformynderens Attest om Sandheden kunde uden Lov og Dom anbringes til Arbejde i Møens eller Christianshavns Tugthus saalænge, indtil „kjendelig Forbedring" indtraadte, hvorved Omkostningerne betalte af Forældrene selv, hvis de vare formuende, ellers af Fattigvæsenet. I Forbindelse med D. L. 3—18—7, hvori det hedder: „Overformynderne skulde have Tilsyn, at Forældre holde deres Børn, Dreng eller Piger til Skole, ærlige

Tjenester, Rjødmandskab eller Haandværker, og hvis de finde nogen at holde sine Børn hos sig til Orkesløshed, da skulle de sætte Forældrene en Maanedsdag for, inden hvilken de selv derudinden maa skaffe Raad. Sker det ikke, da skulle Overformynderne sætte Børnene til ærlige Haandværker, og skulle Forældrene være forpligtede til dennem at klæde og føde“, danner den nævnte Resolution, der iøvrigt ophævedes ved Blaf. af 8. April 1771, utvivlsomt Dprindelsen til de senere ved Rglm. af 5. Juli 1803 og Skoleanordn. af 29. Juli 1814 givne Bestemmelser om det Offentliges Ret til at tage forføjte Børn fra Forældrene, i hvilken Henseende bemærkes, at Afgjørelsen i Følge Justitsminist. Skrv. af 10. Maj 1873 tilkommer Amtmanden, naar Spørgsmaalet er foranlediget ved Barnets fysiske og moralske Forsømmelse, hvorimod Fratagelsen er afhængig af Justitsminist. Resol., naar det angaar vedholdende Udeblivelse fra Skolen. Ere Forældrene ikke inddragne under Fattigvæsenets Forsorg, kan Fratagelsen kun ske efter et af Øvrigheden affaagt Decret, som kan indankes til Ministeriets endelige Afgjørelse. — Fremdeles Rescr. af 14. Novbr. 1712 om fri Proces i Fattigsager, gjentaget ved Fdng. af 23. Marts 1827, men derefter væsentlig indskrænket ved Justitsminist. Skrv. af 19. Oktober 1869 paa Grund af det store Omfang, Fattigvæsenet fik ved de forandrede kommunale Forhold. — Endvidere Rescr. af 6. Novbr. 1739 og af 5. Decbr. 1749 om Fattigvæsenets Arveret efter de Fattige, hvilken Ret indskrænkedes betydeligt ved Rglm. af 5. Juli 1803 og Rescr. af 26. Januar 1819 og ophævedes endelig ganske ved Indenrigsminist. Skrv. af 29. April 1850, forsaavidt den Fattige efterlader sig andre Arvinger, og Fattigvæsenet iøvrigt bliver fyldestgjort for sine hafte positive Udgifter ved hans Forsørgelse; ja selv om den Fattige kommer i Besiddelse af Formue, kan Fattigvæsenet nu end ikke gjøre Krav paa Erstatning i denne, saa længe han er i Live, med mindre hans Bo maatte komme under Skifte-

behandling, idet den Fattige ikke i sit Forhold til Fattigvæsenet betragtes som egentlig Skyldner. Derimod have Hospitalerne beholdt deres ved Danske Lov tillagde Arveret ganske ubeskaaren, alene med den Begrænsning, at eventuelle Livsarvinger for Livstid skulle nyde Renten af Kapitalen. Grænserne for Hospitalernes Virksomhed indsnævredes iøvrigt ogsaa, efterhaanden som Fattigforførgelsen mere og mere blev en ren Kommunesag, og der modtages nu som Regel der kun Personer af Borgerstanden og dermed ligestillede Landmænd, som ikke kunne henregnes til den „ringere Almue“, samt Personer, som have beklædt offentlige Bestillinger, eller disses Enker, forsaavidt de ellers egne sig til Optagelse. — Endelig Rescr. af 26. August 1735, som gav Ret til at bortsælge Fattiges Efterladenskaber uden Auktionsdirektørens Meddelkomst, hvorfra dog Salg af faste Ejendomme i Følge Cancellikfrv. af 27. Jan. 1846 er undtaget.

I Aarhundredets sidste Halvdel toges der for Alvor fat paa at bringe alle de for Fattigvæsenet gjældende, vage Bestemmelser ind under fastere Former, saaledes at der kunde opnaas en større Sikkerhed og Ensartethed i Administrationen til Betryggelse saavel for de Ydende som for de Nydende. I dette Øjemed nedsattes der d. 26. Novbr. 1757 en Kommission, bestaaende af Greverne Holstein, Berketin, Moltke og Thott, som foruden at beskæftige sig med flere andre, Landvæsenet vedrørende Forhold havde det Hverv „at overlægge, hvorledes de Fattiges Væsen paa Landet kunde indrettes“. Disse Bestræbelser satte endelig Frugt i en lgl. Resolution af 28. Maj 1802, som derefter afløstes af Rglm. af 5. Juli 1803, der betegner et virkeligt Fremskridt paa dette vigtige Omraade, idet de under et Præstefald hørende Sogne derved fremtraadte som en samlet Kommune med et

fælles Fattigvæsen under en fælles Bestyrelse, hvori Kommunens Beboere for første Gang fik Andel, om dette end ikke skete i nogen betydelig Grad. Den gamle Herredsinddeling afløstes af Amtskommuner, under hvis Omraade samtlige Fattigkommuner i Amtet indlemmedes. Med Hensyn til Bestyrelsen ophævedes de tidligere Sognekommittéer, og disses Forretninger gik med den af Sognenes Sammenlægning flydende Udvidelse over til en Sognekommision, der sammensattes af Sognepræsten, hvem Omsorgen for de Trængende fremdeles nærmest paahvilede, Stedets Politimester eller i hans Forsald en af ham beklædt Sognefoged, en af de største Godsejere, der ogsaa i Følge Rescr. af 23. Oktob. 1802 kunde lade møde ved Befuldmægtiget, hvilke alle uden Valg havde fast Sæde i Kommissionen, samt endelig efter Kommunens Størrelse 3 eller 4 af „de bedste Sognemænd“, der valgtes for 3 Aar af den samlede Kommission. Naar dette Valg var fuldbyrdet, skulde det bekendtgjøres fra Prædikestolen „med Opmuntring til de hæderlige Mænd“, som vare udnævnte, til at antage sig de Fattiges Sag“, ledsaget af en Formaning til Sognets øvrige Beboere om „velvilligen at understøtte disse Mænd i deres vigtige Kald“. For disse Mænd, der i Reglen valgtes blandt de egentlige Bønder, var der foreskrevet særlige Pligter, saasom at samle og aflevere til Præsten frivillige Bidrag og andre Gaver til de Fattige, at ombære Tavlen i Kirken Nytaarsdag, de 3 store Højtider, Bededag, Søndagen efter Allehelgensdag, enhver Communicationsdag og endelig efter Vaar- og Høstprædiken, at være Præsten og Politimesteren behjælpelig med at udføre de i Kommissionens Møder tagne Beslutninger, at tilmelde dem, om Hindring og Modstand i Fattigvæsenets ordentlige Gang maatte være indtruffen, endelig i Præstens Forsald at indfinde sig hos de syge Fattige for at holde Dje med, „om Lægens Forskrifter efterkommes, og om Lægemidlerne vedbørligen bruges“, fremdeles gjøre Lægen opmærksom paa Syg-

dommens Narfag og Gang og „opmuntre den Syge til Afholdenhed fra skadelig Mad og Drikke“. Jovrigt var Fremgangsmaaden ved en Sygs Antagelse til fri Kur meget udførlig foreftreven, men saa omstændeligt, at den næppe i Praxis har været udførlig. Udenfor disse Forretninger kunde det i Følge Rescr. af 11. Juli 1807 ogsaa forlanges, at de valgte Medlemmer skulde opkræve Herredskassepengene i de Sogne, hvor der ikke var Olbermænd.

Kommissionen skulde almindelig efter forudgaaet Tillysning fra Prædikestolen samles 4 Gange om Aaret, nemlig i Marts, Juni, Septbr. og Decbr. Maaned, i hvilket sidstnævnte Møde der skulde vedtages en Plan til de Fattiges Forsørgelse i det kommende Aar samt fastsættes, hvormegit Enhver, enten i Penge eller Fødevarer, efter „sit ejende Hartkorn, Formues Tilstand eller sin Lejlighed dertil bør bidrage“. Denne Lysning, hvorunder alt Hartkorn, baade frit og ufrit, inddroges, skulde, tilligemed hvad der ellers besluttedes i Møderne, indføres i en af Amtmanden autoriseret Protokol, og Lysningen, ledsaget af en kort Beretning om „Fattigvæsenets Skjæbne“ i det forløbne Aar, skulde derefter oplæses fra Prædikestolen tilligemed en Opmuntring til Distriktets Beboere om „velvilligen at komme de Trængende til Hjælp med, hvad disse efter de indsamlede Oplysninger maatte anses at kunne behøve, og saaledes som dette efter Kommissionens bedste Skjønnende er bleven Beboerne paa-lignet“. En Affkrift af Forsørgelsesplanen og Lysningen skulde derefter af Olbermanden og Brandfogden bekendtgjøres for samtlige Beboere, for at disse kunde erklære dem derover og for at give dem Lejlighed til at give mere end paa-lignet, i hvilket Djemed Præstens og Kommissionens øvrige „Lemmer“ skulde paategne Affkriften, hvad enhver især af disse ydede frivilligt, „paa det at Sognemændene ved deres Exempel endmere kunde opmuntres til Goddædighed“. Fandt

nogen sig forurettet ved Bigningen, havde han Ret til at ind-
anke sin Klage til Amtsfattigdirektionens nærmere Afgjørelse.

Man træffer saaledes allerede her en virkelig Bigning
efter Hartkorn, Formue og Lejlighed samt en Ret for Skatte-
yderne til at erklære dem derover.

Hvert Fattigdistrikt skulde have sin Sognefattigkasse, der
opbevaredes af den, der som største Bodsejer tiltraadte Kom-
missionen, og som, foruden de allerede nævnte Indtægter efter
Bigningen og af de Fattiges Tavle, tillagdes Ret til at oppe-
bære en Afgift ved visse Dokumenters Thinglæsning, navn-
lig frivillige Gaver ved Kjøb og Salg af Ejendomme, hvilken
Indtægt senere tilligemed Tavlepengene gik over til den ved
Lov af 8. Marts 1856 oprettede „de Fattiges Kasse“, end-
videre hvad der indkom ved Salg af fundne eller optagne
Kreaturer, naar Ejeren ikke inden en vis Tidsfrist ind-
løste samme, samt endelig Overskuddet af den Tavle, Hel-
singørs Hospital i Aaret 1661 fik Privilegium paa at lade
ombære i alle Landets Kirker med Undtagelse af Kjøbenhavn
som et Bederlag for de Tab, Hospitalet havde lidt ved Af-
staaelsen af Skane. Disse Tavler vare nemlig ved Reskr.
af 6. Novbr. 1739 gaaede over til det lokale Fattigvæsen,
imod at dette deraf udbredede et aarligt Bederlag til Hospi-
talet, der for hele Landet bestemtes til 2260 Rdl., som ved
Skrivelse af 12. Marts 1740 nærmere fordeltes for hvert
Stift. Denne Ordning, som gennemførtes paa Foranledning
af Stiftsbefalingsmand, Gehejmekonferentsraad Gjersdorff og
Biskop Herslev, der den Gang baade vare Medlemmer af
Fattigdirektionen for Sjællands Stift og af Direktionen for
Helsingørs Hospital, var foranlediget ved, at Tavlernes Ind-
komster Aar for Aar stærkt formindskedes, hvilket antoges at
hidrøre fra, at Navnet „Helsingørs Hospitals Tavle“ gjorde
Folk mindre tilbøjelige til at give deri, hvorimod man mente,
at det vilde fremme Offervilligheden, naar Tavlen umiddel-
bart kom Sognets Fattige til Gode. Senere ere disse Tavler

de allerfleste Steder afløste af Kirkebøsser, som efterhaanden ere smeltede sammen med de egentlige Fattigbøsser, og disses samlede Indtægt er derefter uden egentlig Lovhjemmel gaaet over til „de Fattiges Kasse“, som nu under Kommunekassens Garanti udreder det Helsingørs Hospital tilkommende Firum. Nogle Bøder, som fra gammel Tid vare tilfaldne Sognets Fattige, bortsalbt ligeledes, idet de ved Circul. af 4. Jan. 1831 tillagdes Amtsfattigkassen, og dermed vare saa Fattigvæsenets ordinære Indtægter indskrænkede til, hvad der tilvejebragtes ved den almindelige Paaligning.

Jørrigt bibeholdtes den ved Fdng. af 24. Septbr. 1708 fastsatte Inddeling af de Fattige i 3 Klasser, ligesom ogsaa Forsørgelsen for en stor Del, særlig af første Klasses Fattige, fremdeles foregik ved Naturalhjælper, saasom: Brød, Mel, Gryn, Urter, Flæsk, Smør, Ost o. s. v., der tilbragtes de Fattige, forsaavidt de ikke kunde nyde deres Underhold paa Gaardene efter Omgang, hvilken Forsørgelsesmaade mange Steder bibeholdtes i adskillige Aar derefter. Børnene skulde derimod anbringes hos omhyggelige Plejeforældre, medens tredje Klasses Fattige forsørgedes ved, at der forskaffedes dem passende Arbejde og ved Siden deraf den nødvendige Understøttelse i Fødevarer, Brændsel, Penge eller Klæder. Enkelte Steder, f. Ex. i Sorø Amt, anvendtes der udelukkende Naturalier, idet det ved Rescr. af 24. Novbr. 1804 blev tilladt at anskaffe disse for Fattigkassens Regning, hvor de Fattige ikke kunde nyde deres Forsørgelse omkring i Gaardene. Af yderligere Omhu for de Fattige havde man paatænkt, at der af hver Fattigkasse skulde udsættes en Sum, hvoraf der kunde gives Laan, „for at den Fattige ej skal udsuges ved Nager eller ubilligen affræves sit pantsatte Løj“; men denne humane Tanke maatte af praktiske Grunde atter opgives.

Der kunde maaske her være Anledning til at indskyde den Bemærkning, at den kloge Nutid, der ellers har saa meget at lade Fortiden høre, kunde have betydelig Gavn af

at anstille en Sammenligning mellem vor moderne Fattigpleje med Kasererings-Systemet som et fremtrædende Princip og hine Tiders patriarkalske Forhold, hvor den værdige og hæderlige Fattige nød sin Kost ved de bedre Stillebedes Bord eller fik den tilbragt i sit Hjem. Maaſke kunde en ſaadan Sammenligning føre til den Erkjendelse, at den gamle Fattigpleje, der først og fremmest værnedes om Familielivet, den personlige Frihed og Selvfølelsen, frembød betydelig bedre Betingelser for en god og sund Moral, end der kan trives indenfor Fattiggaardens triste Mure, hvor godt og ondt, Arbejds Invalider og Samfundets Udſtub finde et ſælles Asyl, hvor Iſſængopdragelsens Brændemærke for hele Livet paatrykkes de ulykkelige forældreløse eller forlattede Børn, ſom, berøvede Familielivets velsignede Goder, kun altfor tidlig der ſaa en Følelse af, at de høre Offentligheden til, og hvortil de ſom ofteſt tidlig eller ſent vende tilbage, juſt fordi man har undladt at give dem et godt og hjærligt Hjem, hvortil de kunne ſtøtte dem i deres senere Færden.

— Sognefattigkaſſens Regniſkab ſkulde efter et ved Reſcr. af 15. Juni 1805 nærmere faſtſat Schema affattes af Sognepræſten og derefter, behørigt atteſteret af Kommiſſionens øvrige Medlemmer, i Duplicat ſendes Herredsprovſten til Reviſion inden d. 1. Februar. Naar denne i Løbet af de paafølgende 4 Uger var tilendebragt, ſkulde Regniſkabet til- ligemed Præſtens Beſvarelſe af Antegnelſerne tilſtilles Amts- Fattigdirektionen til endelig Deciſion. Det eventuelle Over- ſtub ſkulde i Følge Reſcr. af 16. Juni 1818 gjøres frugt- bringende efter Kommiſſionens beſte Skjønne.

De tidligere Stifts-Direktioner og Herreds-Inſpektioner ophævedes ligeledes, og i Steedet for diſſe traadte Amts- Fattigdirektioner, der for hvert Amt ſammensattes af Amtmanden, Amtsforvalteren eller Amtsforvalterne, hvis der var flere, ſamtlige Herredsprovſter, Biſkoppen, forſaavidt hans andre Embedsforretninger tillode det, ſamt endelig 2 af de

kongelige Godsers Bestyrere eller andre kyndige Landmænd, som Cancelliet udnævnte efter Amtmandens Forslag. Direktionen, der ordentligvis skulde samles paa Amtmandens Bopæl 2 Gange om Aaret, nemlig i April og Oktober Maaneder, havde foruden de allerede nævnte Forretninger at føre et almindeligt Tilsyn med Sognekommisssionernes Forvaltning af Sognedistrikternes Fattigvæsen, hvorom der aarligt skulde gjøres Indberetning til Cancelliet. Endvidere oprettedes under hver Amts-Direktion en Amts-Fattigkasse, der skulde opbevares hos Amtsforvalteren, og hvis Hovedbestemmelse ligesom med de tidligere Herredskasser var at komme trængende Sogne til Hjælp i overordentlige Tilfælde, f. Ex. ved Af-sindiges Bevogtning, Understøttelse af Hjemløse, Brandlidte og Skibbrudne, endelig at afholde Udgifterne ved Betleres Transport. Amts-Fattigkassen tillagdes de samme Indtægter, som hidtil vare oppebaarne af Herredskassen, desuden forskellige ved Retten idømte Bøder, hvorom Retsbetjentene og Forligelseskommissionerne hvert Aar skulde gjøre Indberetning til Direktionen, samt $\frac{1}{4}$ % af de Varer og Løspre, som paa Landet bortsolgtes ved offentlig Auktion. Da Herredskassepengenes Opkrævning imidlertid bestandig havde voldt Bryderi, særligt fordi man, som udtalt i Rescr. af 2. April 1785, havde haft Betænkelighed ved at fastsætte nogen bestemt Regel for, hvad der skulde anses for hele og halve Gaarde, og da det ej heller frugtede synderligt, at det ved Circul. af 23. Aug. 1834 blev fastsat, at Afgjørelsen skulde bero paa Amtsstuens Dpgjørelse af, hvorledes Gaardene i Henseende til andre offentlige Præstationer betragtedes, afløstes disse ved Plaf. af 9. Jan. 1845 imod et fast aarligt Bidrag til Amts-Fattigkassen, hvilket Bidrag nu udredes af Kommune-kassen og tilvejebringes under den almindelige Paaligning. Da disse Indtægter snart viste sig utilstrækkelige, blev det senere bestemt, at Amts-Fattigkassen fik det manglende tilskud af den ved Plaf. af 31. Decbr. 1819 i hvert Amt

oprettede Amts-Repartitionsfond, hvis Formaal det er igjennem en Hartkornspaaligning at afholde Omkostningerne ved Amtets Medicinal-, Bandlebs- og Vejvæsen m. m. m. Den bestyredes oprindelig af Amtmanden og Rentekammeret, men henlagdes i 1841 til Amtsrådene og opbevares nu af vedkommende Amtsforvalter.

Endvidere indeholdt Reglementet den vigtige Bestemmelse, at hver Fattigkommune havde Forpligtelse til at forsørge alle, som vare fødte og opdragne i Distriktet, samt desuden enhver, som i de sidste 3 Aar havde opholdt og lovligt ernæret sig i Distriktet, hvilken sidstnævnte Bestemmelse ved Plak. af 6. Novbr. 1839 forandrede til 5 Aar, hvorved der gjordes et nyt Skridt henimod det, som baade i moralsk og økonomisk Henseende bør være Maalet, nemlig at enhver Person er forsørgelsesberettiget paa Fødestedet; thi jo kortere Tidsfristen er, desto flere tvinges der ind under Fattigvæsenet, fordi den Fremmedes Stilling iblandt Beboerne af let forklarlige Grunde er langt usikrere, end den vilde være, om han „hørte Sognet til“.

Medens Reglementet af 5. Juli 1803 fremdeles i Hovedtrækkene er Grundlaget for vor Fattigpleje, om den end i Tidens Løb har antaget noget andre Former, er derimod Fattigbestyrelsens Sammensætning og Maaden af Valg dertil undergaaet meget væsentlige Forandringer. Saaledes gik Sognekommisssionernes og Amts-Fattigdirektionernes Forretninger ved Fdng. af 13. Aug. 1841 over til henholdsvis Sogneforstanderskaberne og Amtsrådene. Sogneforstanderskabet sammensattes af Sognepræsten, den eller de Lodsere, der ejede mindst 32 Tdr. af Kommunens Hartkorn, Skov- og Møllestyld beregnet til det halve, og disse kunde, i Tilfælde af Forsald, lade møde ved en Fuldmægtig eller ved en anden dertil af Amtsrådet constitueret Mand, som dog skulde fyldestgøre de almindelige Betingelser for Valgret og Valgbarhed. Var han umyndig, indtraadte den for ham be-

stillede Bærg i hans Sted som Medlem af Forstanderskabet; fremdeles 4 til 9 uberygtede Sognemænd, som, foruden at være fyldt 25 Aar, ejede i det mindste 1 Td. Hartkorn eller bygningsafgiftspligtige Bygninger til Assuranceværdi af 1000 Rdl., eller som vare Forpagtere af 6 Tdr. Hartkorn og derover. Endelig havde Jurisdiktionens Herredsfoged og Birkedommer Ret til at deltage i Forstanderskabets Møder og Afstemninger, ligesom han kunde forlange Møder afholdte saa ofte, han ansaa saadanne fornødne. Valget, som gjaldt for 6 Aar, saaledes at Halvdelen skiftevis afgik hvert tredje Aar, kunde kun udøves af dem, som fyldestgjorde de foran nævnte Betingelser for Valgbarhed; men hvis ikke de saaledes valgberettigede Beboere udgjorde mindst 4 Gange saa mange som Antallet af Sogneforstanderskabets valgte Medlemmer, medtoges saa mange Beboere nedad, indtil dette Tal udfyldtes. Valgene foregik offentlig og ved personlig Stemmeafgivning under Ledelse af Formanden og 2 andre Medlemmer, til Dels med Assistance af Sognefogden, og der skulde umiddelbart efter hvert Valg derom gjøres Indberetning til Amtmanden. I Aarets sidste Møde skulde der vælges en Formand for det kommende Aar; men selv om dette Hverv overdroges en anden, vedblev dog Sognepræsten at være Leder af Fattigvæsenet og Sognefattigkassens Regnskabsvæsen, i hvilket der iøvrigt ingen anden Forandring foregik, end at Regnskabet skulde fremlægges til Eftersyn for Kommunens Beboere og derefter tilstilles Amtsraadet til Revision. Endvidere valgte Sogneforstanderskabet af sin egen Midte en eller flere Fattigforstandere, som overtog de Forretninger, der hidtil havde paahvilet de valgte Medlemmer af de tidligere Kommisjoner. Hvor et Landdistrikt henhørte under en Kjøbstad, var der ved Anordn. af 24. Oktober 1837 angaaende Kjøbstædernes Kommunalvæsen tillagt Landdistriktet Ret til at være repræsenteret i Byraadet ved en af Amtmanden blandt Beboerne udnævnt Mand, som havde det særlige Hverv at

være Fattigforstander i Landdistriktet. Medens Forholdet imellem dette og Kjøbstaden iøvrigt forblev uforandret, overgik Valget af denne Mand derimod til Distriktets Beboere efter de for Valg til Sogneforstanderskabet gjældende Regler, dog at Valget kun gjaldt for 3 Aar.

Amtsrådet, hvis stedlige Omraade som Regel begrænsedes ved den ved Rentekammerplak. af 21 Juni 1794 bestemte Amtsinndeling, saaledes at Amtets Sognekommuner tilsammen dannede Amtskommunen, bestod af Amtmanden som Formand, en af Amtets Provster, som udnævntes af Cancelliet, indtil 2 af Amtets Lehnsejere, forsaavidt de ejede mindst 500 Tdr. Hartk. i Amtet, og endelig 6 andre paa 6 Aar valgte Medlemmer, hvoraf de 3 valgtes af Sædegaardsejerne, hvis mindst Halvdelen af Amtets Hartkorn var i deres Besiddelse, ellers kun 2. Som Sædegaardsejere ansaaes ikke blot Ejerne af „komplette Sædegaarde“, d. v. s. saadanne Hovedgaarde, som havde det i D. L. 5—3—21 foreskrevne underliggende Bøndergods med i det mindste 200 Tdr. Alger og Engs-Hartkorn, hvoraf intet maatte ligge over 2 Mil fra Hovedgaarden, men ogsaa Ejerne af de Sædegaarde, hvorfra Bøndergodset var bleven udsøndret, naar dette skete med Forbehold af den oprindelig komplette Sædegaards hidtidige Retigheder. De andre 3 eller event. 4 Medlemmer valgtes af Sogneforstanderskaberne ved dertil af deres egen Midte udnævnte Valgmænd. Saavel Sædegaardsejerne som Sogneforstanderskaberne skulde desuden vælge hver en Suppleant, som havde at tiltræde Amtsrådet, naar noget af dettes Medlemmer fik Forsald for længere Tid. For at kunne vælges til Medlem af Amtsrådet udkrævedes der en Alder af 30 Aar, personlig Hæderlighed samt Besiddelsen af 4 Tdr. Hartkorn af Alger og Eng, som kunde æquivaleres med 8 Tdr. Skov- og Møllestyld eller bygningsafgiftspligtige Bygninger til Assuranceværdi af mindst 2000 Rdl. Desuden vare Embeds- og Bestillingsmænd valgbare, forsaavidt de tillige vare

Brugere af Embedsjord af 5 Tdr. Hartkorn eller 10 Tdr. Skov- og Møllefyld. Amtsraadet, hvis Forretninger, for saa vidt angik Fattigvæsenet, ganske vare de samme som de ophævede Amtsdirektioners, skulde ordentligvis samles 4 Gange om Aaret, nemlig i Febr., Maj, August og November Maaneder; men ekstraordinære Møder kunde afholdes, naar det forlangtes af Halvdelen af Raadets Medlemmer eller af Amtmanden, som ogsaa havde Myndighed til at suspendere Beslutninger, som vare ulovmedholdelige, indtil Spørgsmaalet havde fundet sin endelige Afgjørelse ved Cancelliets eller event. ved kongelig Resolution. Forhandlingsprotokollen førtes af et dertil i hvert Møde valgt Medlem.

Det vil heraf være fremgaaet, at denne Forordning betegner et Vendepunkt i vor sognekommunale Historie, ikke mindst derved, at den blev det første Skridt henimod den Selvfryllestanke, som kom til fuldt Gjennembrud 26 Aar senere, idet Beboerne for første Gang, om end i stærkt begrænset Form, fik Indflydelse paa Valget af en Del af de Mænd, i hvis Hænder Forvaltningen lagdes. Men var der saaledes endnu draget temmelig snævre Grænser saavel for Valgretten som for Valgbarheden, maatte den Frihedsbevægelse, som i Slutningen af Tyrrerne gik hen over Landet, og som satte sin smukkeste Frugt i Danmarks Riges Grundlov, ogsaa efterlade sig Mærker paa kommunale Omraader. Det første Udslag i denne Retning fremkom allerede ved Lov af 10. Marts 1852, hvorved Lehnsejendommernes Ret til uden Valg at tiltræde Amtsraadet ophævedes, og derefter fulgte Lov af 22. Marts 1855, som hidførte en meget væsentlig Forandring saavel i Sammensætningen af Sogneforstanderskaberne og Amtsraadene som i Valgmaaden. Saaledes ophørte de større Gods-ejere i denne Egenkab at have Sæde i Sogneforstanderskabet, ligesom ogsaa Herredsfogdens Stemmeret bortfaldt, medens iøvrigt saavel hans som Sognepræstens Stilling i Forstanderskabet forblev uforandret. Derimod gaves der helt nye Regler

for Valget af de øvrige Medlemmer, hvis Antal altid skulde være ulige, idet samtlige de af Kommunens Beboere, som vare i Besiddelse af Valgbarhed til Folkethinget samt havde udredet Bidrag enten i Penge, Naturalier eller Arbejde til Kommunen i det forud for Valget gaaende Kalenderaar, fik Ret til at vælge den mindre Halvdel af Forstanderskabet, medens Valgretten til den større Halvdel forbeholdtes den højstbeskattede Fjortedel af den hele Valgermasse i det Njemed at sikre disse, de egentlige Bærere af Byrderne, en særlig Indflydelse paa Forvaltningen af de kommunale Anliggender. Til Valgbarheden knyttedes ingensomhelst Fordring om Statteydelse, men derimod udkrævedes det, at Vedkommende skulde have boet i Kommunen mindst 1 Aar før Valget. For Amtsraadets Vedkommende skete den Forandring, at Suppleantvalgene bortfalbt, og at Provsten som saadan udtraadte af Raadet, som derefter kom til at bestaa af Amtmanden som Formand og valgte Medlemmer, hvis Antal bestemtes ved fgl. Resol. af 10. Novbr. 1855, hvori der dog senere er foretaget væsentlige Ændringer. Valgene, der skulde foregaa i en større og en mindre Halvdel, foretoges henholdsvis af Sogneforstanderskaberne ved Valgmænd, der ligesom hidtil udnævntes af og iblandt disses Medlemmer, og af et med Valgmændene lige Antal af de af Amtets Beboere, som, foruden at fyldestgøre Betingelserne for at kunne vælges til Folkethinget, havde haft fast Ophold i Amtsraads kredsen i det sidste Aar før Valget og i dette Aar udredet de største Bidrag til Amtsrepartitionsskatten. Valgbar til begge Afdelinger af Amtsraadet var enhver, som kunde vælges til et af Kredsens Sogneforstanderskaber. Amtsraadets Valgperiode udløber den 30. April, hvorimod Sogneforstanderskabernes følger Kalenderaaret. Disse Bestemmelser ere derefter i det væsentlige uforandret gaaede over i Landkommunalloven af 6. Juli 1867, som senere vil blive omtalt.

Ved Siden af disse administrative Anordninger er der

fremkommen en meget lang Række Bestemmelser af væsentlig instruktiv Natur, hvoraf nogle af de vigtigste ere: Plak. af 14. Decbr. 1810, som, foruden at tillægge Fattigbestyrelsen en vis Straffemyndighed i Forbindelse med Politimesteren, tillige med Fdng. af 24. Jan. 1844 og Lov af 14. Marts 1867 indeholder de nu gjældende Hovedregler for Forsørgelsesrets Erhvervelse, Fattiges Forsørgelse og Hjemsendelse, Forsørgelseskommunernes Refusionspligt m. m. — Plak. af 28. Decbr. 1827, hvorefter hjemløse Personer extraordinært skulde forsynes der, hvor de i de sidste 3 Aar havde opholdt sig længst, dog saaledes, at der tilkom Kommunen en Godtgjørelse af 48 Sk. ugentlig af Amtsrepartitionsfonden, naar et saadant Ophold ikke havde været i det mindste 1 Aar. — Plak. af 5. Decbr. 1815, hvorved den Regel fastsattes, at Ejere og Brugere af Hartkorn og anden Næringsbedrift kun kunne ansættes til Formue- og Vejligheidsffat i den Kommune, hvor de bo, uanset at deres Næringsbrug drives i en anden Kommune. Denne Bestemmelse har efterhaanden ført til store Uretfærdigheder med Hensyn til Fordelingen af Skattebyrden, idet de Kommuner, som maa bære de forøgede Fattig-, Skole- og Vejbyrder, som saa godt som altid følge saadanne større Næringsbrug, som f. Ex. Teglværks- eller anden Fabriksdrift, gaa ganske glip af enhver Indtægt deraf, naar Ejeren eller Brugeren af det paagjældende Skatteobjekt tager Bopæl udenfor Kommunen. Der har vel i de senere Aar fra Regjeringens Side været gjort Forsøg paa at ophæve denne Ubillighed, men uden at det er lykkedes at komme til noget endeligt Resultat, hvilket finder sin naturlige Forklaring deri, at en saadan Forandring, selv om den maa erkendes at være nok saa retfærdig, nødvendigvis maa støde paa store Vanskeligheder, eftersom den vilde berøve visse Kommuner lovligt erhvervede Fordele, som endog nu i enkelte Tilfælde ere en Betingelse for deres Eksistens. — Cancelli-Circul. af 24. Septbr. 1805, hvorved Huslejehjælp fik samme Virkning som almin-

delig Fattighjælp, hvilket ikke tidligere havde været Tilfældet. — Derimod er den ved Fdng. af 24. Septbr. 1708 indførte Bestemmelse, at Fattiges Begravelse, forsaavidt angaar Gravens Rastning og Ligets Henbæring, skal være et Bymændene, nu Gaardmændene alene paahvilende Naturalarbejde, mærkeligt nok vedbleven at være gjældende; imidlertid har den dog forlængst i Praxis tabt sin Betydning. — Endelig Justitsminist. Skrv. af 8. Juli 1850, hvorefter Tvistigheder mellem Kommunerne angaaende Fattigsager ere Gjenstand for administrativ Afgjørelse uden at kunne indbringes for Domstolene.

Forinden dette Afsnit forlades, bør endnu omtales den før berørte, ved Lov af 8. Marts 1856 indstiftede „de Fattiges Kasse“, som har den særlige, humane Bestemmelse at bringe en Haandsrækning til dem, som, uden at være under almindelig Fattigforsørgelse paa Grund af en forbigaaende Trang kunne have en saadan behov, og som det derfor maatte være ønskeligt at kunne understøtte uden Tilknægtning af Fattighjælpens almindelige Virkninger.

Desværre tillægge Sogneraadene ikke overalt denne lille Lov al den Opmærksomhed, den i Sandhed fortjener, hvortil Grunden vel for en stor Del er den, at Kассens Midler ere den saa knapt tilfskaarne, at der ikke dermed kan udrettes noget synderligt; men efter at der ved Landkommunalloven og særligt ved Indenrigsminist. Circul. af 5. Decbr. 1867 udtrykkeligt er givet Sogneraadene Anvisning paa at understøtte disse Kasser med Tilskud fra Kommunekassen, og da Amtsraadene, hvis Samtykke hertil udkræves, stille sig saa imødekommende overfor Spørgsmaalet, at der endog flere Steder, f. Ex. i Frederiksborg Amt, i de senere Aar er givet en almindelig Tilladelse til indenfor visse Grænser at yde deslige Tilskud, er der aabnet Sogneraadene en saare let Afgang til at hjælpe dem, som Sygdom eller andre ulykkelige Hædsager ellers vilde tvinge ind under Fattigvæsenet, ud over

forbigaaende Vanffeligheder og derved maaſte for ſtedſe bevare deres Selvſtændighed til Gavn for dem ſelv og til uberegnelig Fordel for Kommunen. Det er jo nemlig engang ſaa, at det er det første Skridt, ſom koſter Overvindelse; er dette først gjort, ſaa vil Skamfølelſen være brudt, og Gangen ad Fornedrelſens brede Vej ſom ofteſt falde kun alt for let.

Skolevæsenet.

Ligesom Fattigvæsenet oprindeligt var knyttet til Klostrene under Geistlighedens Ledelse, saaledes stod ogsaa Almueundervisningen i den nøjeste Forbindelse med Kirken; kun har det med denne aabenbart staaet endnu daarligere til. Paa Frederik den tredjes og Christian den femtes Tid eksisterede der paa Landet saa godt som intet Sted noget, der kunde fortjene dette Navn; thi en stor Del af de oprindelige Degneembeder vare allerede i det firtende og Begyndelsen af det fyttende Aarhundrede blevne indbragne i Overensstemmelse med Kongebrev af 24. Marts 1568, der paabød, at „naar de Landsdegne, som nu ere udi et Sogn, der ligger paa to Mile nær Kjøbstaden, enten dø eller og i andre Maader komme fra Sognene, da skal Embedet nedlægges“. ¹⁾ Dets Indtægter skulde da tillægges de latinske Skoler, hvoraf der fandtes en Mængde rundt om i Landets Kjøbstæder, imod at disse skulde sørge for Bønderbørnenes Undervisning i den nærmeste Omegn. I dette Djemed udsendtes da ogsaa jævnlig de ældre Elever til de nærmeste Landsbyer, hvor saa disse saakaldte Løbedegne i et eller andet Bondehus, undertiden ogsaa paa Gaden, før de forsamlede Børn og andre, som af Nysgjerrighed kom til Stede, oplæste noget af Luthers lille Katekismus, nogle Psalmer og Bønner og gjentog dette saa ofte, til noget

¹⁾ Kirkehift. Samlinger, 3. Række, II.

blev hængende ved Børnenes Hukommelse; men ligesom denne Undervisning, „hvorefter baade de selv og Ungdommen paa Landsbyerne forsømtes“, ¹⁾ ikke var underkastet nogen synderlig offentlig Kontrol, saaledes er den sikkert ogsaa almindeligt bleven tagen fra den gemytlige Side, hvilket fremgaar deraf, at den i Reglen afsluttedes med et Gilde i det Hus, hvor Undervisningen fandt Sted, og hvor det ofte gik lystigt nok til. At saadant kunde ske, er ikke saa uforklarligt, naar det erindres, at Lærerne vare ganske unge Mennesker, som, frigjorte for Skolens Tvang, nok kunde ønske at benytte en saadan Lejlighed til at slaa Gjækken løs; men værre var det, naar disse, hvad der ikke sjældent hændte, slet ikke mere vendte tilbage til Skolen, men vedbleve at „fyge om fra det ene Herred til det andet med Sverdbrev og anden Skalkhed, indtil de atter indfangedes af Sognefogderne“, som skulde aflevere slige „Trygledegne og Løbeklærke“ til Lehnsmanden. Naar Løbedegnene stikkes ud for at forrette Tjeneste ved Bryllupper eller andre Gæstebud, var det dem forbudt „at fyge om ved Gildet, danse, drikke og sværme i Dage og Nætter, men de skulde strax vende tilbage, naar Forretningen var tilende“. De burde gaa klædte i en Kappe, der naaede dem nedenfor Knæene, og hvis Slag om Halsen ikke var mere end 3 eller 4 Fingre bred, en lignende Skjole med smalle Ermer, en Trøje, hvis Skjorte i det mindste maatte naa dem til midt paa Laarene, en Kabuds, som passede vel til Hovedet, og et Par Buxer, hvori der ikke maatte være mere end 1 Al. engelsk Klæde. ²⁾

Med den Undervisning, som under Sognepræstens Tilsyn og Medvirkning besørgeades af Sædedegnene, d. v. s. dem, som i Modsatning til Løbedegnene havde fast Bolig i Kirkebyen, stod det vel noget bedre til, eftersom det maa antages, at den i alt Fald er bleven omfattet med større Alvor.

¹⁾ Kirkehist. Samlinger, 3. Række, II.

²⁾ Severin Rjar: Fra Stavnbaandets Dage.

Skolestuer indrettebdes der imidlertid ikke, uagtet Degnen, som nævnet, var bosat i Byen, og Undervisningen foregik derfor i Kirken Søndag Morgen inden Gudstjenesten eller stundom ogsaa i Baabenhuset, medens Præsten prædikede, og tilkjendegaves ved, at Degnen, naar han havde ringet første Gang, „klemte 15 eller 16 Klemt, thi da skulde de vide, at det klemter til Børnelærdom. Ungdommen skal da komme til Kirke og sætte sig i de øverste Stole, og Degnen skal staa imellem dem og lære Børnelærdom med Lyft og Læmpe, eftersom den Degnehog, som blev prentet udi Kjøbenhavn, udviser, samt lære dem Psalmer og hellige Viser; men de, der ikke bo i Kirkebyen, skal samles i en Dannedes Hus, hvis Navn skal nævnes af Prædikestolen, og der skal Degnen komme mindst en Gang om Maanedens, enten en Søndag eller hellig Eftermiddag, naar det er en dejlig Solskin, og Børn kunne komme fra Hus. Han formaner Foreldrene at tage deres Børn og lede dem til Degnen. Men ville de ikke, da sla dem dertil med Riset; det er bedre, end at Bøddelen skal sla dem. Fader J ikke eders Børn lære det gode, lære de det onde; da lære de at bande, lyve, stjæle og slaa Folk ihjel, som J vel hørte om den Bængel i Meerløse Herred, som spød sin egen, naturlige, kjødelige Moder Hjernen ud af Hovedet, og om den unge Skalk i Stævnå, der belagde sig med en Dannedes Datter, eller om det Galge Barn, som bed Dret af sin Fader med de Ord: „se der, Fader! skal jeg henge i denne Galge, maa du være brændmærket af mig, saa længe du lever paa Jorden, efterdi du ikke lærte mig bedre, da jeg var liden“. Det er udgaaet til Landsthing¹⁾ af Kongens Befaling, at Børnene skal komme til Degnen, og de, som ikke

¹⁾ „Landsthing“ kaldtes de oprindelige, haade med en lovgivende og dømmende Myndighed udrustede, Folkeforsamlinger, der holdtes ved Ringsted og ved Viborg, og hvis Domme kunde indankes for „Dannehoffet“; de skulde i Følge D. L. 1-3-6 holdes om Onsdagen og sættes ved 7 Slet om Sommeren og

kunne deres Børnelærdom, maa jo flamme dem for Gud og alle hans Engle".¹⁾

Palladius vilde endvidere høre to Regnskaber om Mæret af Sæbedegnen, det ene, „hvorlunde han havde lært sine egne Pøblinge, det andet, hvor mange af Sognets dejlige Drengbørn han havde loffet til Latinskolen." Han skulde ikke blot ringe og sjunge, „thi en god Almue bør jo at sjunge med Degnen, og en Bonde kan snart drage en Klokkestræng, som han bruger en Høle"; men han skulde især tjene sit Brød ved at lære Børn og unge Folk Børnelærdom, og Menigheden skulde derfor tiende ret af „Kjærve, Korn, Gris, Gaas, Lam, Høns, Føl, Kalv", og den maatte ikke være saa formalididet (forbandet) at blive hjemme med sit Offer paa de tre store Højtidsdage eller med sit Brude-, Barne- og Barselvindoeoffer, og „om hans Hus blev afbrændt af Vaade-Flid", skulde han hjælpe ham med „en Dags Arbejde eller en Binding Hus at sætte op"; thi som Degnen sørger for det, som er aandeligt, skulde Menigheden „sørge for hans Legeme igjen", da den ellers vilde faa „Lammedød, Faaredød, Fædød, komme i Sagefald og miste ti Gange saa meget". Noget senere skulde desuden hele Sognets konfirmerede Ungdom „fra Torper og smaa Byer", især dem, som endnu ikke havde været til Guds Ord, en Gang om Ugen „forføje dem til den Sted, som Degnen dennem henstævner med Præstens Vidende og Raad", for at nyde Undervisning i deres Børnelærdom, og dersom Forældrene eller Husbonde uden i „sær Rødsfald" be-

8 Slet om Vinteren. Efterhaanden mistede Landstthinget hele sin lovgivende Myndighed og blev derefter alene en Slags Overret, der beklædtes af faste Landsdommere. Den højere Instants var da „Kongens Thing" og efter dets Ophævelse den ved Fdng. af 14. Febr. 1661 oprettede Højesteret. I sidstnævnte Skikkelse vedblev Landstthinget at bestaa, indtil det ved Fdng. af 25. Jan. 1805 afløstes af vore nuværende Landsoverretter, og det har saaledes kun Navnet tilfælles med det ved Grundloven etablerede Landstthing.

¹⁾ Palladius's Visitatsbog.

holdt Børnene hjemme, navnlig fattige Børn, var Bøden hver Gang 2 St. Hvis Skulden laa hos Børnene, havde Degnen Ret til at anvende korporlig Røffelse; dog skulde Præsten paase, at Degnen ikke misbrugte denne Myndighed „efter sine Passjoner“, ligesom han om Vinteren, „naar Dagene vare mørke og Vejene onde“, skulde „bære Consideration“ med dem, som boede langt fra Kirken, hvad der betød det samme, som at Undervisningen næsten ganske suspenderedes om Vinteren.

Bed Siden af den offentlige Undervisning var det en Pligt for Forældre og Gushonde „at undervise deres Børn og unge Tjenestefolk i det, som de tilforn selv havde lært“, særligt daglige Morgen- og Aftenbønner samt Katekismus, „indtil de af Præsten og Degnen rettes i det, som ikke var vel fattet“, og der er ikke den mindste Tvivl om, at just i denne Bestemmelse laa Indbegrebet af hele Datidens Almueundervisning, idet Sæde- og Løbedegnenes Lærdomme tilfammen sikkert ikke have kunnet veje op imod den Undervisning, Børnene nøde i de af hine Tidens stränge religiøse Grundfætninger gjennemspredte Hjem. Tilsynet med Undervisningen paahvilede, som allerede nævnet, Sognepræsten, som en Gang om Ugen, enten Søndag eller Onsdag Eftermiddag, „skulde se til, hvorledes dermed tilgaar, at han, som lærer Børnene, gjør det stege med al Flid og Alvorlighed uden Forargelse og Forsømmelse“, hvorfor Præsten skulde staa til Ansvar for Herredsprovsten og Superintendenten, hvilke som de øverste kirkelige Myndigheder havde Overopsynet med Undervisningen, der kontrolleredes ved Visitationer i Kirkerne. Disse synes imidlertid ikke at have gjort den tilfigtede Nytte, idet Almuens mange Steder viste stor Modvilighed til at møde i Kirkerne til Provstens Visitation og hellere tog sig andre Bestillinger for, „enten med Værtskab eller Drif eller andre Grønder til Kjøbstæderne, saa undertiden næppe komme 8 eller 10 Folk og 10 eller 15 Børn tilfammen udi store Sogne, saa Provsten maa forrejse derfra, sit Embede

ubestilt, og endog maatte høre mange onde, trodsige og foragtelige Ord af Sognefolkene".¹⁾

For Sædebegnene var der i det hele taget fastsat en Mængde karakteristiske Leveeregler. De maatte saaledes ikke lade sig nøje med mindre Løn, end der tilkom dem; thi det vilde skade Eftermanden og komme til at hedde: „Han var en Dannemand, han regnede ikke saa nøje med os som J“. De skulde bære stikkelig vide Klæder og ikke bruge Kapper og Hat uden paa Rejser; men i Kirken skulde de altid møde med sømmelige Bladkraver. Degnen maatte ikke holde Jagthund, „med mindre den var lemlæstet paa Forbenene“, eller gaa med Fyrrør (Bøsse). Han maatte ikke være Kromand eller gaa som Skaffer ved noget Gilde, end ikke ved Præstens Bryllup. Ikke maatte han gaa om med en Bog med Helgenbilleder udi og lade Almuen kysse Billedet og derfor modtage Kyssepenge. Han skulde vise Lydighed mod sin Sognepræst og ikke handle, som hin Degn gjorde, der slog Præsten to Slag i Panden med Drebanen. Han maatte ikke tage den ugudelige, jødiske Vager, 4 Sk. om Ugen af en Rigsdaler eller 1 Mk. i 20 Uger, og endelig burde han vogte sig for Trolldom, Signen og Manen, at det ej skulde gaa ham, som det gik Jens Degn i Birkerød, der blev aabenbar anklaget af en Bonde for Trolldom og siden brændt, eller som Mikkel Degn i Rørup i Vendsøherred, der blev bandsat formedelst sine magiske Besværgelser.²⁾ De maatte ej heller være Thingsskrivere eller betjene andre verdslige Bestillinger eller bruge Ferler i Skolen at lemlæste Børn. Desuagtet have de undertiden fungeret baade som Herredsskrivere og Herredsfogder, ligesom de „ikke sjældent besværges og budbes med Stævninger og andre Grinder at forrette, saa at de ikke fuldgjøre

¹⁾ Kirkehist. Samlinger, 3. Række, II.

²⁾ Severin Rør: Fra Stavnbaandets Dage.

deres Embede med Flid in Catecissimo og ellers, som det sig burde".¹⁾

Jøvrigt var Skolegjerningen den aldeles underordnede Del af Sædedegnenes Virksomhed, idet disse nærmest vare ansatte som Kirkens underordnede Betjente og skulde som saadanne forestaa Sengen i Kirken, „naar Gudstjeneste der forrettedes“, samt Morgen og Aften ringe Bede- og Fred-Kloffen; „men hvor ingen Sædedegn er, skulle enten Sognemændene skiftes til det at forrette eller samtlig handle med en, som det fandt gjøre“, og endelig skulde han i det hele gaa Sognepræsten tilhaande i hans Embedsforretninger, deriblandt ogsaa være Budebærer mellem Præsten og Superintendenten, hvilket foregik paa den temmelig omstændelige Maade, at Degnen bragte Brevet til Nabopræsten, som ved sin Degn besørge det til den næste Nabo og saa fremdeles, „indtil Brevet til Superintendenten fremkommer“, og paa samme Maade „forholdes med Besseden tilbage igjen“. Denne Bestemmelse udfoldedes i 1814 til ogsaa at omfatte Embedsbreve imellem Præsterne; men til Assistance for Degnen ansattes saa i hvert Sogn en Husmand, som under Navn af Kirkebud og med fast Løn, som reparteredes paa Indehaverne af de gamle Degneembeder, udførte disse Forretninger under Kirkesangerens Ansvar. Ved Lov af 11. Febr. 1851 bortfaldt endelig Skolelærernes Forpligtelse til at besørge Embedsbreve.

I Følge Danske Lov tilkom der Degnene Ret til „at nyde de Boliger, som af Arilds Tid haver været Degnene tillagte“, imod at holde disse vedlige og om muligt forbedre dem; men „hvor ingen Degnebolig været haver“, der „forskaffes“ dem Husly i en eller anden Gaard, som til Gjengjæld ofte tilstodes Tiendefrihed. Endvidere tilkom der Degnene Offer paa de tre store Højtider, ved Bryllupper, Barnedaab og Barselkvindes Kirkegang; fremdeles „Smaaregel“, saasom Brød, Røge,

¹⁾ Kirkehist. Samlinger 3. Række, II.

Flæst, Gaas og Eg, som udrededes af Bønderne; endelig Degnetrave, som udgjorde $\frac{1}{3}$ imod Præstetienden, men hvoraf Degnen dog atter skulde afstaa $\frac{1}{5}$ til de latinske Stoler, som man fremdeles søgte at skaffe Indtægter paa Landshyfskolens Beføstning. Tienden paahvilede alene „Bønder og menig Almue, Husmænd, Inderster, Bebersvende og Tjenestefolk, som bruge Kornsjød, og alle andre, som nogen Bondejord besaa“, derunder indbefattet den Bondejord, som efter 1661 indbroges under Godserne, hvorimod alt det øvrige Hartkorn var tiendefrit. Tienden, stundom ogsaa Degnetraven, skulde paa „Agren leveres“ med hvert tiende Neg af alle dyrkede Kornsorter, altsaa baade Straa og Kjerne, hvorhos de Sædarter, „som ikke sædvanligen bindes i Nege, f. Ex. Urter og Biffer, skulde af Tiendeyderen saaledes bringes sammen, at de af Tiendetageren kunde maales med Stok eller Reb“, hvilket ogsaa gjaldt om Oprivningen, den saakaldte Slod; derimod tiendes der ikke af Rodfrugter, Græsning eller Grøntfoder. Naar Sæden var tjenlig til Hjemkjørsel, skulde Dagen for Tiendetællingen eller Tiendemaalingen af Bønderne forkyndes ved Kirke- eller Bystævne for Tiendetageren, som da enten selv eller ved Befuldmægtigede havde at møde paa Ageren. „Men da en Del af Tiendetagerne formedelst deres egen Magelighed med en meget forsømmelig Tælling usforsvarligen opholdt Almuen i deres bedste Høst og ikke vilde lade sig nøje med Kornet, som det paa hvert Sted falder, men krævede og toge større og bedre Neger end dem, Almuen selv bekom, ja utilbørligen bebyrdede Bønderne med Ager og Riben ved Tællingen“, paahvødes det ved Fdng. af 9. Aug. 1708, at Tiendetageren skulde møde paa Ageren senest 3 Timer efter, at de vare „advarede“, og „saasom ikke lettelig alt Kornet ubi en Mark paa én Gang bliver modent“, saa skulde han under en Bøde af 4 Rdl. være nødt til at tælle i det ringeste 3 Gange i en Mark, „da det vilde være usforsvarligt, om de Bønder, der havde modent Korn, blev opholdt i deres Tælling, til det

umodne blev færdigt“. Ej heller maatte han „fordre, begjære eller bruge Bøndernes Heste, Vogne eller Rideheste til at lade sig føre til Tøllingstedet“.

Efterhaanden som hver tiende Neg udtoges, læsjesedes det i Neglen med det samme paa Vognen, og Bonden var derefter forpligtet til at henføre og aflæse Tienden paa det Sted, som Tiendetageren bestemte, dog maatte dette Sted ikke være længere bortliggende end en Mil fra Sognets Kirke, der baade for Tiendetager og Tiendeyder „skulde regnes for en fast og urykkelig Terminus“, hvorfra Milen skulde begynde. Noget senere beregnedes Milen fra Markens nærmeste Kant; men dersom Tiendetageren ved Modtagelsen af Tienden ikke fandt denne tjenlig til at indsættes i Hus, kunde han forlange den henført endnu 500 Alen, forinden den affattes paa Marken til yderligere Tørring. Disse Transportbestemmelser havde den store Fordel for Tiendetageren, at han derved sættes i Stand til at kunne afhænde sine Rettigheder til meget fjerntboende Forpagtere. — Foraaavidd Tienden leveredes efter Solens Nedgang, havde Tiendetageren Ret til at fordrø Bonden til at møde den næste Dag for at besørge Af læsningen.

Forinden Tienden saaledes var berigtiget, maatte Bonden ikke hjemføre sit eget Korn, med mindre Tiendetageren ikke i rette Tid gav Møde til Tøllingen, da Tiendeyderen i saa Fald var berettiget til at opsætte Tienden paa Marken i Overværelse af 2 „Dannemænd“, som kunde tages blandt hans egne Høstfolk, og som „om fornødent til Thinge kunde gjøre deres edelige Tilstaaelse“; men da det kunde befrygtes, at Bønderne kunde være skjælmiske nok til „at kalde Tølleren, førend Kornet var tjenlig til at hjemføres“, i den Hensigt at faa dette besværlige Arbejde fra Haanden og Tiden til deres egen Naadighed, naar det gunstige Øjeblik indtraadte, saa var man alsidig nok til ogsaa at have Oje for denne Mulighed, og Tiendetageren havde derfor, naar han formodede slige Underfundigheder, Ret til at sige: „Versgod, min gode

Mand! kjør strax din egen Sæd hjem"! Saa kunde Bonden selv ligge i den Grav, han havde gravet for Tiendetageren. Jøvrigt straffedes Tiendesvig meget strengt. Tiendetageren kunde saaledes forlange Bondens hjemførte Sæd „kastet“, hvorved ofte den ringe Høst til Dels ødelagdes, „og findes hans Brøst, da betaler hand Tiendetageren tre dobbelt saa meget, som forsvaget er, og desforuden haver hand forbrudt sin Gaard til sit Herskab; men befindes den Bessylde usfyldig, da skal Anklageren betale hannem for hans Skades Ridelse efter Dannemænds Sigelse“. Naar alle disse Gjenvordigheder vare vel overstaaede, holdt Bønderne et stort Mikkelsgilbe eller Skaargilbe, hvortil Præsten og Kirkeejeren som Tiendetagere skulde give hver to Tønder M; derimod skulde Degnen ikke „med M eller Mad at give dennem besværes“. Paa Volland blev Tiendeøallet i 1771 afløst med 1 Sk. dansk pr. Td. Hartkorn „paa Grund af den Uorden, som med bemeldte Tiende-M hidtil har haft Stød“.

Efter at der i den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede var udgaaet forskjellige kongelige „Indbydelsjer“ til en mindelig Ordning af disse uheldige Forhold, hvorved navnlig Indbydelsen af 18. Marts 1796 hidførte flere heldige „Foreninger imellem Parterne“, blev der endelig ved Fdng. af 8. Jan. 1810 aabnet enhver Tiendeyder Afgang til at kræve sin Tiende i Kjørvæn omskrevet til en fast aarlig Kornafgift. I dette Ojemed nedfattes der i hvert Amt en Regjeringskommission, som efter forud gaaet Forligsprøve, der for Enskethedens Skyld i det mindste skulde omfatte et helt Kirkesogn, havde ved Kjendelse at fastsætte Bederlagets Størrelse, hvorved der skulde tages Hensyn til, hvormegit Korn den tiendeydende Jord ved sædvanlig god Dyrkningsmaade kunde give i et Middelaaar. Den saaledes udfundne Kornmængdes Værdi bestemtes ved Gjennemsnittet af de sidste 10 Aars Kapiteltaxter, medens Halmens Værdi ansattes efter Egnens gangbare Priser, eller, hvis en saadan Pris ikke lod sig bestemme,

efter den Fordel, der kunde gjøres deraf. I den saaledes udfundne Værbi fradroges Lærsknings- og andre med Tiendens Oppebørsel forbundne Omkostninger, og Tiendebelen af Resten blev da, atter omsat i Egnens mest dyrkede Kornsorter, det fremtidige Tiendeveederlag, som „ingenfinde, end ikke ved Overenskomst mellem Parterne, kan forhøjes eller igjen forandres til Hjælp i Kjørvæn“, med mindre den tiendeydende Jord enten ved Oversvømmelse, Sandflugt eller af andre Aarsager maatte blive saaledes forringet, at en Nedsættelse i de kongelige Skatter kunde bevilges, i hvilket Fald der ogsaa skulde foretages en Reduktion i Tiendeveederlaget.

Kommissionens Kjendelser kunde indaankes for en overordentlig Tiendekommission, som havde sit Sæde i Kjøbenhavn. Omkostningerne ved Thinglæsningen af denne nye Ordning udgjorde 1 Rdl. for et helt Sogn. — Med Degnetraven, der ikke maatte anses som egentlig Tiende, forholdtes ganske efter de samme Regler som ovenfor nævnet; men denne er senere i Modsatning til den øvrige Tiende gaaet ind under andre Bestemmelser, som i det efterfølgende ville blive omtalte.

Foruden Korntienden paahvilede det ogsaa Bønderne at udrede Kvægtiende, som oprindeligt udrededes in natura med hvert tiende Kreatur, Fjertræ og Vistade, som aarligt tillagdes paa de tiendepligtige Jorder; men da det var de færreste, „som i et Aar tillægge saa meget Kvæg, at de have 10 Høveder“, skulde de „tilhaaberegne“ saa mange Aars Tillæg, indtil Tallet blev fulbt, og da give det tiende efter gammel Sædvane. Da denne Hjælpsmaade naturligt maatte afstedkomme mange Fortrædeligheder, eftersom den jo altid var forbunden med stor Vilkaarlighed, afløstes den ved Fdng. af 7. April 1740 med en fast, aarlig Tiendeafgift af 10 Sk. for hvert Føl, 8 Sk. for hver Kalv og 5 Sk. for hvert Lam eller Rib, i Jylland og paa de øvrige Der 1 à 2 Sk. mindre, „som Bonden tillægges, og som ej af Sygdom eller anden Banhæld bortdør, førend de til Vinterfoder indtages“, hvilken Ordning

isvrigt allerede 100 Aar tidligere var bragt i Forslag som Tillæg til Kirkeordonantien.¹⁾ Tiende af Gæs, Høns, Vender og Grise skulde derimod fremdeles udredes in natura.

Disse Bestemmelser, som gjentoges ved Tiendeforordningen af 8. Jan. 1810 med den Forandring, at der i Stedet for Fjerkræ og Grise skulde betales ialt pr. Td. Hartkorn 3 Sk., der atter ved Fdng. af 17. Juni 1812 omstrefes til $\frac{1}{6}$ Skp. Byg, bibeholdtes derefter, indtil Kvægtienden tilligemed den øvrige Smaarebsel ved Lov af 19. Febr. 1861 afløstes ved en aarlig Kornasgift, hvis Størrelse enten ved Mægling eller ved Kjendelse fastsattes for hvert enkelt Jordbrug af de i den Anledning nedsatte Kommissioner, der sammenfattes af en af Indenrigsminist. for hvert Amt bestikket Formand samt to andre Medlemmer, der udnævntes for hver enkelt Forretning, og hvoraif Undervisningsministeren udnævnte den ene, og vedkommende Sogneforstanderskab, dog med Udelukkelse af Præsten, den anden, som ikke maatte være afgiftspligtige i det paagjældende Sogn, hvorefter Ydelsen udrededes i Penge efter Kapitelstart. Denne fastsattes tidligere efter Præsternes og Undersørgighedernes Indberetning; men ved Lov af 16. Febr. 1866 fik Tiendeyderne Indflydelse paa dens Fastsættelse gennem en af Sogneforstanderskabet for hver Kommune udnævnt Tillidsmand.

I Kvægtienden synes Degnen ikke at have haft nogen Andel, uden forsaavidt de mindre Kreaturer ere faldne ind under Begrebet „Smaarebsel“, som isvrigt er bleven udredet høijst forskjelligt efter hver Egns Skik og Brug. Saaledes fik Degnene paa Volland og Falsler i 1688 af hver Gaard paa 8 Tdr. Hartk. 8 Skaalpund Brød, 12 Vg, $\frac{1}{2}$ Gaas og 4 Skp. Olden, medens man andre Steder holdt sig til den Regel, at naar Præsten fik f. Ex. hver tiende Gaas, Gris eller Høne, fik Degnen $\frac{1}{3}$ saa meget. For Fyn gjaldt

¹⁾ Kirkehist. Samlinger, 3. Række, II.

i Følge Kongebrev af 25. August 1540 den ganske ejendomme-
lige Bestemmelse, at $\frac{1}{3}$ af den hele Kvægtiende tilkom Degnen
og Sognets Fattige til lige Deling.

Degnene havde fortrinlig Ret til at erholde ledige Kirke-
jorder i Fæste, forsaavidt der ikke allerede var tillagt Degne-
embedet Jordlob; men dette var vel ogsaa omtrent al den
Fordel, Degnene nøde fra Kirken, uagtet de, som anført,
nærmest vare ansatte i dennes Tjeneste.

— Sædebegnene skulde i Følge Kongebrev af 14. Novbr.
1562 alene kaldes af Biskoppen, efterdi „der var befunden
stor Ufsikkelighe*hed* iblandt Degnene paa Landsbyerne, saa at
en Part af demnem findes saa vankundige og ulærde at være,
at de ikke kunne læse eller skrive, meget mindre at sju*nge*
eller forstaa Latin, som en Sogne*degn* bør at vide“; men
det synes dog, som om „en Part af Adelen“ ikke har villet
respekttere dette Kongebud, „Skolebørnene ikke til ringe Afbræk
og Bisp*en* til Indpas i sin Bestilling“. ¹⁾

I det syttende Aarhundrede havde man engang tænkt
paa at nedlægge en Del af de mange smaa Latinstoler, og
om det ikke i deres Sted „maatte Bønderne paabydes i de
store Landsbyer at holde en Skolemester og et lidet Skolehus,
hvor Ungdommen kunde undervises, og de mest formuende
give noget dertil, efterdi det er deres Børns Saligheds For-
fremmelse anliggende“. ²⁾ Men paa ganske saa Undtagelser
nær, f. Ex. i Stendrup paa Fyn, hvor der ved Hofprædikant
Peder Jespersens Hjælp i Aaret 1691 grundlagdes en dansk
Skole, var det saa langt fra, at denne Tanke kom til Ud-
førelse, at man endog gjorde et Skridt i stik modsat Retning.

¹⁾ Kirkehift. Samlinger, 3. Række, II.

²⁾ Rigelebes.

ved i Maret 1683 albeles at forbyde de faa eksisterende Bogesko-
ler, hvori den første, svage Spire til en vordende Almue-
skole laa, hvilket Forbud gjentoges ved Reskr. af 16.
Septbr. 1707 og 16. Oktober 1719. Hertil kom endnu, at
der den 17. Oktober 1712 udstedtes et almindeligt Paabud
om, at „ingen Bondesøn over 17 à 18 Aar maatte i latinske
Skoler antages“, hvorved disses Afgang til en videre gaaende
Uddannelse saaledes var helt afspærret.

Den første Impuls til et ordnet dansk Skolevæsen udgik
fra Kjøbenhavn, hvor der ved Fdng. af 12. Juni 1716 op-
rettedes faste Skoler; men naar det undtages, at ogsaa en-
kelte Godsejere paa dette Tidspunkt for egen Regning byg-
gede Skoler og lønnebe faste Lærere, var det dog Frederik
den fjerde, som gav Stødet til, at denne Sag for Landets
Bedkommende kom ind i en ny og bedre Gænge, idet han
paa de fgl. Godser paa Sjælland, de saakaldte Rytterdistrikter,
paabegyndte Opførelsen af de 240 Skoler, som endnu kendes
paa den ved Indgangsdøren indmurede Stentavle med det
bekjendte Vers, som endnu bevares, medens de øvrige Vers,
som Kongen lod anbringe over Dørene inde i Bygningen, de
fleste Steder ere forsvundne. Efter Forhandling med Rente-
kammeret blev det d. 26. Januar 1722 overdraget Mur-
mester Lars Eriksen i Kjøbenhavn, der havde fæstet et Teg-
værk i Nivaa, at opføre disse Skoler mod en Betaling af
550 Rdl. for hver, og den første, som blev bygget, var
Skolen i Gjentofte, som kom til at afgive Model for alle de
øvrige, som rejstes i Løbet af 6 à 7 Aar.¹⁾ En af de
første Lærere ved disse, H. Broholm i Valdbj i Nordsjælland,
har givet følgende Skildring af disse Skoler: „Overalt rejser
der sig grundmurede Huse, dækkede med Tagsten og ypperligt
afdelte i Værelser. En Gang om Aaret istandsættes de paa
kongelig Bekostning, hvorfor de ere bevarede i den bedste

¹⁾ Severin Rør: Fra Stavnsbaandets Dage.

Stand og fremvise Nyhedens skjønne Udseende. De have 17 Binduer, af hvilke hvert bestaar af 24 Ruder, og Stenbroen, der omgiver Huset, har samme Bredde overalt. Fra Forstuen gaar man ind i Skolen, fra Skolen i Stuen, derfra baade i Sovestammeret, Køkkenet, Spisestammeret og Gaarden. De, som bebo disse Huse og opholder Livet i dem ved at undervise, kunde ikke faa et Sted, der var mere stikket til Undervisning, og hyggeligere Hjem, fjernt fra al Landets Arbejdssuro. Men det kan ogsaa nok ses, at Bygningen var det bedste ved det hele, „thi“, skriver Broholm videre, „det maa stinge Læreren i Hjertet, naar enten Bønderne be-
drage ham for, hvad der tilkommer ham, eller af Hjertets
Ondskab, for ikke at tale om Ugudelighed, holder dem hjemme,
der vare modne til Skolen, og ligesom aftvinge Læreren et
Klageraab, saa han ikke uden Suk maa sige med Esaias, at
der er ikke flere Børn i Skolen end Vær efter Høsten, her
ses et, her to, her fire, her fem Vær“, men han trøster sig
med, „at Husene blive dog, saalænge som de staa, Vres-
mindestmærker for den ærværdigste Konge, saa hans Navn
aldrig skal dø“. ¹⁾ Ved disse Skoler ansattes der faste
Lærere, der forinden Ansættelsen skulde examineres af Sogne-
præsten i Overværelse af Amtmanden og Provsten (Rescr.
af 26. Septbr. 1732), og lagdes en bestemt Undervisnings-
plan. Der indførtes hel- og hverdags Undervisning for
Børn mellem 5 og 8 Aar, medens Børn over denne Alder
maatte nøjes med at gaa i Skole hver halve Dag, og
Bægten lagdes, som hidtil, især paa Religionen; men der
skulde dog ogsaa imod en Betaling af 8 Sk. ugentlig til
Skrivematerialier meddeles Undervisning i „Regning og
Skriven, efter som saadanne Videnskaber ere alle og enhver,
af hvad Stand og Vilkaar, nyttige og fornødne“; endvidere
skulde der daglig oplæses nogle Stykker af Lovbogen (Danste

¹⁾ L. Koch: Den danske Landsbysskoles Historie.

lov). Foruden at Biskoppen, — der aarligt skulde afgive sin „omstændelige Relation over Skolerne“, til hvis „Opkomst og Forplantelse Overfluddet fra Kirkerne maatte anvendes“, — beholdt den øverste Myndighed, og Sognepræsten det umiddelbare Tilsyn, oprettedes der ved Instruksen af 28. Marts 1721 en Mellemautoritet, bestaaende af Amtmanden og Herredsprovsten, som 2 Gange om Aaret skulde visitere Skolerne, og saafremt det derved befandtes, „at Præsten ej flittigt havde besøgt Skolen“ eller havde set igjennem Fingre med „Skolelærerens Forsømmelse, Ustikkelighed eller haarde Forhold imod Børnene“, skulde sligt anmeldes for Biskoppen eller i fornødent Fald for Kongen, og hvis Læreren „ej levede stikkelig eller ikke oplærte Børnene flittig“, kunde Amtmanden „uden videre Proces“ strax affætte ham fra Embedet. Og saa overfor de Forældre, som „modvilligen holdt deres Børn fra Skolegang“, blev der nu taget strengere Straffebestemmelser. Præsten skulde saaledes første Gang, Forfeelsen begaaedes, kalde Forældrene for sig og i de under Fattigvesenet nævnte Medhjælperes Paahør foreholde dem deres Forfeelse „med alvorlig Formaning at ændre den“. Anden Gang skulde Sagen anmeldes for Amtmanden, som „derpaa raader Bod ved at straffe den Paagjældende med Pengemulkt eller med Fængsel paa Vand og Brød“, og tredje Gang straffedes Synderen med at staa „aaenbare Skrifte“, d. v. s., at han forbødes Adgang til Guds Bord, indtil han efter en offentlig Frettesættelse fra Prædikestolen i hele Menighedens Paahør lovede Bod og Bedring. Og saa Gabestoffen ses i en Rundskrivelse af 21. Decbr. 1776 fra Stiftamtet til Præsterne i Sjællands Stift at være anbefalet som et Tvangsmiddel overfor de Forældre og Foresatte, som holdt deres Børn borte fra Undervisningen.¹⁾

Lærerens Løn ansattes til 24 Rdl., 3 Læs Brænde og

¹⁾ Slagslunde Pastorats Embedsprotokol.

1 Lpd. Hø og 1 Lpd. Halm pr. Ld. Hartf. samt Græsning til 2 Rør og 6 Faar „blandt Bøndernes Kvæg“. Pengelønnen og sandsynligvis ogsaa Brændet udrededes af Kongens Kasse og de kongelige Domæner, vide Rescr. af 26. Aug. 1740, de øvrige Naturalier af Bønderne, medens Husmændene aarligt maatte præstere 2 Dages Arbejde eller betale Læreren 1 Mk. Modtog eller begjærede Læreren mere, havde han „uden al Indvending“ sit Embede forbrudt.

Efter at der ved Rescr. af 23. Febr. 1737 var gjort Skridt til en almindelig Forbedring af Skolevæsenet, bl. a. ved at paahbyde, at Degnene i Sjællands Stift en Gang i hver Uge skulde læse med Ungdommen, tog dette et betydeligt Opsving ved Fdng. af 23. Jan. 1739, hvorved der paabødes en almindelig Oprettelse af danske Skoler, „hvor de behøves, og det er ej ganske ugjærligt, da Kongen vil efter Kong Frederik den fjerdes Exempel lade danske Skoler overalt paa en bestandig Fod saaledes indrette, at endog de fattigste Børn overalt paa Landet kan tilstrækkeligt undervises i Troens Grund samt Saligheds Vej og Orden og Midler efter Guds Ord og den evangeliske Kirkes sande, i Børnelærdommen kortelig forfattede Lære, saa og i at læse, skrive og regne“, og samtidigt nedlagdes der Forbud imod de ukontrollerede Skoler, som den vaagnende Oplysningsstrang gav den private Spekulation Anledning til at oprette omkring i Landsbyerne, og hvor Undervisningen „uden Provsternes og Præsternes Vidende og Vilje besørjedes af Landstrygere, aftaffede Underofficerer, Skræddere og Bierfblere“.

Saa vel Opførelsen af disse Skolebygninger, der skulde bestaa af 8 à 10 Fag god Bondebygning med Egetræs Stolper, Fyrretræs Fodstykke, klinede Vægge og Galntag“, som ogsaa deres Vedligeholdelse paahvilede Godsejerne (hvor-

under ogsaa Gjerne af ukomplette Sædegaarde i Følge Refscr. af 1. Maj 1790 synes at have været indbefattede), hvis Pligt det i det hele var at sørge for Tilstedeværelsen af de nødvendige Skoler, medens Bønderne skulde udføre alle Kjørslerne med Bygningsmaterialierne, levere Halm til Taget, Bønder og Ler til Bæggene, kline disse samt vedligeholde Hegnet omkring Raalhaven og Brønden. I hver Skole skulde der findes 1 „Jærn-Bilæggerovn“, 1 Jldtang, 1 Brøndhage, 2 store, forte Tavler, 2 Blækhorn, 2 stærke Linealer, et Forraad af ABC-Bøger, Psalmebøger og Katekismus, navnlig Pontoppidans Forklaring, der i et stærkt begrænset Antal frit skulde leveres Skolerne af Baisenhuset, som d. 19. Juli 1737 fik Privilegium paa at trykke denne Bog, fremdeles en stor Bibel og endelig Borde og Bænke, som ved et lavt Skillerum eller Travlværk skulde deles saaledes, at Pigerne fæde adskilte fra Drengene. Saavel Bygningen, hvor der for Børnenes Helbreds Skyld skulde være noget højere til Loftet end i „ordinære Bønderhuse“, som det yderst tarvelige Skolemateriel, hvorover Provsten og Præsten for Kontrollens Skyld maatte have hver en Fortegnelse, skulde særligt besigtiges af Amtmanden. Disse Skolers ydre Udstyr har gennemgaaende, i Modsatning til Frederik den fjerdes Skoler, været yderst tarveligt; Provst P. A. Bedel beskriver dem som nogle „smaa, lave, mørke Bøndeværelser, hvor 2 à 3 sønderlagne Stuer aabner Vej for Sne og Vind, med et optraadt Gulv af Ler, en Kvast-Kaffelovn fra det forrige Aarhundrede, sønderbrudte og raadne Bænke og Borde, der næsten ere klinede op ad de revnede Bægge“, ¹⁾ og endnu i Aaret 1805 var Tilstanden nogle Steder saa „bedrøvelig“, som det hedder i vedkommende Skoleprotokol, „at Vinterfskolen maatte indstilles, fordi der manglede baade Kaffelovne, Borde og Binduer“. ²⁾ Men det, som gav Fdng. af 23. Jan. 1739

¹⁾ L. Koch: Den danske Landsbyfskoles Historie.

²⁾ Slagslunde Skoleprotokol.

sin store Betydning, var den Almindelighed, hvormed det paabødes, at der overalt skulde bygges Skoler med en regelmæssig Skolegang baade Sommer og Vinter, idet der derved skabtes et Grundlag, hvorpaa der kunde bygges videre, efterhaanden som Erkjendelsen af Undervisningens Nødvendighed trængte ind i Befolkningen.

Den skolepligtige Alder indtraadte med det fyldte sjette Aar og vedvarede, indtil Børnene „idetmindste havde lært færdig at læse i en Bog og vide deres Kristendom saaledes, at Præsten skønnede, at de fra ordentlig Skolegang kunde befries“, hvilket vistnok i Reglen fandt Sted omkring 10 Aars Alderen; dog skulde „de store Børn, som ej tjene“, møde i Skolen hver Dag „imellem Rugfæden og Vaarsfæden“ indtil Konfirmationen, og Udeblivelse fra Skolen medførte foruden de tidligere nævnte Straffe tillige ugentlige Bøder af 4 til 8 Sk., som tilfaldt Skolelæreren, der paa denne Maade ligefrem profiterede af Skoleforsømmelserne.

3 Undervisningstimerne, — der fra Paaske til Mikkelstdag hver Dag varede fra Kl. 7 til 11 og fra 2 til 6, i Resten af Aaret fra 9 til 12 og fra 1 til 4, dog skulde langvejs Børn dimitteres Kl. 3 for at kunne naa hjem i „lys Aften“ —, meddeltes der kun Undervisning i Læsning og Religion, men derimod ikke i Regning og Skrivning, med mindre dette udtrykkelig forlangtes af Forældrene, som derfor maatte yde Læreren et særligt Honorar af 2 à 4 Sk. ugentlig, eftersom Barnet „avancerede til“. Sognepræsten skulde examinere Børnene hver ottende eller fjortende Dag, og i Kirken skulde Biskoppen, af og til ogsaa Herredsprovsten, en Gang om Aaret overhøre Ungdommen samt „lydeligt tilspørge den gandske Menighed og Præsten, om de havde noget paa Degnen eller Skoleholderen at sige, om han er forsømmelig i sit Embede eller uskikkelig i Levnet“, i hvilket Fald Præsten kunde paaregne sig en alvorlig Frettesættelse, for at han ikke

nøje „paaagter Skolen og Skolemesteren“. Dernæst kunde han vente sig en Bøde fra 1 til 20 Rdl., som tilfaldt Skolekassen, hvorimod Skolemesteren „i Overværelse af Præsten, Kirkepatronen og 2 eller 3 af de bedste Sognemænd af Provsten kortelig skulde examineres i Forseelsen“, som, i Fald den ikke rettedes, medførte øjeblikkelig Affættelse fra Embedet, „da en slig, for Menigheden ubrugelig og Guds Kirke beffæmmelig Degn strax fra Skolehold bør removeres“. Affættelsen kunde dog kun ske efter Biskoppens Resolution. Til Gjengjæld stillede der de Skolemestre, som holdt sig Forordningen efterrettelig „og lod se nogen særdeles Flid med de Unges Undervisning“, i Udsigt efter 3 à 4 Aars Forløb at erholde et Præstekald, „om han er Student“, og i hvert Fald skulde de i Følge Rescr. af 19. Okt. 1736 fremfor andre først befordres til Degnekald.

At det, trods disse vel mente Foranstaltninger, alligevel kun var saa som saa med den hele Undervisning, fortæller Præsten P. C. Stenvinkel noget om.

„Her sidder“, siger han, „i en Skole omtrent 20 Børn. Nogle skulde lære at kjende Bogstaver, nogle at stave; nogle skulde læse højt, andre sagte. Der er en skræffelig Larm. Naar der stilles af, raaber Skolemesteren: Væs, Børn! paa én Gang raabe alle i Munden paa hverandre saa højt som muligt; ABC og Katekismus, Evangeliebog og Forklaring synges imellem hverandre i en saa snadrende ubehagelig Koncert, at man ikke kunde undre sig, om Skolemesteren blev gal. Midt under denne voldsomme Larm kommer den ene efter den anden op med sin Lektie. Nu skriger man ham igjen Drene fulde. Medens han hører den ene, lege de andre. Stille! raaber han og spørger den, han overhører, hvad det var, han sagde. Imidlertid skriger her en, en anden griner, en tredje fløjter. Endelig er Timen forbi. Læg Bøgerne sammen! raaber den plagede Mand. Træskoene klapre til Afsted, Dagen er gaaet, Gud ved til hvor

megen Nytte".¹⁾ Som et andet oplysende Exempel paa Datidens mangelfulde Skolevæsen kan anføres, at da Isterød By ved Hørsholm udstiftedes i 1776, kunde af Byens 11 Bønder kun den ene skrive sit eget Navn.²⁾

Med Indførelsen af Hverdagsundervisningen i Skolerne bortfaldt den tidligere omtalte Ugedagsundervisning, hvorimod Katekisationen i Kirken Søndag Morgen bibeholdtes, ja modtog endog ved Rescr. af 2. Decbr. 1740 den Skærpe, at ikke blot Børn og alle ugifte, unge Mennesker skulde lade sig overhøre, men at ogsaa „de gamle af den gemene Almue, undtagen frøbelige og svangere“ skulde være til Stede i Kirken under Katekisationen, der ikke maatte vare over $\frac{1}{2}$ Time. Uagtet denne Bestemmelse maatte forstaas saaledes, at det kun var Børn og unge Mennesker, der skulde underkaste sig Overhøringen i Kirken, var der dog adskillige Præster, som vilde give Bestemmelsen Anvendelse ogsaa paa ældre Folk. Saaledes nægtede Sognepræsten for Løsning og Korning Menighed i Rjær Herred at tage to ugifte Landeværnsmænd, Jens Hansen og Jeppe Jørgensen, som vare henholdsvis 40 og 36 Aar gamle, til Skrifte og Altergang, fordi de vægrede sig ved at lade sig examinere paa Kirkegulvet sammen med Ungdommen. Obersten havde ogsaa bestridt Præstens Kompetence til „efter eget Tykke at holde ugifte Landeværnsmænd for Mænd, som de virkelig ere, eller for Ungdom“, hvorimod Biskoppen støttede Præstens Opfattelse. I Anledning af denne Strid fik Bestemmelsen ved Rescr. af 8. Jan. 1803 et klarere Udtryk, idet det heri hed, „at Overhøringen i Kirken kun har Hensigt paa den vorne Ungdom, hvorfor Veteraner i Krigstjenesten og Landeværnsmænd og selvfølgelig ogsaa andre Mænd maatte være berettiget til at undslaa sig derfor“.

¹⁾ L. Koch: Den danske Landsbyskoles Historie.

²⁾ Dr. Fredericia: Den danske Bondestands Frigjørelse.

De ved disse Skoler ansatte Lærere beholdt Betegnelsen „Degne“ og kaldedes ligesom de øvrige Degne af Biskoppen efter Sognepræstens Forslag; men der stillede den udvidede Fordring til dem, at de for Biskoppen skulde godtgjøre at have fungeret som Hørere eller Skoleholdere ved latinske Skoler og der „have bevist sig at være i Besiddelse af de Kvaliteter og Videnskaber, som til en god Skolemester udfrævedes“; dog kunde og burde „ustuderede, men gudfrygtige, bekvemme og veløvede Personer foretrækkes for de Studerede, som ingen gode Testamonia vitæ havde at opvise eller ikke til opbyggelig Skolehold fandtes ligesaa bekvemme, da Menigheden og Kirken ikke burde bebyrdes med nogen uduelig og utjenlig Degn alene derfor, at han er bleven Student“.

Lønningerne forbleve i alt væsentligt uforandrede; kun tillagdes der hver Degn en aarlig Pengeløn af 6 Rdl., til Dels som Erstatning for den før omtalte, Degnene paa hvilende Afgift af Degnetrave til de latinske Skoler. Denne Afgift, hvorfor der ved Plak. af 5. Juni 1801 gaves disse første Prioritet i Degnetraven, gik senere ved Degneembedernes Nedlæggelse over til de Lærere, der beholdt disse Indtægter, og bortfaldt først ved Lov af 23. April 1850. Ligeledes tillagdes der Degnen 4 Sk. for hvert Barn ved dets første Indtrædelse i Skolen, forsaavidt det ikke var under Fattigvæsenets Forsorg, samt 2 Sk. ugentlig for hvert Barn af formuende Forældre, hvilken Betaling forhøjedes til 4 Sk., naar Barnet havde lært at regne og skrive, og endelig maatte unge Karle og Piger, „som skulde findes saa uoplyste, at Præsten dem ej med god Samvittighed til Herrens Bord kan annamme“, betale henholdsvis 1 Mk. og 8 Sk. for hvilket Vederlag saa Degnen maatte give dem Undervisning i Katekismus hver Søndag og Onsdag Eftermiddag. Endvidere fritoges Degnene for at svare Folke- og Familiekat og ved Reskr. af 2. Febr. 1765 tillige for Deltagelse i

Extraskatten.¹⁾ Da Græsning ved Jordfællesskab i Følge Fdng. af 23. April 1781, Plak. af 7. Okt. 1784 og 25. Novbr. 1801 ombyttedes med faste, til Skolen hørende Jordlodder, erholdt Degnene ogsaa Fritagelse for at præstere Kjørfler og andet Arbejde af disse Lodders Hartkorn. Endvidere blev der ved Fdng. af 8. Jan. 1810 tilstaaet dem fuldstændig Tiendefrihed, efter at en saadan allerede tidligere delvis var bleven dem tilstaaet frivillig af adskillige Tiendetagere, og endelig ved Plak. af 22. Maj 1839 Fritagelse for alle Skatter og andre offentlige Afgifter, der overtoges af Distriktets Beboere. Som en særegen Begunstigelse bleve Degnesønner desuden undtagne fra den almindelige Militærudskrivning, med mindre de kom i Bønders Tjeneste, ligesom de ej heller maatte „deles til Stavns“, D. L. 3—11—14.

Samtidig med disse Forbedringer af Degnenes Kaar toges der ogsaa forskjellige Forholdsregler for at sikre dem, at den dem tillagde Løn virkelig blev udredet. Blandt andet bestemtes det med Hensyn til Degnetravens Levering, „at Godsejeren skulde svare for sin Bonde“, hvilken Bestemmelse endnu staar ved Magt, alene med den Omstændighed, at det i Følge Fdng. af 25. Juni 1810 nu er Ejeren af Hovedparcellen, som maa indestaa for sine Parcellister, dog kun forsaavidt Degnetraven leveres in natura. Men efter at Naturalpræstationerne i alt væsentligt ere bortfaldne ved Lov af 8. Marts 1856, har Bestemmelsen i Praxis tabt sin Betydning. Ved Rescr. af 16. Maj 1781 var det endogsaa anordnet, at Lønnen i det hele, efter den største Godsejers

¹⁾ Denne traadte ved Fdng. af 23. Septbr. 1762 i Stedet for alle de tidligere, under forskjellige Betegnelser udredede Kjøpskatter som en permanent Skat, der maanedlig afkrævedes alle Personer over 12 Aar. Extraskatten afløstes ved Fdng. af 6. Maj 1812 af en Aldstedsstat, der noget mere nærmede sig de nu gjældende Beskatningsprincipper, hvorimod den i Slesvig og Holsten bibeholdtes til henimod 1848.

Rekvifition til Amtmanden, kunde inddrives ved militær Execution.

Foruden disse faste Degne skulde der „i store og vidtløftige Sogne“, hvor den egentlige Degn „grandgiveligt ikke kunde bestride Ungdommens Information over hele Sognet“, tillige bestikkes Skoleholdere, som, hvis ikke faste Skolehuse kunde skaffes, efter en af Provsten og Sognepræsten foreslaaet og af Biskoppen autoriseret Distriktsinddeling af Sognets Gaarde og Huse der skulde holde Omgangsskole i det mindste 3 Maaneder om Aaret efter de for Degnene gjældende Regler. Til Skoleholder maatte ingen antages under 22 Aar, „med mindre ingen duelig af den Alder kunde findes“, og han skulde forinden Antagelsen „nøje examineres af Provsten og Sognepræsten i Kirkepatronens, de største Lodsejeres og Fattigmedhjælpernes Overvarelse“, a) om han kunde undervise Børnene i at læse, b) om han forstod sin Katekismus, „at Børnene ret kan fatte deres Børnelærdoms sande Mening“, c) om han havde „gode Testamonia om et ulasteligt Forhold, om han ej bander, lyver eller er tilgenegen til Drukkenskab, Lidderlighed eller Ufredelighed“. Endeligt var det d) ønskeligt, men ikke absolut nødvendigt, at han kunde skrive „ortografice dansk“ samt „regne saa godt, som i hans Skole behøvedes“. I alle disse Færdigheder skulde Provsten „efter befunden Dygtighed“ meddele ham Attest „paa slet Papir uden Betaling“. I smaa og langt fraliggende Byer eller Der kunde der dog med Biskoppens Tilladelse ansættes „uøvede Skoleholdere“, som „for Kost og ringe Løn“ vilde undervise Børnene; men det forlangtes udtrykkeligt, at Præsten efterhaanden skulde „præparere“ dem, at de „med Tiden kunde blive til Skolehold bequemme“.

Skoleholderen kaldedes paa de fgl. Godser af Amtmanden og Herredsprovsten og paa de private Godser efter Samraad med Provsten af Kirkeejeren, forsaavidt denne tilige var Ejer af i det mindste 32 Tdr. Hartk., i modsat Fald gif Kalbsretten paa Omgang mellem ham og de Godsejere, som ejede mindst 4 hele Gaarde eller 32 Tdr. Hartk., „paa det at alle kan have Lejlighed til at kalde, efter som de alle til Skolen maa kontribuere“; men saavel Amtmanden og Provsten som de private Kalbsberettigede skulde vælge en af dem, som Præsten, „i hvis Sogn en Skoleholder behøves“, havde foreslaaet. Kunde Præsten ingen „bequem Person“ foreslaa, „og Kirkeejeren eller Provsten heller ingen bedre vidste“, tilkom det Biskoppen „at opspørge en bedre et andet Sted“. Grever og Baroner havde derimod selv Kalbsretten til de Skoler, de opførte og underholdt; dog skulde de først raadføre sig med Biskoppen. Enhver, der byggede Skoler til 300 Rdl., havde Ret til ogsaa at antage Læreren.

Disse indviklede Forhold og navnlig Kalbsrettens Fordeling paa saa mange Hænder maatte selvfølgelig i mange Tilfælde fremkalde Strid imellem de Kalbsberettigede om dens Udøvelse, idet det stundom kunde være vanskeligt nok at afgjøre, hvem den rettelig tilkom, og det var derfor ikke saa sjældent, at saadanne Stridigheder gif ud over Skoleholderen, som dog var uden Skyld deri. Saaledes var Christian Jensen Møller bleven beskiftet til Skoleholder i Bjerth By, Eltang Herred, af Kirkeejeren, Justitsraad Sagesen. Men da Amtmanden ansaa dette for et Indgreb i sine Rettigheder, affatte han uden videre Møller fra Embedet, „skjønt denne ikke var sig nogen Skyld eller Brøde bevidst“ eller manglede de nødvendige Kvalificationer, og kaldede i hans Sted Niels Plog, endog uden at indhente Provstens Samtykke. Denne og fremtidige Konflikter om Kalbsretten afgjordes ved Rescr. af 21. Novbr. 1766 paa den ret praktiske Maade, at i Tilfælde, hvor de Paagjældende ikke kunde blive enige, skulde

Sognepræsten foreslaa saadanne „Subjekta“, som havde de fornødne Vidnesbyrd om „Levnet og Lærdom“, og iblandt dem skulde saa Amtmanden, Provsten, Kirkejeeren, Proprietæren og hvem andre, der mente at have Rædsret, „i Fællesskab udvælge den dygtigste“. Kande de ej heller enes herom, afgjordes Sagen kort og godt ved Biskoppens „Decision“.

Skoleholderens Løn var foruden „et Husværelse, hvor i Distriktet et saadant maatte findes belejligt“, 5 Tdr. Rug og 7 Tdr. Byg eller Boghvede, som tilligemed Græsning og Foder til 2 Rør og 6 Faar leveredes af Bønderne, 25 à 30 Læs Tørv af Godsejeren samt 6 Rdl. i Penge og det for Degnen anordnede Bidrag af 2 à 4 Sk. for hvert skoleføgende Barn. Men i Modsatning til Degnene tilkom der dem hverken Offer, Degnetrave eller Smaaredsel, hvilket var begrundet i, at de ikke havde Embedsforretninger ved Kirken. (Ved Overenskomst med Godsejerne fastsattes Skoleholderens Løn i Roskilde Amt ved Refcr. af 18. Novbr. 1740 til 10 Rdl. i Penge, 4 Tdr. Rug à 9 Mk., 4 Tdr. Byg à 6 Mk., 3 Læs Hø og 3 Læs Halm, anslaaet til 6 Rdl., 16 Læs Tørv til Værdi 4 Rdl., ialt 30 Rdl. foruden Offer og Smaaredsel, der toges fra Degnekaldene og ansattes til 4—5 à 6 Mk., samt endelig Græsning til 1 Ro og 5 Faar). — Foruden den egentlige Løn fordeltes der ogsaa enkelte Steder særlige Pengepræmier i den Hensigt at anspore Lærerne til yderligere Flid; blandt andet udsattes der ved Refcr. af 23. Maj 1789 100 Rdl. til Fordeling mellem „de mest udmærkede Skoleholdere i Sjællands Stift“, og den 22. Oktbr. 1805 tillodes det Fattigsessionen i Holbæk Amt at anvende et lignende Beløb i samme Djemed. Men uagtet det saaledes indførte Præmieringsystem søgtes givet en videre Udvikling ved Skoleanordn. af 29. Juli 1814, naaede det dog aldrig at finde almindelig Indgang.

Den Forskjel, der saaledes i flere Henseender var imellem Degn og Skoleholder, begyndte imidlertid allerede i 1740 at

udviffes noget, idet det bestemtes, at de Skoleholdere, som boede Annerkirken nærmest, skulde gaa Degnene tilhaande ved Kirketjenesten imod at faa Andel i Degnekaldets Indtægter, særlig Degnetraven og Offeret paa de 3 Højtidsdage, „paa det at Degnene kunde faa nogen Vindring i deres Arbejde og Skoleholderen nogen Fortjeneste“, uden at Lærerslønnen skulde falde Beboerne for byrdefuld. Paa den anden Side paabødes det ogsaa, at Degnene overalt i Danmark, hvor der ikke var ansatte Skoleholdere, tillige skulde fungere i denne Egenskab.

— I det Næmed at tilvejebringe de fornødne Midler til Skolevæsenets ordentlige Drift, derunder ogsaa til Lærernes Bølgeløn, Skolebøger o. s. v. til fattige Børn, oprettedes der ved Fdng. af 23. Jan. 1739 i hvert Herred en Skolekasse, som under Herredsfogdens Bestyrelse tillagdes følgende Indtægter:

- a) Kirkekysepenge, d. v. s. de Penge, som Kirkeejereren hidtil havde udredet til Alterlys, og som ansattes til 5 Rdl. for hver Kirke. Man var nemlig i Modsatning til Palladius, som holdt denne katholske Overlevering højt i Ære og tillagde den en stor, symbolisk Betydning, kommen til den Opfattelse, at ihvorvel „Lys for Alteret“ maatte erkjendes at være „et i sig selv ufyldigt og velment Brug“, kunde dog de dertil medgaaende Penge, der for Danmark og Norge i Følge Rescr. af 2. Jan. 1739 ansloges til 6 à 8000 Rdl., „med større Nytte til Ungdommens bedre Undervisning som et for Gud takkeligere og Kirken og Landet højt nødvendigt Bærk bedre anvendes, og Undersaatternes aarlige Udgifter til Skolevæsenet derved lettes“. I Følge Rescr. af 17. Juni 1768 skulde disse Penge indbetales til Provsten anden Nytaarsdag forud og kunde i Mangel heraf efter Biskoppens Rekvifition inddrives ved Udpantning ligesom kongelige Skatter; men det ses iøvrigt af flere Rescripter,

at Kirkeejerne have været meget utilbøjelige til at respekttere denne forandrede Anvendelse af Kirkelyspengene; blandt andet nægtede en Del Kirkeejere i Antvorskov Amt aldeles at gaa ind herpaa og krævede nedsat en Kommission til nærmere at tage dette Spørgsmaal under Overvejelse, hvilket imidlertid blev aflaaet ved Rescr. af 20. Marts 1782, hvorhos det betydedes Vedkommende, at Restancerne ved fortsat Bægring kunde inddrives ved militær Execution. Først i 1861 vendte man tilbage til de gamle Traditioner.

- b) Frivillige Gaver, hvortil Præsten ved flittig Formaning og eget Exempel skulde opmuntre Beboerne.
- c) En Kollekt i Kirken Fastelavns Søndag og Mikkelsdag.
- d) En Kirketavle, som ombæres ved Brudevielse, Barne-
daab o. s. v.
- e) En Fattighøjsse, som „ved Gæstebudde og andre Sam-
kvemme“ under Maaltidet og til Klarinettens liflige Toner
gik om til alle de paa Gildestedet Forsamlede. En
Do. i alle Thingstuer.
- f) Straffepenge, som af dem, „der før Thingtiden eller
udenfor Thinghuset bander og huldrer eller i andre
Maader for ringe Ting mulkteres“ indtil 3 Mk., samt
Bøde for Helligbrøde og Skoleforseelser.
- g) Den saakaldte Skolemark eller Husmandspenge, som af
Gaandværksfolk udredebdes med 8 à 16 Sk. Kvartalet,
af Husmænd og Indsiddere 4—8 eller 12 Sk. aarligt,
af unge Karle 3 Sk. og af Piger og Dreng 2 Sk.
halvaarligt. Disse Bidrag, som kunde inddrives af
Amtsforvalteren hvert Halvaar, bortfaldt ved Skole-
anordn. af 1814.

Herredskassens Midler fordeltes 2 Gange om Aaret
imellem de respektive Sogneffolekasser i Herredet, som des-
uden oppebare en selvstændig Afgift af de Forældre, som

holdt Huslærere, og som androg fra 2 Rdl. til 1 Rdl. aarligt.

— I Stedet for disse Sognekasser fik lidt senere hver Skole sin egen Kasse, som den største Løbsejer i Distriktet skulde have i sin Baretægt, og de fleste af foran nævnte Indtægter ere derefter umiddelbart tilflydte det lokale Skolevæsen, hvilket meget hyppigt fremkaldte Tvistigheder imellem Skolerne om Fordelingen. Exempelvis kan det saaledes anføres, at der d. 18. Juni 1799 blev foretaget en Brudevielse i Herstedøster Kirke, medens det paafølgende Bryllupsgilde blev holdt paa en Gaard i Brøndby Sogn. Begge Sognes Præster gjorde nu paa deres Skolars Begne Krav paa Indtægten af den ved Gildet ombaarne Bøsse, og det blev da i Anledning af denne Strid fastslaaet, at Indtægten skulde tilfalde det Sogns Skolevæsen, hvor selve Gildet stod, uden Hensyn til, hvor den kirkelige Handling var foretaget.

Forsaavidt Skolekassens faste Indtægter ikke maatte være tilstrækkelige til at afholde de den paahvilende Udgifter, skulde det manglende af Stiftsamtmanden og Biskoppen repareret paa alt Hartkorn i Stiftet efter et af Amtmændene affattet og af Kongen godkjendt Forslag, saaledes at de manglende Penge paalignedes Kirke- og Kongetienderne samt Godsejernes frie Hartkorn, endvidere Præstegaardenes Hartkorn, Skov- og Møllestyld samt Krohold, hvorimod Bøndergodset og det øvrige ufrie Hartkorn leverede de manglende Naturalier.

Men der haves dog ogsaa Exempler paa, at utilstrækkelige Indkomster forøgedes ad andre Veje. Saaledes tillagdes der ved Rescr. af 2. Aug. 1743 og 10. Novbr. 1786 henholdsvis Kirkerup Skole, som Bønderne selv havde opført, 10 Rdl. aarligt af Rytterdistriktets Skolekasse, og Skoleholderen paa Grø 10 Rdl. af Kirkekassen, ligesom det d. 10. Aug. 1787 blev tilladt, at der maatte ombæres en Tavle i Lyngby Kirke til Fordel for Skoleholderen i Brede, da man

maatte erkjende, at hans Løn, der androg 2 Fyne Brænde aarligt og hele 5 Mk. om Ugen, „ej var tilstrækkelig til en Families Underholdning“. Kapellanen paa Læsø maatte i Følge Rescr. af 1. Sptbr. 1752 „aarligt nyde 50 Rdl. til Snapstving af det Trællundske Legat for at holde bestandig Skole i egen Person“.¹)

I selve Administrationen foregik der den Forandring, at Stiftamtmanden i Forbindelse med Biskoppen overtog den øverste Myndighed i Stiftet, hvad Inspektionen over Skolebygningen angik, medens Biskoppen alene beholdt den „generelle Opfigt“ med Undervisningen og Skolemesterens Forhold. Endvidere skulde Herredsfogderne i Egenffab af „de Fattiges Inspektører“ sammen med Amtmanden og Herredsprovsterne føre det overordnede Tilsyn med Amtets Skolevæsen, som disse Embedsmænd i det mindste én Gang hvert Aar skulde inspicere. Omfanget af Herredsfogdens Tilsynsret ses imidlertid at have været af en noget omstridt Natur, idet f. Ex. Statsraadinde Neergaard i Aaret 1793 nægtede Birkedommeren i Svendstrup Afgang til at foretage det befalede Eftersyn af Skolens Bygninger, i hvilken Aaledning Birkedommeren androg om „enten helt at befries for dette Tilsyn eller sættes i Sikkerhed for Ubehageligheder, naar han udførte sit Embedes Pligter“. Ved Rescr. af 22. Juni 1793 gaves der imidlertid Statsraadinden Medhold, idet det resolveredes, at Birkedom-

¹) „Snapstvinget“ var Betegnelsen for den i D. L. 5—14—1 fastsatte aarlige Termin for Kapitalers Omsætning og Renters Erklæggelse, hvis Begyndelse d. 11. Febr. tilfjendegaves ved 1 Times Ringning med Viborg Domkirkes største Klokke. Da Terminen faldt sammen med Aarets første Landsstving, hvor Jydernes fleste juridiske Sager fandt deres Afgjørelse, fremkom Benævnelsen Snapslandsstvinget eller forkortet Snapstvinget. Men da Herremændene vanstædigt saa tidligt paa Aaret kunde saa deres Korn og Dyr gjort i Penge, henflyttedes Omslagsterminen ved Fbng. af 1. Aug. 1671 til 11. Marts og endelig i 1786 til d. 13. Juni. (Ursin: Beskrivelse af Viborg.)

meren ikke havde andet med Skolerne at gjøre end i Medfør af Brandforordningen at efterse Brandredskaberne, og „at det følgerlig ikke synes uden Grund, at Statsraadinden paastaar, at Birkedommeren skal afholde sig fra Eftersyn af Skolens Bygninger og dens Inventarium“. Med denne beskedne Stilling i Administrationen maatte saa Herredsfogden lade sig nøje. — Omgangsskolerne stode derimod udelukkende under Provstens og Præstens Opsyn, men Amtmandens Medvirkning kunde dog paakalbes, naar det ansaas nødvendigt.

Omtrent samtidig med denne Udvikling af Landsbysskolen begyndte der ogsaa at rejse sig en stærk Tvivl om Nytten af de mange smaa Latinskoler, og denne forandrede Anskuelse satte sin første Frugt i Rescr. af 17. April 1739, hvorved der paabødes en almindelig Reduktion i disses Antal; men til Gjengjæld blev det gennem en Række Rescripter tilladt de Rjbstæder, hvori Latinskolerne nedlagdes, at inddrages under de ved Skoleforordn. af 23. Jan. 1739 givne Bestemmelser, og herved var der da skabt et Grundlag, hvorpaa den hidtidige Forskjel mellem By og Land kunde udjævnes paa en overordentlig simpel og naturlig Maade.

Trods al den Uklarhed, der hviler over Følg. af 23. Jan. 1739, saavel med Hensyn til Forholdet mellem Degnene og Skoleholderne, som ogsaa særligt i Henseende til den indbyrdes Retsstilling mellem de mange og forskjelligartede Autoriteter, i hvis Hænder Forvaltningen var lagt, og som yderligere forværredes ved Kirkerne og Godsejernes mange Særrettigheder, betegner den dog et betydningsfuldt Fremfærd, om det end er utvivlsomt, at det yderst komplicerede Maskineri ikke har kunnet arbejde paa en saadan Maade, som de velmente Bestræbelser for at fremhjælpe Undervisningen blandt Almuen havde tilsigtet. Hvad der især traadte hindrende i Vejen for Forordningens Virksomhed, var ikke saa meget Almuens manglende Forstaaelse af Sagens Betydning som Manglen af tilstrækkelige Pengemidler i Forbindelse med

en stor Del Godsejeres afgjorte Utilbøjelighed til at bringe de Dfre, der krævedes af dem. Disse Hindringer, som, mærkeligt nok, slet ikke synes at have været tagne med i Beregningen, bevirkede da ogsaa, at Autoriteterne tabte Hovedet ved den første Modstand, og Føng. af 29. April 1740 blev det sørgelige Vidnesbyrd om den Modløshed, som afløste de lyse Forhaabninger, der havde ledsaget vort Fædrelands første almindelige Skoleanordning. Raadvildheden gik saa vidt, at man fra Regjeringens Side fuldstændig opgav Verret og ganske overlod det til Godsejerne selv at bestemme, hvad der videre var at gjøre, idet man indskrænkede sig til at udtale et frygtfuldt Haab om, at disse vilde drage Omfjorg for Tilstedeværelsen af de fornødne Skoler og sørge for, at Skolemestrene lønnedes saaledes, at de ikke kom til at „gjøre deres Arbejde sukkende“. Godsejerne fik ikke blot Magt til at afgjøre hvor, naar og hvorledes Skolerne skulde opføres, at fastsætte Lærernes Løn o. s. v., men der tilstodes dem endog Ret til efter eget Forgodtbesindende „at tage Refusion af deres Bønder for Bekostningen“, og endelig kulminerede disse Rettigheder, da der ved Rescr. af 30. Marts 1742 tillagdes dem Ret til, indenfor temmelig vide Grænser, at kalde Skoleholdere, endog uden Sognepræstens Raad eller Indstilling.

Fra nu af var Skolevæsenet voldgivet den rene Vilkaarlighed. Nogle Steder gik Sagen ganske i Forsald, andre Steder byggedes der vel Skoler, men der toges i mange Tilfælde en saa ublu „Refusion“ af Bønderne, sat det blev dem til en utaalelig Byrde, hvad der yderligere forøgede Modstanden. Men ikke tilfredse hermed krævede Godsejerne i Thisted Amt endnu i Maret 1809, at det frie Hartkorn aldeles skulde „forstaaes“ for at have noget med Skolevæsenet at gjøre. Lærernes Løn nedsattes over en lav Sko; i Roskilde Amt nedsattes den saaledes strax fra 10 til 5 Rdl., hvilket gav Skoleholderne Anledning til at ansøge om, at Resten maatte blive dem udbetalt af Skolekasen; men dette

nægtes ved Rescr. af 8. Maj 1741 under Henviisning til, at det alene tilkom Godsejerne at tage Bestemmelse herom.

Disse usikre Lønningsvillkaar førte ogsaa en anden for Undervisningen saare fordærvelig Følge i sit Skjød, idet man af denne Grund ofte maatte tage sin Tilflugt til mindre brugbare Lærerkræfter, og det har sikkert været uden al Betydning, at Sognepræsten kunde klage til Stiftamtmanden over Skolemesterens „Levnet“ og til Biskoppen over hans „Lærdom“; dertil vare Forholdene nu engang blevne alt for forvandlede.

Ved Rescr. af 21. Septbr. 1782 gjordes der et Forsøg paa at ophjælpe det forfaldne Skolevæsen ved at sætte Spindeskoler i Forbindelse med Almueundervisningen, idet man mente, a) at Børnene fjedes ved bestandig Læsning, b) at Læreren kunde udrette mere, naar han kunde dele Undervisningen, „thi det er bekjendt nok, at den Del, han ikke har for sig, kun støjer og hindrer Undervisningen“, c) at Betleriet vilde indskrænkes ved „at danne Ungdommen til Flittighed“, og d) at Børnene kunde tjene lidt „i den Tid, de fra Markarbejdet kunde undværes“. Det pusedes helst, at Skolemesterens Hustru overtog Posten som „Spindemesterinde“, og hun skulde derfor have 3 Mk. om Ugen foruden Procenter af det, som blev solgt; men ogsaa dette velmente Forsøg faldt virkningsløst til Jorden.

Ved Siden af dette mørke Billede af Tilstanden, som den i den sidste Halvdel af forrige Aarhundrede udviklede sig, gaves der heldigvis ogsaa mange Exempler paa Godsejere, som ikke blot loyalt fulgte de ved Skoleanordningen givne Anviisninger, men endog gik langt videre, navnlig ved at nedsætte lokale Skolekommissioner. Blandt disse fortjente Mænd maa især nævnes Grev Ludvig Reventlov, Brink Sejdelin og Grev Bernstorff, og det blev da navnlig disse og

enkelte andre fremragende Godsejere, der bleve Bærere af Udviklingen, indtil endelig den danske Skole ved det provisoriske Rglm. af 10. Oktob. 1806, der dog kun omfattede Verne, og Skoleanordningen af 29. Juli 1814 paa det allerede givne Grundlag opbyggedes saaledes, som vi i alt væsentligt kjende den den Dag i Dag.

I Stedet for Inddelingen i Stifter og Herreder ordnedes nu Skolevæsenet amtsvis, medens Sogneinddelingen beholdtes saaledes, at forskellige under et Pastorat hørende Sogne, i Modsetning til de for Fattigvæsenet gjældende Regler, fik hver sit selvstændige Skolevæsen; men det var dog dermed ingenlunde givet, at Skoledistriktets Grænser faldt sammen med Sognets; tvært imod var vel Reglen snarere den, at mindre Dele af 2 eller flere Sogne, endog uden Hensyn til, om disse i geistlig Henseende hørte sammen, indlemmedes under ét Skoledistrikt, idet Distriktsinddelingen foretoges efter det Hovedprincip, at intet Barn fik længere til Skolen end $\frac{1}{4}$ Mil, hvorhos en yderligere Begrænsning skulde finde Sted, hvor Børneantallet var saa stort, at en Overfyldning af Skolen kunde befrygtes. (Maximum blev senere ved Lov af 8. Marts 1856 sat til 100 Børn). Da det saaledes gjaldt om at give de allerede til Stede værende Skoler en saa central Beliggenhed som muligt, uden at der toges synderligt Hensyn til Sogneinddelingen, opstod herved det i mange Maader saare uheldige Fællesskab mellem Kommunerne, som endnu bestaar mange Steder, og som det af forskellige Grunde er meget vanskeligt at komme bort fra, skjønt Landkommunalloven tilfigter Ophævelsen af alt Fællesskab, og uagtet en betinget Omlægning blev tilladt ved Resol. af 14. April 1866. Distriktsinddelingen fastsattes af Cancelliet efter vedkommende Skoledirektions Forslag, den saakaldte Skoleplan, som desuden ogsaa skulde indeholde Bestemmelser om Lærernes Løn. For Frederiksborg og Kronborg Amt var en saadan Distriktsinddeling allerede vedtaget d. 27. Novbr. 1789 efter Forslag

af Stiftamtmand Harthausen, Amtmand Levetzou, Biskop Valle og Konferentsraad Hansen.

I hvert Sogn oprettedes der en Skolekommission, hvori Sognepræsten som Formand og Ejerne af mindst 32 Aar. Hartk. som Skolepatroner havde fast Sæde tillige med 2 Skoleforstandere, der udnævntes af Skoledirektionen paa 2 Aar blandt de hæderligste Bønder i Sognet. Derjom ingen fødte Skolepatroner fandtes i Sognet, eller disse ikke bekjendte sig til den protestantiske kristelige Religion, udnævnte Direktionen en anden af Sognets Grundejere til Skolepatron, og Valget gjaldt da ligesom for Skoleforstanderen for 2 Aar. Skolekommissionen, „til hvis Omhu Sognets tilvoksende Ungdom betroes“, havde at vaage over, „at Kongens landsfaderlige Hensigt til dennes (Ungdommens) bedre Dannelselse paa det nøjeste vorder opfyldt“, og skulde derfor drage Omhu for, at Skoleanordningen efterlevedes, at „Skolelærerens Embede holdtes i Agt og at han nyder den Løn, han tilkommer for sit Arbejde“, ligesom den skulde „hør besøge Skolerne i Sognet, vejlede Læreren med dens Raad, opmuntre ham, naar han troligen efterkommer sine Pligter, og advare ham, naar han fejler“. Enhver af Kommissionens enkelte Medlemmer, der ordentligvis skulde samles en Gang hver Maaned i en af Sognets Skoler, havde desuden sine særlige Pligter. Præsten havde saaledes at føre Korrespondancen, at udføre Kommissionens Beslutninger og at have Tilsyn med Læreren's Forhold og Undervisningen i det hele. For Skolepatronen var det især Pligt at paa se Bygningernes og Inventariets Vedligeholdelse samt at tilse, at Lærerlønnen udrededes i rette Tid og „af forsvarelig Godhed og Maal“. Skoleforstanderen skulde jaa ofte som muligt og i det mindste én Gang hver fjortende Dag indfinde sig i Skolen for „at tilse, om alting er i vedbørlig Orden“, og Besøget skulde hver Gang antegnes i Skoleprotokollen. Endelig skulde hele Kommissionen 2 Gange om Aaret, i April og Oktober Maaned, afholde Examen i

Skolerne, hvorover der i Juni og Decbr. i Duplikat skulde tilstilles Direktionen Indberetning i Forbindelse med en Meddelelse om, „hvad ellers Skolevæsenet betræffende i det afvigte Halvaar af Bigtighed er forefalden“. Klager over Kommissionen eller dens enkelte Medlemmer kunde fremsføres for Direktionen, som var bemyndiget til uden yderligere Appel at idømme Kommissionen Bøder indtil 10 Rdl., ogsaa for almindelige Pligtforsømmelser. Højere Bøder kunde gjøres til Gjenstand for Cancelliets Resolution; men gjentoges Forseelsen oftere end 2 Gange, skulde Sagen i ethvert Tilfælde indberettes til Cancelliet.

I ethvert af Amtets Proovstier oprettedes der en Skoledirektion, bestaaende af Amtmanden og vedkommende Provst, og af disse Skoledirektioner tilsammen dannedes Amtsskole-direktionen, hvorunder samtlige Skolekommissioner i et Amt forterede. Amtsdirektionen, hvori tillige Amtets Lehnbesiddere havde Sæde, skulde samles paa Amtmandens Bopæl mindst hvert Fjerdingaar, og det var især dens Opgave at føre et indgaaende Tilsyn med Skolekommissionernes Virksomhed, hvorover der en Gang om Aaret skulde gjøres Indberetning til Cancelliet, ledsaget af Oplysninger om Skolevæsenets „Tilstand og Forbedring“, fremdeles „at vaage over alt det, som kan bidrage til Almueskolevæsenets Fremme“, ligesom ogsaa Direktionen var berettiget til at afkræve Kommissionen Betænkninger, hvor saadanne maatte behøves. Provsterne skulde jævnligt, hver i sit Distrikt, overhøre Ungdommen i Kirken, „paa det at disses Fremgang i Kristendommen kan erfares, ligesom de flittigt skulde visiter Skolerne, om Lærerne og de lokale Myndigheder opfyldte deres Pligter.“ Biskopperne havde, enhver i sit Stift, det overordnede Tilsyn med hele Landets Skolevæsen, dog især med selve Undervisningen og Lærernes Forhold, medens dette i sin Helhed henlagdes under Cancelliet, senere Kultusministeriets første Departement.

De ved Forordningen af 23. Jan. 1739 oprettede Skole-

kasser retableredes saaledes, at hvert Sogn fik sin egen, selvstændige Kasse, hvis Bestemmelse det var at anskaffe Undervisningsmaterialier til fattige Børn og andre for hele Skolevæsenet nyttige Ting, forsaavidt Midlerne kunde tilstrække, saaledes Bibler, Lærebøger og andre Bøger, saavel til Skolens Brug som til Udvidelse af Lærerens Kundskaber. Senere blev det ogsaa paalagt Skolekasserne at udrede et aarligt Bidrag af 2 Rdl. for hver fast Skole i Distriktet til de ved Rescr. af 22. Decbr. 1826 paabudte Tabellkasser, hvoraf der skulde være en i hvert Herred, og hvis Djemed det var at fremme den indbyrdes Undervisning ved at forsyne Provstiets Skoler med de til dette Brug nødvendige Tabeller.

Under Kommissionens Bestyrelse tillagdes Skolekassen følgende Indtægter:

- a) Kirkelysepengene.
- b) Tavlepengene paa Fastelavns Søndag og Mikkelstdag, hvortil Præsten Søndagen forud skulde opmuntre Menigheden til at yde.
- c) Frivillige Gaver og Bøder for Forseelser imod Skoleanordningen.
- d) Konge- og Kirketiendeejernes Afgift af $1\frac{1}{2}$ St. af hver Tønde tiendepligtigt Hartkorn.
- e) Halvdelen af det Overskud, som fremkom ved, at Kirkens Blytag ombyttedes med anden Tagbeklædning.

Regnskabet herover skulde aflægges af Skolepatronen, revideres af et andet af Skolekommissionen dertil valgt Medlem og decideres af Skoledirektionen, hvorimod Regnskabet over Skoleinventariet skulde aflægges af Læreren den første Maj og første Novbr. for derefter, forsynet med Sognepræstens Attest, at revideres og decideres af Skolekommissionen.

Under Skoledirektionens Bestyrelse oprettedes endvidere i hvert Amt en Skolelærer-Hjælpekasse med det Formaal at forskaffe afgaaede Skolelærere eller Enkes forhøjet Pension og om muligt Husly og Brændsel, hvortil bemærkes, at den

egentlige Pensionsbyrde paahvilede Eftermanden i Embedet, indtil den ved Plak. af 22. Maj 1839 delvis gik over til Kommunen, hvorefter den ved Lov af 8. Marts 1856 helt overtoges af Amtsskolefonden med Undtagelse af Enkepensionen, som Læreren i Overensstemmelse med en allerede i Slutningen af det forrige Aarhundrede i enkelte Stifter, navnlig Sjælland-, Fyn- og Nalborg Stift, indført Ordning selv fremdeles maatte tilvejebringe, at forskaffe de Lærere, som indførte en hensigtsmæssig Undervisning i Gymnastik og iøvrigt udmærkede sig i de øvrige Dele af Undervisningen og Disciplinen, et Lønningstillæg af 20 Rdl. aarligt, at anskaffe Havepladser til Skolerne, at yde rentefri Laan til Lærere, „som uden egen Skyld geraade i øjeblikkelig Trang og trænge til hastig Hjælp“, at lønne Lærer-Medhjælpere, at opmuntre Lærere og Børn til nyttigt Haandarbejde udenfor Skoletiden ved at uddele mindre Præmier og at anskaffe Gymnastikpladser.

Hjælpekassen tillagdes følgende Indtægter:

- a) En Afgift af hvert Lærerembede i Amtet af 1 Rd. Byg efter Kapitelstart.
- b) Et Tilskud af 1 Rdl. aarligt af hver Skoleklasse og
- c) Indtægten af Bortsalg af overflødige Degneboliger og Jorder.

Alle øvrige Udgifter til Skolevæsenet, saasom til Skolebygningernes Opførelse og Vedligeholdelse, Lærernes Løn i rede Penge o. s. v. paalignedes Sognets Beboere efter de for Fattigvæsenet gjældende Regler; dog bleve senere Præsterne ved fgl. Resol. af 17. Juli 1822 fritagne for at indbrages under Ligningen, som affattedes af den samlede Skolekommission med Tilfaldelse af 4 af de „hæderligste Mænd i Sognet“ og indsendtes efter den i Rglm. af 5. Juli 1803 foreskrevne Omgang til Amtsskoleinspektionens nærmere Approbation. Udenfor Ligningen paahvilede det desuden særligt Gaardmændene, hvortil henregnedes enhver, som ejede mindst 1 Rd. uprivilegeret Hartkorn, at udføre alle Kjørslerne med Materialierne

og at vedligeholde Hegnene om Skolens Jordlod og Have, hvilken sidste skulde udgjøre en halv eller hel Skp. Land og kunde ligesom Byggepladsen tages af Gadejorden, hvor denne ikke var udstiftet. Befordringen af Stenbroen om Skolebygningen antoges i Følge Cancellistfrv. af 9. Aug. 1817 at maatte paahvile Læreren selv, hvilken Antagelse dog senere ved Skrv. af 5. Aug. 1842 og 26. Novbr. 1855 er forladt, hvorefter ogsaa dette Arbejde tilfalder Beboerne. Alt Haandlangerarbejde skulde præsteres af Husmændene og Indfidderne. — Ved Fdng. af 26. Juni 1844 bestemtes det, at naar det privilegerede Hartkorn udgjorde mere end $\frac{1}{3}$ af Sognets samlede Hartkorn, og Kjørslerne paa Grund heraf vilde blive for byrdefulde for det øvrige Hartkorn, kunde disse for en Del tilvejebringes ved lejede Befordringer, hvorved Omkostningerne reparteredes paa alle Beboerne under den almindelige Ligning. Men allerede ved Lov af 20. Juni 1850 om Udjævnningen af det privilegerede Hartkorns Særrettigheder inddroges alt Hartkorn uden Forskjel under Forpligtelsen, dog at den Skoleloddernes og Sognekogdernes Hartkorn paahvilende Andel i Kjørslerne udførtes af de øvrige Beboere. Naar hertil føjes, at Sognekogdernes Fritagelse for at deltage i disse Byrder er ophævet ved Lov af 4. Marts 1857, samt at Husmændenes og Indfiddernes Forpligtelse til at udføre Haandlangerarbejde er bleven væsentlig begrænset ved Fdng. af 27. Maj 1848, staa disse saaledes ændrede Bestemmelser om Pligtarbejde til Skolerne endnu ved Magt, forsaavidt dette Arbejde ikke i Medhold af Landkommunalloven af 6. Juli 1867 udføres ved lejede Folk eller udbydes i Entreprise for Kommunkassens Regning, hvilket sikkert nu de fleste Steder er Tilfældet. Til Opførelse af nye Bygninger, Indkjøb af anordningsmæssige Skolelodder o. l. kunde der iøvrigt erholdes Laan af offentlige Midler for derved at sætte Beboerne i Stand til at kunne fordele Byrderne over en længere Arrække, ligesom Cancelliet paa Skoledirektionens Forestilling var bemyndiget til at skaffe

fattige Sogne Understøttelse ved Bgning over hele Amtet blandt de øvrige offentlige Udgifter.

Til Lærernes Løn anvendtes først og fremmest de hidtidige, gamle Degneindtægter, saasom Degnetraven, Smaaredsel, Jildebrændsel, Jordlob, Offer og Accidentser o. s. v., efterhaanden som Degneembederne inddroges, hvilket var et af Anordningens Hovedøjemed, og kun naar disse ikke maatte være tilstrækkelige, skulde det manglende tilvejebringes ved almindelig Paaligning. Men efterhaanden som Degneembederne bleve ledige, og Lærere ansattes efter de nye Principper, hvorved der ikke længere skjelnedes mellem „Degne“ og „Skoleholdere“, omstreges flere af de foran nævnte Naturalier, navnlig Degnetraven, til en Kornafgift, der fastsattes til 6 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg in natura og 25 Tdr. Byg i Penge efter Kapitelstart, og Lønnen blev da som Regel foruden Sæd, Jordlob, Offer og Fribolig tillige 6 Fjerne Brænde eller efter Ydernes eget Valg et tilsvarende Quantum Tørv eller andet Brændsel, som efter Amtsfoledirektionens nærmere Bestemmelse fastsattes i det Forhold, som er angivet ved Cancellitabel af 6. Juni 1837. Brændselet leveredes af Jordegodssejerne og Selvejerne i Forhold til deres Hartkorn i Skole-distriktet, hvorimod Tørvens Skjæring og Pasning, Brændets Skovning samt Hjemførslen vedblev at være et Bønderne paahvilende Pligtarbejde.

Fremdeles tilkom der hver Lærer 4 Læs Hø à 32 Sp. og 8 Læs Halm à 24 Sp., hvilken Ydelse, indtil Hartkornsforskjellen som anført ophævedes i 1850, alene paahvilede det upriviligerede Hartkorn. Endelig erholdt hver Kirkesanger et personligt Tillæg af 10 Rdl., hvilket Beløb ogsaa tillagdes Kirkebylæreren for at besørge Klokkeringningen, Kirkens Rengjøring, Indtegningen til Altergang o. l.

I disse Lønningsbestemmelser er der senere ingen anden Forandring foretaget, end at der ved Lov af 8. Marts 1856 er tillagt Læreren 1 Kr. for hvert skolepligtigt Barn, som ved

Narets Begyndelse undervises i Skolen, hvilken Udgift, efter Sogneraadets for 5 Aar gjældende Bestemmelse, enten udredes af Kommunekassen eller paalignes Forældrene med indtil 2 Rdl. for et Barn. Ved nævnte Lov er der ogsaa aabnet Læreren Afgang til at erholde et Alderstillæg af 25 eller 50 Rdl., og til saadanne Tillæg skal aarligt anvendes et Beløb, som svarer til 1 Rdl. for hver 12 Tdr. Hartkorn i Amtet.

Lærerens Ret til at modtage Naturalier direkte af Hderne, Brændsel alene undtaget, bortfaldt ved samme Lov, og hele Lønnen udredes derefter, i alt Fald for de Læreres Bedkommende, som ere ansatte efter 1856, af Kommunekassen under den almindelige Paaligning, dog til Dels imod særskilt Refusion fra det Hartkorn, som Byrderne, navnlig Degnetræven, oprindelig paahvilede, Kornet efter Kapitelstart og Fouragen som Regel efter en af Amtsrådet for Amtsrådsfredsen fastsat Pris.

Hvor Stederne laa saa adspredte, at den ovennævnte Distriktsinddeling ikke kunde gennemføres, uden at Byrderne bleve alt for trykkende for Beboerne, bibeholdtes Omgangsskolen saaledes, at en Lærer fik anvist 2 eller i det højeste 3 Skoledistrikter af almindelig Størrelse, der hver skulde have sin Skolestue paa 2 à 3 Fag efter Børneantallet. Omgangslæreren fik fast Bolig for sig og Familie i et af Distrikterne og Lønnedes til Dels efter de samme Principper som andre Lærere; men naar han gav Undervisning udenfor det Distrikt, hvor han boede, tilkom der ham Natteophold og fri Kost hos Bønderne efter Omgang, hvilket godtgjordes dem ved den almindelige Paaligning af de øvrige Udgifter til Skolevæsenet.

Over disse almindelige Udgifter til Skolevæsenet skulde ligeledes Skolepatronen aflægge Regnskab, som af Kommissionen derefter indsendtes til Direktionens Ofsersyn.

For at kunne ansættes i et Lærerembede udkrævedes der, at Bedkommende skulde have fyldt 20 Aar og være oplært

ved et autoriseret Seminarium, for hvis Virksomhed der ved Rglm. af 10 Aug. 1818 fastfattes udsørlige Bestemmelser med Hensyn til Undervisningsfagene og det Maal af Kundskaber, Seminaristen skulde have tilegnet sig, førend han „kunde anses duelig til sin Bestemmelse“; men forsaavidt Ansættelsen skete senere end 1 Aar efter Dimissionsbrevets Datum, kunde der ikke af Biskoppen meddeles Kollats, forinden en ny Prøve var aflagt enten paa Seminariet eller for Skoledirektionens geistlige Medlem, hvilket ogsaa gjaldt om dem, som uden at være Seminarister undtagelsesvis ansattes i et Lærerembede.

Ret til at kalde Lærere havde a) Biskoppen som Regel i de Skoledistrikter, hvor der tidligere boede Degne, b) de, der funderede og underholdt eller byggede anordningsmæssige Skoler uden Udgift for Skoledistriktets Beboere og c) Ejerne af mindst 32 Tdr. Hartk. efter Omgang med Amtsskole-direktionen paa de mindre Hartkornsejeres Vegne. Men fandtes der i Skoledistriktet flere Ejere af 32 Tdr. Hartk. eller derover, gik Kaldsretten tillige paa Omgang mellem disse indbyrdes, saaledes at hver især kaldede 1 Gang for hver fulde 32 Tdr. Hartk., han ejede eller repræsenterede, og Fremgangsmaaden ved et Embedets Besættelse var da den, at den Kaldsberettigede ved indtrædende Vacance uopholdelig skulde anmeldte dette for samtlige Seminarieforsandere i Stiftet, ledsaget af en Beretning om Embedets Beskaffenhed, hvorefter disse havde at meddele en Fortegnelse over alle fra Seminarierne dimitterede, tjenstledige Seminarister, blandt hvilke den Kaldsberettigede da frit kunde vælge. Senere er Kaldsretten i Medfør af Grundloven og Lov af 8. Marts 1856 helt taget fra Private og lagt over til Amtsskole-direktionerne, og den er derefter nu overalt i Hænderne enten hos Biskoppen i de Skoledistrikter, der dannes af de gamle Degne-kald, eller hos Skoledirektionerne i alle øvrige under deres Omraade hørende Distrikter, forsaavidt den ikke undtagelses-

vis tilkommer visse offentlige Stiftelser, der oprindelig have bygget vedkommende Skoler, f. Ex. Konsistoriet, d. v. s. de 16 Universitetsprofessorer, som under Kultusministeriets Overtilsyn bestyre Universitetets Anliggender. Men samtidig blev der foretaget den meget væsentlige Indskrænkning i Kaldsretten, at den er bunden til en af 3 kvalificerede Ansøgere, som Sogneforstanderskabet, nu Sogneraadet, bringer i Forslag. Dette gjælder dog ikke for Konsistoriet, som ved Overretsdom af 11. Juni 1860 er kjendt berettiget til at kalde uden først at indhente den lokale Bestyrelses Forslag, idet det er antaget, at da der ved Lov af 8. Marts 1856 § 9 udtrykkelig kun er tillagt Sogneforstanderskabet Indstillingsret, hvor Biskoppen eller Skoledirektionen kalder, maatte Lærerbeskikkelsen i alle andre Tilfælde være det kommunale Raad uvevkomende. Ved samme Lov er ogsaa Seminarieforstandernes Medvirkning ved Lærerembedernes Besættelse bortfalden, ligesom derved den tidligere Bestemmelse, at Lærerne ikke maatte søge Ansættelse udenfor det Stift, hvor de havde modtaget deres Uddannelse, ophævedes. — Skolelærerne afstediges efter Skoledirektionens Indstilling ved Cancelliets, nu Kultusministeriets Resolution.

Medens der saaledes først i den allernyeste Tid er givet Beboerne Indflydelse paa Valget af Skolelæreren, blev der, mærkeligt nok, allerede ved Kirkeordonantsen af 1539 tillagt Sognemændene en betydelig Andel i Valget af Sognepræsten, idet Menigheden kunde udnævne 7 af de ældste og mest agtede Mænd i Sognet til med Provstens Raad og Samtykke at udnævne Stedets Præst. Denne Rettighed, som det ved Fdng. af 12. Septbr. 1621 „alvorligen blev forbuden Biskopperne at foregribe Menighederne udi“, synes at være bleven betydelig misbrugt, „da Bønderne, synderligt hvor de vare mægtige, alene vilde raade for Kaldet, saa at Provsten nødes til et Samtykke“, selv om Kaldet bortgaves for „For-

frivelses, Giftermaals og Benskabs Skyld¹⁾.¹⁾ Efter Souverænitetens Indførelse bortfalddt efterhaanden Menighedens Valgret, hvoraf dog en Levning blev tilbage i den Ret til Indsigelse, som D. L. 2—3—2 hjemler Menigheden; men da denne Indsigelsesret i Følge Rescr. af 20. Maj 1670 ikke kunde komme til Anvendelse paa de Embeder, hvor Kongen havde Ralsretten, er den nu ogsaa helt bortfalden, eftersom samtlige Præster beskikkes af Kongen efter Kirkeministerens Forslag.²⁾

Undervisningen, der nu ogsaa omfattede Historie, Geografi, Sang og Gymnastik, søgtes fremmet ved at inddele Børnene i 2 Klasser efter Alder og Udvikling, saaledes at der kunde opnaas en større Ensartethed i Børnenes Modtagelsesevne. Hver Klasse skulde hele Aaret undervises 3 Dage om Ugen, om Sommeren fra 8—11 og fra 1—4, om Vinteren fra 9—12 og fra 1—3, med en Ferie paa 4 Uger i Høstmaanedens og 2 à 3 Uger Foraars og Efteraars hvor Gaardbrugerne havde Ret til at beholde deres over 10 Aar gamle Børn hjemme. Disse Bestemmelser undergik ved Plak. af 27. Aug. 1819 den Forandring, at det paa Skolekommissionens Forslag af Skoledirektionen kunde tillades Børnene af den øverste Klasse kun at søge Skolen 1 hel eller 2 halve Dage ugentlig om Sommeren, imod at de lige saa lang Tid om Vinteren gik 4 fulde Dage ugentlig i Skole; det omvendte Forhold kunde tillades Børnene af nederste Klasse. Ved Bekjendtgj. af 18. Febr. 1860 fastsattes endelig Skoledagenes Antal til 246 aarligt, hvori dog det kommunale Raad kan tilstaa Læreren ganske enkelte Dages Afkortning. Fremdeles skulde ethvert konfirmeret Barn under Mulktafsvar møde til Gudstjeneste i Kirken om Søndagen, og endelig var Læreren pligtig til uden særligt Bederlag at holde Skole 2

¹⁾ Kirkehist. Samlinger, 3. Række, II.

²⁾ Rolberup-Rosenvinge: Dansk Kirkeret.

Gange ugentlig om Vinteren for den konfirmerede Ungdom, som ønskede at deltage deri.

For at fremkalde en regelmæssig Skolegang sørgedes der ogsaa paa forskjellig Maade. Saaledes skulde Brudevielse, Barnedaab og Begravelse foregaa Kl. 11 $\frac{1}{2}$, hvor Læreren tillige var Kirkesanger, for at Undervisningen ikke skulde afbrydes ved deslige kirkelige Handlinger, hvilken Bestemmelse paany indskræpedes ved Kirke- og Undervisningsminist. Skriv. af 19. Novbr. 1861. Endvidere skulde Præsten den første Søndag efter de halvaarlige Examiners advare Forældre og Husbonder mod at lade deres Børn forsømme Skolen, og dersom en saadan Advarsel ikke frugtede, vare Forældrene ifaldne en daglig Mult, der kunde stige indtil 24 Sk., og som i Mangel af Betaling efter Amtmandens Foranstaltning affonedes ved „Straf paa Kroppen“, Band- og Brøds-Straf eller endog Tvangsarbejde. Ligeledes kunde de Forældre, som forsømte at helbrede Børn, som paa Grund af „smittende Udslæt“ bortvistes fra Skolen, anses med Pengesbøder af indtil 2 Rdl. om Ugen; ogsaa naar Børnene mødte urenlige i Skolen, vare Forældrene ifaldne Bøde af 4 à 8 Sk. Skolebøderne affones nu i Følge Justitsminist. Skriv. af 30. Aug. 1866 efter Reglerne i Lov af 16. Febr. 1866 om Afsoning af Bøder udenfor kriminelle Sager saaledes, at Bøder indtil 8 Kr. affones med 2 Dages simpelt Fængsel med 1 Dags Tillæg for hver yderligere 4 Kr. Bøde eller med Band- og Brøds-Straf, saaledes at 1 Dags Band og Brød ækvivalerer 6 Dages simpelt Fængsel.

Det ses let, at Skoleanordn. af 29. Juli 1814 har været et efter sin Tid overmaade dygtigt Værk. Den traadte imidlertid ud i Livet midt under en af de alvorligste, økonomiske Kriser, vort Fædreland nogenstinde har gennemgaaet. Statsbankerotten var en fuldbyrdet Kjendsgjerning, og Regeringen havde, tvungen af den haarde Nødvendighed, d. 5.

Jan. 1813 maattet udskrive en Prioritetsfordring af 6 % af alle faste Ejendomme over hele Landet, den saakaldte Bankhæftelse. Til denne tunge Byrde og andre ulykkelige Forhold søjede saa Skoleanordningen sine nye, meget betydelige Krav til den haardt trykkede Befolkning. Intet Under derfor, at den mødtes af en vis Modstand, som i en lang Aarrække hindrede den i at udøve nogen betydeligere Virkning. Omfider slog den dog igjennem, og naar den endnu, skjønt 3 Fjerdedele Aarhundreder Omstiftelser ligge imellem, evner at løse sin Opgave paa en nogenlunde fyldestgørende Maade, saa er dette et Vidnesbyrd om, at der har været Sandhed og Alvor i de kongelige Ord, hvormed Frederik den sjette sendte sin Skoleanordning ud i Livet: „at som det stedse blev en vigtig Gjensand for Vor landsfaderlige Omhu, at Statens tilvovende Ungdom betimeligen lærtes at kjende, hvad enhver skulder Gud, sig selv og andre, og hvorledes han ved retteligen at bruge sine Gaver kunde blive gavnlig for Borgerfamsfundet, saa have Vi med lige Nidkjærlighed som Danmarks fremfarne Konger bestræbt Os for, at Almueffolevæsenet maatte bringes til den størst mulige Fuldkommenhed“, og Kongens „Forhaabning om, at Anordningens trolige Anvendelse skulde udbrede sand Religiøsitet og fremkalde borgerlige Dyder“, maa da ogsaa i det hele siges at være slet fuld Fyldest. Som et Vidnesbyrd herom kan det anføres, at i Slagslunde Skole kunde i Aaret 1805 af Skolens 60 Børn „kun saa skrive og slet ingen regne“; men en Snøs Aar derefter kunde i samme Skole 30 skrive og nogle og tyve regne, ligesom ogsaa Sangundervisningen gjorde gode Fremskridt.¹⁾

¹⁾ Slagslunde Skoleprotokol.

I Skolevæsenets indre Organisation er der siden ej heller foretaget nogen synderlig Forandring; men derimod erholdt Reglerne for Styrelsen en væsentlig Omordning ved Fdng. af 13. Aug. 1841, idet Skolekommissionerne ophævedes, og Sogneforstanderskaberne indtraadte i deres Funktioner, dog saaledes, at Sognepræsten vedblev at være Leder af Forhandlingerne og Korrespondancen, ligesom ogsaa de Medlemmer, der som Gjere af mindst 32 Tdr. Hartk. uden Valg tiltraadte Forstanderskabet, fremdeles havde det særlige Hverv at fungere som Skolepatroner og i denne Egenskab at føre Regnskabet over Skolevæsenets Indtægter og Udgifter efter de samme Regler, som vare foreskrevne Sognepræsten for Fattigvæsenets Vedkommende; ethvert af disse Regnskaber bevarede altsaa sin selvstændige Karakter. Derimod kunde den foran nævnte, specielle Skolekasse med Amtsraadets Samtykke indbrages, imod at de Fornødenheder, som ellers særligt skulde afholdes af bemeldte Kasse, paa forsvarlig Maade tilvejebragtes ved den almindelige Paaligning, hvortil der nu ikke længere udfrævedes Amtsfoledirektionens Approbation. Da de større Lodsejere, som allerede nævnet, ved Lov af 22. Marts 1855 i denne Egenskab ophørte at have Sæde i Sogneforstanderskabet, overtoges Skolepatronens Forretninger af et andet af Forstanderskabet dertil valgt Medlem, ligesom ogsaa Skoleforstanderen skulde vælges af og iblandt dets Medlemmer. Det overordnede Tilsyn efter de hidtil gjældende Regler med Skolevæsenet i Almindelighed saavel som Bestyrelsen af Skolelærerhjælpekassen vedblev at være hos Amtsfoledirektionen, i hvis Sammensætning der ingen anden Forandring foregik, end at Lehnbesidderne maatte anses som udtraadte i Medfør af Lov af 10. Marts 1852. Som Følge deraf vedblev den egentlige Forvaltning af Skolevæsenet at være Amtsraadet uvedkommende, og dets hele Virksomhed i saa Henseende indskrænkede sig til at gennemgaa Hjælpekassens Regnskab, forinden dette indsendtes til Cancelliets

Decission, samt at revidere. Sogneregnskaberne og endelig at paaføjende Klager over Ansættelse til Skoleffat efter de for Fattigvæsenet gjældende Bestemmelser.

Det havde imidlertid meget snart vist sig, at man ved Skolelærerhjælpekassen havde flaaet et langt større Brød op, end der kunde bages, idet dens Indkomster stode i et afgjort Misforhold til Udgifterne. For nu at tilvejebringe den fornødne Ligevægt i saa Henseende, indskrænkede man ved Plak. af 22. Marts 1843 Udgifterne til kun at omfatte mindre, forbigaaende Understøttelser, forhøje Pensioner til Lærere og Lærerenker og eventuelt fuld Pension for disse sidstnævnte, forsaavidt der var mere end én Enke paa Embedet, samt endelig Lønning af Lærermedhjælpere. Derhos forandrede Lærernes Bidrag til $\frac{1}{2}$ Skp. Byg efter Kapitelstart af hver Td. Kornløn, ligesom der i Stedet for den Præsterne tilstaaede Fritagelse for at deltage i de Udgifter, der paalignedes til Skolevæsenet, paalagdes disse et aarligt Bidrag til Hjælpekassen, hvis Størrelse ansattes til lige saa mange Gange 48 Sk., som der fandtes faste Skoler i Pastoratet. Endvidere forsøgte man at skaffe forøgede Indkomster ved at ophæve Tabellakasserne og at henlægge Skolekassernes Bidrag dertil til Hjælpekassen; men da disse ej heller med disse Forandringer kunde bære de dem paalagde Byrder, ophævedes de aldeles ved Lov af 8. Marts 1856, og i Stedet derfor oprettedes i hvert Amt en Amtsskolefond, som foruden at overtage den Amtet hidtil paahvilende Forpligtelse til at komme trængende Skoledistrikter til Hjælp fik følgende Opgaver: a) at udrede de før omtalte Alderstillæg til Lærerne, b) at overtage den hele Pensionsbyrde, saaledes at denne forblev saavel Lærereboderne som Kommunerne uvedkommende, dog at Læreren fikrede sin Hustru en Overlevelserente, svarende til mindst $\frac{1}{8}$ af Embedets Reguleringssum, enten i Livrenteanstalten eller, naar den paa Grund af Lærerens Helbredstilstand ikke kunde erhverves der, ved at

indbetale den stipulerede Præmie til Skolefonden, som i saa Fald indtraadte i Anstaltens Sted, c) at overtage Hjelpekassens hidtidige Forpligtelser i Henseende til Lønning af Lærermehjælpere og Ydelse af andre Understøttelser til Lærere eller disses Efterladte. Af Skolefonden kunde der tillige ydes Bidrag til Haandgjernings-, Aften- eller Søndagskoler, hvor en videre gaaende Undervisning meddeltes, samt til trængende Seminarie-Elever. Denne sidste Art Understøttelse er imidlertid nu mange Steder inddragen, efter at Statskassen har begyndt at yde direkte Understøttelse til trængende Seminarister.

Af Hjelpekassens Indtægter bortfaldt Lærernes særlige Bidrag, medens Præsternes allerede ved Lov af 20. Juni 1850 var overtaget af Kommunen, imod at disse inddroges under den almindelige Paaligning til Skolevæsenet. Fremdeles bortfaldt Indtægten ved Bortsalg af overflødige Degnejorder, hvilken herefter skulde anvendes til Forbedring af Kommunens andre Skolelæreres Kaar. Som nye Indtægter tillagdes der Skolefondene et aarligt Tilskud fra Statskassen af 50,000 Rdl., som af Kirke- og Undervisningsminist. fordeles efter den Pensionsbyrde, der hvert Aars første April paahviler enhver Skolefond, samt en Udskrivning af indtil 24 Sk. pr. Td. Hartk., som udrebes gennem Amtsrepartitionsskatten, og som senere ved specielle Love gjentagne Gange er bleven betydeligt forhøjet. Da Kjøbstæderne ogsaa ere indbefattede under Skolefondens Virksomhed, erholder den tillige fra vedkommende Kæmmerkasse et efter Folketallet afpasset, forholdsmæssigt Tilskud.

Tillige oprettedes der i hvert Amt et Amtsskoleraad, der kom til at bestaa af samtlige Amtsrådsmedlemmer samt nogle af Byraadene i Amtets Kjøbstæder paa 6 Aar valgte Mænd, som skulde være i Besiddelse af de Kvalifikationer, der udkrævedes for at være Byrådsmedlem, og hvis Antal skulde staa i samme Forhold til Amtsrådsmedlemmernes,

som Kjøbstædernes Indbyggerantal staar til Landbefolkningens, dog ikke mindre end 3, naar Amtsrådet bestaar af mindst 9 Medlemmer, ellers i alt Fald 2. Imellem Kjøbstæderne indbyrdes var det ogsaa Indbyggerantallet, der blev det bestemmende for, hvor mange Medlemmer ethvert Byraad havde at vælge.

Skolefonden henlagdes under Skolerådet og Amtsskole-direktionen, der ligesom hidtil bestod af Amtets samtlige Skoledirektioner, hvilke efter Skolerådets Bestemmelse kunde suppleres med et af dette valgt Medlem for hvert Provsti.

Med Hensyn til Forretningsgangen og disse Autoriteters indbyrdes Myndighed bestemtes det, at Direktionen skulde samles i det mindste én Gang om Aaret i de tre første Maanedre efter Paaske for at udarbejde en Virksomhedsplan for Skolefonden i det kommende Regnskabsaar, der regnedes fra 1. Juli til 30. Juni, hvilken Plan derefter skulde forelægges for Skolerådets enkelte Medlemmer og mindst 4 Uger derefter endelig behandles i et Fællesmøde med Direktionen. Desuden forbeholdt Kirke- og Undervisningsminist., der tillige bestemmer Dagen, saavel for Direktionens særlige som for det kombinerede Møde, sig Ret til enten ved Over-skole-direktøren eller en anden Befuldmægtiget at deltage i For-handlingerne paa disse Møder. Det bemærkes, at Over-skoledirektørembedet, der var oprettet ved kgl. Resol. af 31. Marts 1855, nedlagdes i 1866.

Medens der ingen Udgifter kan afholdes uden Samtykke af Skolerådet, der ogsaa forvalter Fondens Kapitaler, kan dette undtagelsesvis ske imod Direktionens Vilje, naar Undervisningsminist. efter Skolerådets Indstilling samtykker deri. Derimod blev det Direktionens Sag at føre den egentlige Husholdning i Overensstemmelse med det vedtagne Budget. Skolefondens Regnskab, der udføres af en af Skole-rådet valgt, lønnet Regnskabsfører, revideres og decideres af Skolerådet. Forrigt beholdt Amtsskole-direktionen sine

hidtidige Funktioner, der ved Bekjendtgj. af 20. April 1866 udvidedes til, under Forbehold af Ministeriets Resolution, ogsaa at træffe Afgjørelse i visse nærmere betegnede Skole-sager; men dens tidligere Tvangsmyndighed overfor de lokale Styrelser indskrænktes betydeligt ved Landkommunalloven af 6. Juli 1867, som i det hele lægger denne Myndighed, forsaavidt den kan bringes i Anvendelse, i Amtsrådets Haand. — Som særlige Hverv tilkommer det Skolerådet at afgive Betænkninger af almindelig økonomisk Natur, at fastsætte Regulativet for Skolelærernes Alderstillæg og at føre Tilsyn med eventuelle, Skolevæsenet tillagde Legater foruden enkelte andre Opgaver af mindre Betydning. Som Følge heraf er Amtsskoleinspektionen den egentlig administrerende, hvorimod Skolerådets Virksomhed er væsentlig kontrollerende.

Med Landkommunalloven gjenoprettedes Skolekommissionerne paany, men i en hel anden Sammensætning; de kom nu til at bestaa af Sognepræsten og 2 af Sognerådet paa 3 Aar valgte Medlemmer, hvoraf mindst det ene skal være Medlem af Sognerådet. Deres Virksomhed, hvorom de nærmere Bestemmelser ere fastsatte ved Lov af 18. Marts 1871, indskrænker sig til at føre det stedlige Tilsyn med selve Undervisningen, at afholde halvaarlige Examinier, at bestemme Frier, at autorisere de maanedlige Skoleforfæmelseslister, at føre Kontrol med, at Lærerne, saavel ved Kommunens offentlige som private Skoler, efterleve den dem ved Lov af 4. Febr. 1871 paalagde Forpligtelse til at have Indseende med Skolebørnernes Vaccination, at gjøre Indstilling om Skolens Forsyning med Undervisningsapparater, at paase, at Børnernes Inddeling i Klasser sker efter de gjældende Regler, at affatte de aarlige Skoleindberetninger til Direktionen o. s. v. Derimod tillagdes der ikke Skolekommissionerne nogenjomhelst Virksomhed med Hensyn til den økonomiske Side af Skolevæsenets Forvaltning; men forsaavidt

dens Indstillinger ikke tages til Følge af den bevilgende Myndighed, nu Sogneraadet, er den berettiget til at indbringe sin Indstilling for de højere Skoleautoriteter. Skolekommissionen forterer umiddelbart under Amtsskoleinspektionen, som anses kompetent til at idømme en Skolekommission Mulkt for Tilfidsættelse af dens Pligter eller for at fremtvinge sammes Opfyldelse.

Vejevæsenet.

Har Ordningen af Fattig- og Skolevæsenet, som det i det foregaaende er paavist, i tidligere Tider været meget mangelfuld, da gjælder dette ogsaa i fuldeste Maal den tredje, store Administrationsgren, Vejevæsenet. Forholdene have i denne Henseende været endnu misligere, eftersom der, i alt Fald for de mindre Landevejes Bedkommende, næppe er bleven tænkt alvorligt paa en Forbedring før i Slutningen af forrige Aarhundrede, ikke at tale om Bivejene, hvis Betydning endnu i adskillige Aar derefter ikke opnaaede at blive erkjendt. Rolding Necessen af 13. Decbr. 1558 paa- byder vel, at „hvor nogne unde og dybe Putse eller anden sliig Farlighed findes udi alfare Beje, daa skulde Koningens Lensmænd tilsiige menige Herritsmænd och møde med Heste och Vogne och tilføre Stien och Grund at forfylle och færdige gjøre sliige unde och dybe Beje met“, og den føjer til: „For- trykker nogen sig och ikke fremkomer til bestemt Tid, bøder hand 3 Mark Penninge til Herskabet och en Tønde Öl til Sognemændene i den Sogn, han boer“. Men ligesom der her øjensynlig ikke er Tale om nogen almindelig Bedlig- holdelse, men kun om Afhjælpning af de allergroveste Ulemper, saaledes er det ogsaa et Vidnesbyrd om den fuldstændige Mangel paa offentlig Kontrol, at Beboerne uden videre kunde lade deres døde Kreaturer ligge og raadne paa Vejene

„under Prætext (Paaskud) af, befrygtende Bønder, Foragt og Bæbrejelse, som Almuen vrangelig“ indbildte sig, at der var forbunden med slige døde „Kvæg og Bæsters“ Nedgravning, hvad man ansaa for et uærligt Arbejde, der egentlig paa-hvilede Bøddelens Medhjælper, den saakaldte „Raffer“. Efter at man paa forffjellig Maade forgjæves havde forsøgt at udrydde denne Jorden, der naturligvis ogsaa i sanitær Henseende ofte drog farlige Følger efter sig, idet „døde Nadsler formedelfst deres onde Lugt og Stank stor Usundhed med paafølgende Svagheit kunde forvolde“ (Rescr. af 2. Maj 1682), nedlagdes der omsider ved Fdng. af 11. Septbr. 1739 et alvorligt Forbud imod dette Uvæsen, idet det „strængelig befaledes, at efterdags maa ingensteds paa Veje og Marker findes Nadsler af Heste, Kør eller andre Kreaturer, men naar nogen Hest, Ko, Faar, Svin eller andet Kreatur findes, da skulde saa mange af den Landsby eller Sogn, paa hvis Grund det er, der af Sognefogden tilsiges og behøves til det døde Nadsel at nedgrave og bortføre, være pligtige at møde og samtlige dertil hjælpe, og skulde det med det Arbejde at forrette gaa omkring imellem By- og Husmændene med deres Tjenestefolk efter Mandtallet“. Det paabødes ogsaa, at „hvo, som fordrifter sig til enten med Ord, Skrift eller Gjerning noget imod en eller anden for saadan Forretning at bebrejde, skulde uden nogen Forstaanelse lide paa Ure eller straffes paa Bremerholm“¹⁾. Endnu d. 9 Aug. 1800 møder man et lignende Forbud, hvis Efterlevelse det var paalagt Olsbønderne at vaage over, hvad der er et Vidnesbyrd om, hvor indgroet denne Ufsik har været.

¹⁾ D. v. s. det gamle kgl. Skibshygningsværft, som Christian den tredie anlagde langs med Havnen fra Holmens Kirke nordøst, og som tidligere var Varetægtsfængsel for grove Forbrydere, indtil det den 27. Novbr. 1739 forordnedes, at Fæstningsarbejde skulde træde i Stedet for Høndemasse til dette Sted, hvorefter det der værende Retterssted og Fangehul nedlagdes. Navnet vedligeholdte sig derimod lige til Slutningen af forrige Aarhundrede.

Om Bivejenes flette Tilstand vidner ogsaa den Omstændighed, at der i Forslag om Tillæg til Kirkeordinantjen udtales Beflagelse over, at „Sognesolket ikke holde Præsteveje færdige, saa Præsterne i Livsfare maa rejse og besøge Syge“. ¹⁾ Derimod have Kongevejene og de kongelige Jagtveje alt tidligt været Gjenstand for en betydelig bedre Behandling, hvorefter de gjentagne Gange nedlagde Forbud imod al Kjørsel af andre end dem, „som forundtes Nøgle“ dertil, ere talende Vidnesbyrd. Allerede den 22. Juli 1662 træffer man saaledes et Forbud imod „at befare Kongens Veje i Kjøbenhavn-, Frederiksborg- og Kronborg-Amt, end mindre Bommenes Laase at opbrække“, og da det strengt var forbudt Smeden, som lavede de paagjældende Laase og Nøgler, „at levere andre end Stiftsbefalingsmanden og den kongelige Fiskemester Nøgler til Vejene“, vidner dette om, at Færdselen her i videste Omfang har været Offentligheden forment. Saadanne Forbud træffes endnu op imod Midten af forrige Aarhundrede.

Efter at der d. 25. Jan. 1662 var udgaaet et kongeligt Brev med Befaling til alle Vedkommende at holde „Vejene udi Sjællands Stift ved Magt og Vige“, sattes ogsaa de betydeligere Landeveje i Aaret 1670 under et Slags offentlig Tilsyn af saakaldte „Vejmestere“, som derfor „nød Løn hos Bønderne“. Men da det befandt, at disse „lidet eller intet udrettebe“, blev det ved Rescr. af 7. Juli 1682 paalagt Stiftsbefalingsmændene og Amtmændene i Forening med Proprietærene „at overlægge, hvorledes Vejen bedst, kortest og billigst kunde indrettes samt gjøre Uddeling til hvert Herreds og Birk's Anpart, enhver sit nærmest, og lade dele efter Tønder Hartkorn, hvorfra gandske intet Bøndergods maa forskaanes“, og Vejmestrene afløstes derfor aldeles ved Fdg. af 4. Marts 1690, og Opsynet med disse Veje i hvert Stift gik over til Stiftsbefalingsmanden og Amt-

¹⁾ Kirkehist. Samlinger, 3. Række, II.

mændene, „som, det første muligt er, skulde komme tilsammen og med hverandre konferere og overveje, hvormange og hvad for Beje af ethvert Amts Underliggende bør repareres og vedligeholdes“. Amtmanden skulde, naar dette var sket, tilkalde Godsejeren, Regiments skriveren og andre Vedkommende og med dem „paa tjenstligste Maade overlægge, hvorledes Landevejene fra Kjøbstæd til Kjøbstæd rigtigst og ligeligt kunde deles“, saaledes at hvert Sogn fik udlagt sine Beje, som derefter fordeltes imellem Sognets Gaardmænd til fremtidig Vedligeholdelse, selvfølgelig ved Naturalarbejde. Amtmanden havde derhos at paase, at Gaardmændene med det „allerforderligste“ lode deres Bejparter „vel reparere“, og dersom nogen „derudi fandtes forsømmelige“, skulde han drage Omforg for, at disses Parter strax istandsattes af andre, som til Gjengæld fik Ret til at udpante den Forsømmelige for dobbelt saa meget, som Bejpartens Istandsættelse „billigen havde kostet“. Vejene skulde som Regel være saa brede, at to Vogne magelig kunde mødes; men hvis Beføstningen i Penge oversteg 4 Sk. pr. Td. Hartk., skulde det overflødige udredes af „Herredet, og tilsidst af Amtet“.

Da „Alameri og Slagsmaal“ imellem Bønderne indbyrdes hørte til Dagens Orden, saa længe Bejarbejdet stod paa, og da disse stundom „paa voldsom Maade med Hug og Slag“ overfaldt Tilsynsmændene, bestemtes det ved Plak. af 30. Juni 1786, at saadanne Optøjer paa Vejene „paa kosteligste Maade“ skulde afgjøres ved, at de Paagjældende enten skulde staa i Gabestok eller Halsjern en halv Time udenfor Kirken under Gudstjenesten eller ogsaa „ride Træhesten udenfor Thinghuset indtil en hel Time paa en Dag, naar Thinget holdtes“; men disse Straffe maatte dog ikke kræveres, forinden de vare approberede af Amtmanden. Smaaforseelser og Slagsmaal ved Bejarbejdet kunde ogsaa i Følge Rescr. af 25. Maj 1787 afgjøres ved, at „den Overstkommanderende tilkalde den nærmeste Retsbetjent“, som da i et paa

Stedet oprejst „Telt“ i Overværelse af 2 blandt Arbejderne udtagne Bidner dømte de Skyldige.

Da Bejene trods disse Bestemmelser mange Steder, navnlig paa Fyn og i Holbæk Amt vare „onde“, fordi „Bønderne i dette Arbejde skal være meget efterladende, og Birkebetjentene ikke drive paa med fornøden Nidkjærhed efter Advarsel“, paabødes det ved Rescr. af 25. Juli 1732, at der skulde „gjøres Anstalt til, at alle ergangne Forordninger straffe vorder opfyldte“.

Medens det saaledes aabenbart har gaaet med selve Bejenes Bedligholdelse, som det bedst har kunnet, har man derimod været tvungen til med betydelig mere Omhu at vaage over Tilstanden af de paa Bejene værende Broer, for at ikke Forbindelsen helt skulde afbrydes. De ældre Rescripter dreje sig da ogsaa i Særdeleshed herom, og det ses, at Bedligholdelsen af de enkelte Broer i Reglen har været overdraget en enkelt Mand, som til Gjengjæld fik Ret til at oppebære „Bropenge“ af de Passagerende. Som Exempel herpaa kan det anføres, at det i 1665 paalagdes Tiingaards Bønder at betale hver 1 Skp. Havre aarligt for Passagen over Hee Bro. Johan Abolf de Clerque fik for at vedligeholde Halsmænds- og Begger Broer 1 Skp. Korn, „som dertil af gammel Tid skal være givet af de menige Bønder i Mars Herred, saamange som Heste og Vogne have“; men Passagen betalttes dog almindelig med Penge, sædvanlig 2 Sk. for en Karét eller „Chaise“ og 1 Sk. for andre Vogne, Ridende og „ufrie“ Kreaturer. Gjerer af „Gvide Mølle“ ved Aarhus maatte desuden tage 1 Sk. for hvert Læs Tørv, som førtes over hans Bro. Dog vare ikke sjældent de Bønder, som forrettede Naturalarbejde paa den paagjældende Vej, fritagne for at betale Bropenge saavel som de, der „drage til Kirke, til Thinge, til Amtstuen med Fourage og Skatte Korn, eller som for at komme til deres Jorder eller hjembringe sammes Afgrøde maa passere Broen“.

Disse gamle Privilegier, der saaledes efterhaanden udviklede sig, dels ved Lovhjemmel, dels ved Sædvane, der igjennem Læberne vandt Gærd, ophævedes først aldeles ved Lov af 29. Decbr. 1857, idet Broerne da overtoges enten af Amtsrådet eller Sogneforstanderskabet, imod at der tilstodes Broejerne en forholdsmæssig Indløsningssum, der udrædedes af Brofornsyderne, og som, naar en mindelig Overenskomst ikke kunde opnaas, fastsattes af Landvæsenkommisjonen. Den nye Ordning skulde være endelig fuldbyrdet for Landevejenes Vedkommende inden 1. Jan. 1863 og inden 1. Jan. 1873 for Bivejenes Vedkommende. De rent personlige Rettigheder bortfaldt derimod ved Privilegiehaverens Død uden anden Erstatning end Værdien af de i Broen værende Materialier.

I Jylland synes man først at være naaet til Erkjendelse af Nødvendigheden af en forbedret Bejordning; i alt Fald vidne Rescr. af 6. April 1770 og 12. Jan. 1775 om, at man har bestræbt sig for at undergive Bejarbejderne et omhyggeligere Tilsyn, idet næst Stiftamtmanden og Amtmændene samt Herredsfogderne, der en Gang om Aaret i Novbr. Maaned skulde foretage Syn over Vejene og udmaale Bejparterne, tillige den største Lodsejer i hvert Sogn skulde deltage i Bestyrelsen. Fremdeles kunde den dueligste Bonde i Sognet bestikkes som Formand paa Arbejdsstedet for et Sogns Vedkommende. Men det synes imidlertid, at man ikke har været almindelig tilfreds med Bestemmelsen om den største Lodsejer; thi Herredsfoged Junghans klager allerede i 1791 over, „at den største Lodsejer ofte hverken kunde skrive eller læse Skrift, som dog for saadan en Tillidsmand vil være nødvendig, ligesom denne ofte ikke er saa kyndig og upartisk, at de andre Sognemænd for ham bærer den fornødne Agtelse, eller ogsaa at det er en Enke“, hvad Herredsfogden maatte anse for endnu uheldigere. Og da man ikke turde benægte, at han havde nogen Ret heri, fik Amt-

manden Bemyndigelse til under saa fortrivlede Forhold at beskikke en anden af Sognets mere kvalificerede Lodsjeere, der til Gjengjæld blev fritagen for andre Omgangsægter og Kjørsler, dog ikke i Bejvæsenets Tjeneste.

Med disse for de jydskke Amters gjældende Bestemmelser som Grundlag gif man ved Rescr. af 2. Novbr. 1778 atter et betydningsfuldt Skridt fremad ved Oprettelsen af Generalvejkommisjonen, der, udrustet med en meget vidtgaaende Myndighed, paa en overordentlig energisk Maade tog den umiddelbare Forvaltning i sine Hænder under Assistance af en i Vejbygning kyndig Ingeniørofficer. Og efter at endnu Fdng. af 23. April 1781 om Jordfællesskabets Ophævelse havde givet et væsentligt Stød til en forbedret Vejordning ved at paabyde, at der overalt udenom og imellem de enkelte Jordlodder skulde udlægges den fornødne Jord til de nødvendige Veje mellem By og By til Kirker og Møller, udkom endelig den første almindelige, danske Vejforordning d. 13. Decbr. 1793, indeholdende udsørlige Bestemmelser, i alt Fald om de vigtigste Vejes Vedligeholdelse.

Vejene inddeltes i 3 Klasser efter deres Betydning, nemlig Hovedvejene, som forbandt den ene Provins med den anden, mindre Landeveje, som „gaar fra Kjøbstad til Kjøbstad eller som tjener en hel Landstrækning som Vej til en betydelig Kjøbstad“, og endelig Bivejene eller de saakaldte Sogne-, Kirke- og Mølleveje.

Hele Bejvæsenets Bestyrelse, derunder ogsaa Tilsynet med Arbejdets Udførelse, overgaves til Generalvejkommisjonen, hvorimod Overopsynet paahvilede Stiftamtmanden og Amtmændene. Desuden udnævnte Vejkommisjonen for hvert Stift en kgl. Vejmester, som i det mindste en Gang om Aaret skulde tage samtlige Landeveje i Stiftet i Ojesyn og derover gjøre Indberetning til Kommisjonen. Endvidere skulde Herredsfogderne og Birkebetjentene efter Amtmandens Ordre enhver i sit Distrikt have Tilsyn

med Bejarbejdet, og endelig skulde Sognesfogderne „have særdeles Ofsigt med Bejarbejdet i sit Sogn“; han skulde „besørge Redskabernes og Materialiernes Forvaring samt holde og særligen aflægge Regnskab for de imodtagne, udgivne og i Behold værende Penge, Værktøj og Materialier“, i hvilket Djemed der leveredes ham en trykt Formular til Afbenyttelse. Ligeledes skulde han anmeldte foresaldne Ordener til Politimesteren. Som Løn for det meget betydelige Arbejde og Ansvar, der saaledes har paahvilet Sognesfogderne, tilstodes der dem 1 Sk. for hver Rigsdaler, som Omkostningerne ved Vejene i enhver Distrikt ansloges til, samt desuden fuldstændig Fritagelse for al Deltagelse i det egentlige Bejarbejde. Derimod vare de i Følge flere Rescr. ikke fritagne for at betale Brokorn eller Bropenge.

Vel nærmest til Assistance for Sognesfogden havde derhos Sognets største Lodbøjer eller hans Fuldmægtig at indfinde sig ved Bejarbejdet og paafe sammes forsvarelige Udførelse samt desuden særligt føre Tilsyn med Broerne. Til yderligere Kontrol skulde der paa hver Poststation og Skiftested forefindes en Bog, hvori de Rejsende kunde gjøre deres Anmærkninger, forsaavidt de havde fundet Anledning til at klage, ikke blot over Vejenes Tilstand, men, karakteristisk nok, ogsaa over Gæstgiveren, Rescr. af 3. Jan. 1795. Disse Bøger skulde 4 Gange om Aaret gennemses af Herredsfogden eller Birkedommeren, hvorefter de paaflagede Mangler, naar de fandtes besøjede, indberettedes til Amtmanden eller Stiftamtmanden til videre Afhjælpning.

Det vil heraf ses, at ligesom man i Administrationen af Fattig- og Skolevæsenet satte alle de Autoriteter i Bevægelse, det paa nogen Maade var muligt at faa fat paa, saaledes var det ogsaa for Bejvæsenets Vedkommende ejendommeligt for hin Tid, at man troede at opnaa det bedste Resultat ved at gjøre saa mange som muligt delagtige i Styrelsen, et Princip, der næppe i vore Dage vil møde

synderlig Tiltro, og som sikkert ogsaa den Gang har gjort mere Skade end Gavn.

Hovedvejene skulde som Regel være 20 Al. brede foruden 4 Al. Grøft og indeholde en stenbelagt Kjørebane paa 8—9 Al. Brede, en Jordvej, 4—6 Al. bred, og en over Veibanen ophøjet Gangvej for Fodgængere. De skulde være forsynede med Milepæle for hver $\frac{1}{4}$ Mil, hvad der allerede var paabudt ved Rescr. af 5. Novbr. 1698, og med højstammet Træplantning med 10 Al. Afstand mellem Træerne, „da denne er til sand Nytte for Vejfarende i Mørke og Snefog og i Solens stærkeste Gede“. Desuden indeholdt Fdng. den for Datidens Vejforhold betegnende, almindelige Bestemmelse, at hvor Vejene uundgaeligt maatte løbe igjennem et Vand, skulde der anbringes høje Stene eller Pæle til Rettefnor for de Veffarende. De mindre Landeveje havde en Brede af 12—14 Al. exkl. 3 Al. Grøft, og Bivejenes Brede bestemtes til 8 Alen.

Ved Fdng.'s Kraftræden ansaaes som Hovedveje paa Sjælland: Vejene fra Kjøbenhavn til Korsør, Kallundborg, Vordingborg og Helsingør; paa Fyn: fra Nyborg til Odense og derfra til Middelfart samt fra Nyborg til Assens eller eventuelt til Faaborg; i Jylland: fra Aalborg til Hobro, Randers, Aarhus, Skanderborg, Horsens, Vejle og Snoghøj, fra Haderslev til Ribe, Varde, Ringkjøbing, Hølstebro og Lemvig samt fra Hølstebro til Viborg og Hobro; paa Volland-Falster: fra Gaabense til Guldborg og videre til Saxkjøbing, Maribo og Rødby. I 1841 kom hertil Vejen fra Nørresundby til Hjørring og Frederikshavn, fra Hølstebro til Thisted, fra Aarhus over Silkeborg og Gjelleruplund til Ringkjøbing og fra Randers til Viborg, hvorimod Viborg-Hobro- og Ringkjøbing-Lemvig-Vejen gik ud af denne Klasse.

Forslag til nye Hovedvejenes Optagelse skulde affattes af de kgl. Vejmestre og efter indhenteede Erklæringer fra vedkommende Stifamtmand, Amtmand, Amtsforvaltere, Herreds-

fogder og Jordegodsejere af Generalvejkommisjonen indstilles til fgl. Approbation, hvorimod de mindre Landeveje optoges paa Amtmandens Forslag efter Vejkommisjonenens Approbation. De ved nye Vejes Anlæg nødvendig bleve Expropriationsomkostninger afholdtes henholdsvis af den almindelige Vejkasse og af det Stift eller Amt, paa hvis Grund Vejen anlagdes. Men iøvrigt maatte intet Arbejde paabegyndes paa de mindre Landeveje, forinden samtlige Hovedveje vare istandsatte, med mindre $\frac{3}{4}$ af Vejinteressenterne forlangte det eller bleve enige derom.

Som et almindeligt Grundprincip skulde alt Hartkorn, som havde Interesse i Vejen, ogsaa deltage i dens Vedligeholdelse, eftersom „det var en almennyttig Foranstaltning, hvis Fordele strækker sig til alle Jordejere og Brugere, for nemmelig i Hensigt til Landprodukternes lettere Frembringelse til Afsetningsstederne“, og Byrderne fordeltes derefter saaledes, at det privilegerede Hartkorn udrede de kontante Penge efter en nærmere fastsat Skala i Forhold til Naturalarbejds Bærdi, hvilke anvendtes især til saadanne Arbejders Udførelse, hvortil der udkrævedes særlig uddannede Folk, navnlig Brolæggere og Haandlangere ved Bro- og Stenkistebygning o. s. v. De egentlige Omkostninger ved de Landevejsbroer, der ikke vare i privat Besiddelse, vare i Følge Fdng. af 5. April 1793 under Navn af „Bropenge“ slaaede sammen med Delinventomkostningerne og udrede de derefter i Fællesskab af samtlige Hartkornsbrugere i Amtet. Naturalarbejdet, der selvfølgelig udgjorde den langt overvejende Del af Vejbyrden, paahvilede helt det stattepligtige eller ufrie Hartkorn i indtil 2 Miles Afstand fra Vejen, saaledes at der præstere de $\frac{1}{2}$ Spanddag, beregnet til 2 Miles samlet Kjørsel paa Arbejdsstedet, eller $1\frac{1}{2}$ Gangdag aarligt pr. Td. Hartk. Længere bortliggende Hartkornsbrugere havde Ret til i Stedet for Naturalarbejdet at betale en Spanddag med 3 Mk. og 1 Gangdag med 1 Mk., hvorefter Pligtarbejdet for dette

Hartkorns Vedkommende altsaa kunde afløses med 1 Mk. 8 Sk. pr. Td. Valgtes alligevel Naturalarbejdet, hvad der vel almindeligt var Tilfældet, skulde der sørges for, at Yderne imod en billig Betaling kunde faa Græsning til Hestene og Husly til Folkene i Nærheden af Arbejdsstedet, saalænge Arbejdet stod paa, og Generalvejkommisjonen var i denne Henseende berettiget til at meddele særlige Bevillinger til „at beværte Brolæggers og andre Bejarbejdere“ med Spise- og Drikkevarer. Husmændene og Indsidderne maatte præstere hver en Gangdag aarligt; men udkrævedes der noget Aar mere Arbejde, end man var pligtig at udføre, skulde det vel præsteres af vedkommende Arbejdspligtige, men der tilkom dem i saa Fald en Godtgjørelse, der svarede til den for Spand- og Gangdagene fastsatte Værdi. Foruden Naturalarbejdet maatte hele Stiftets skattepligtige Hartkorn, dog med Undtagelse af det Amt, hvori Arbejdet udførtes, betale 12 Sk. pr. Td. og de øvrige Stifter 6 Sk. pr. Td. Hartk., hvilke Penge tilligemed Bompengene og det privilegerede Hartkorns Bidrag gik ind i den almindelige Bejkskasse, der forvaltedes af Generalvejkommisjonens Kasserer. Ved Siden af den almindelige Bejpligt, der saaledes paahvilede Beboerne, benyttedes jævnligt militære Kommandoer og Pionerere til de mere tekniske Arbejder, og disse indkvarteredes da paa Amtmandens Foranstaltning hos de nærmeste Landsbyers Beboere, som derfor fik den for Soldaterne fastsatte Indkvarteringsgodtgjørelse.

Bejarbejdet inddeltes efter et af Amtsforvalteren affattet Overflag over de fornødne Spand- og Gangdage saaledes, at hver Sogn og By fik sin Bejstrækning anvist til Vedligeholdelse, og denne udmaaltes atter i mindre Parter til hver Gaardmand, dog at Sognekogdens Anpart vedligeholdtes af hele det øvrige Sogn; men i Tilfælde af Overbebyrdelse indtraadte den for hele vor kommunale Forvaltning almindelige Regel, at det ene Sogn skulde komme det andet til Hjælp,

eventuelt med Tilskud fra det hele Herred. Dette kunde atter erholde Hjælp fra Amtet, Amtet fra Stiftamtet o. s. v., dog ingenfinde, før der i hvert Fald var præsteret Arbejde til Værdi af 1 Mk. 8 Sk. pr. Ld. Hartk.

Mindre Stenkister og Grøfter vedligeholdtes af den, „paa hvis Anpart det faldt“; men selve Bejparten skulde i faa Fald gjøres forholdsømmæssig mindre. De Sogne, hvor- igjennem Landevejene gik, fik ogsaa tillige større Parter at vedligeholde, „efterdi de ikke alene fremfor andre nyde godt af Landevejen som Landevej, men ogsaa som Sognevej“. Derimod ansattes der for hver halve Mil en fast Husmand, som havde det Hverv at skaffe Vandet frit Løb igjennem Grøfterne og derfor nød „en lille Godtgjørelse“ af Bej- kassen samt Friholig i nogle Smaahuse, der i Medfør af Rescr. af 2. Novbr. 1778 vare opførte langs Hovedvejene med 1 Mils Mellemrum.

Paa Bejene maatte intetsomhelst Arbejde udføres uden efter Tilføjelse af Amtsforvalteren og Sognefogden, idet alt andet Arbejde saavel som Jflængsarbejde var strengt forbudt og medførte Bøder fra 1 til 4 Rdl., hvis det var en Bonde, eller fra 5 til 10 Rdl., hvis det var en Mand uden for Bondestanden, der havde forbrudt sig, hvorhos det præstereede Arbejde, selv om det ellers var forsvareligt udført, ikke blev vedkommende godskrevet. Dersom et helt Sogn udeblev fra Arbejdet, var Bøden 5 Rdl., naar Sognet havde under 100 Ld. Hartk., ellers 10 Rdl. Hver enkelt Udebleven maatte desuden betale 3 Mk. for en Spanddag og 1 Mk. for en Gangdag samt en daglig Bøde af 2 Mk., der fordobledes hver ottende Dag, hvilke Bøder deltes imellem Angiveren og Bejkassen. I Mangel af Betaling „straffedes paa Kroppen“. Ved Rescr. af 20. Maj 1797 fik Sognefogderne ogsaa Andel i disse Bøder for „at opmuntre dem til desto større Paa- passelighed“.

De Arbejdspligtige skulde selv medbringe Spader, Hæt-

ter og Vogne af et nærmere angivet Maal; men saadanne Redskaber, „som Bønderne ikke behøvede i deres eget Afsbrugs, saasom Gruskarper, Styrtekarer o. L.“, anskaffedes for Vejkassens Regning og hørte til de Redskaber, hvorover Sognefogderne havde at holde Regnskab. Mødte nogen med Vogne under det fastsatte Maal eller med uduelige Folk, ansaas de som udeblevne og straffedes derefter. Vejmateri- alierne maatte til samtlige Vejklasser tages paa de til- stødende Grunde, „hvor de kunde faas“, uden Betaling; for Bivejenes Vedkommende dog kun hos de Grundejere, der selv vare vejpligtige. Men ligesom det var en almindelig Regel, at Hovedvejene vedligeholdtes af Stiftet, de mindre Lande- veje af Amtet, og Bivejene af Sognet, saaledes udrededes ogsaa den Skade, der ved Grusgravningen forarsagedes paa Markerne, i Overensstemmelse med dette Princip. Ved Plak. af 4. Juni 1845 inddroges Bivejene i Henseende til Vejmateri- alernes Afgivelse under de foran nævnte, for Landevejene gjældende Vilkaar, og herefter bleve kun Haver og Lyttstove fritagne for at afgive Vejmateri- alier. — Regn- skaberne deltes i et Penge- og et Naturalregnskab, der af- lagdes henholdsvis af Generalvejkommis- sionens Kassere og vedkommende Amtsforvalter.

Forordningen gav ogsaa særdeles omfattende Bestemmelser, saavel med Hensyn til Benyttelsen af de til Vejene stødende Arealer, til Anbringelse af Møller, Redslagerbaner o. s. v., som til Vejfreden, der for Hoved- og de mindre Landevejes Vedkommende ikke indskrænkede sig til Vejbanen og Grøfterne alene, men tillige omfattede 1 Al. udenfor begge Grøfter, hvor det under meget strænge Straffebestemmelser var for- budt at pløje, tøjre Kreaturer o. s. v. Derimod tillagdes der ikke Bivejene denne saakaldte „Bejalen“, der ej heller ved senere Love er bleven hjemlet. — I Kontinuation af D. L. 6—7—18, der siger: „Ager eller rider nogen forsætligt paa Mand, Kvinde eller Barn og gjør derved Skade paa

Liv, Hælbred og Lemmer, da er det ligesom han havde det gjort med sin egen Haand og straffes paa Liv eller Bøder, som Staden er. Gjør han det af Fremfusenhed eller Uagtsomhed, da straffes han med Jern", bestemtes det, at mødende Bogne, under en Bødestraf af 3 Mk., skulde holde til højre, og en tom Bogn vige for en belæsset, hvilken Bestemmelse senere har vunden almindelig Hævd. Bestadigelse af Milepæle, Bejvisere og Træer straffedes forskjelligt, eftersom Forbrydelsen var begaaet af militære eller civile Personer; de første med „Krumliggen“, Fængsel eller i værste Fald med „at løbe Spidsrod indtil 16 Gange gennem 200 Mand“, hvorefter de skulde foruden at betale Skade kunde idømmes Forbedringshusarbejde indtil 3 Aar efter Forseelsens Beskaffenhed. Disse Bestemmelser om Bejfreden fik ved Lov af 25. Marts 1872 en mere tidsvarende Form.¹⁾

Det ses let, at Forordningen medførte ganske overordentlige Byrder for Befolkningen, og naar hertil kom, at de Befalende

¹⁾ Spidsrodstraffen anvendtes paa følgende Maade: Et Antal menige Soldater udkommanderedes og opstilledes paa Straffepladsen i 2 Rækker, Ansigt til Ansigt; en Captain, nogle Løjtnanter og Underofficerer samt Tambourer og Pibere stillede sig ved Fløjene og bag Rækkerne. Efterat „Gevaldigeren“ havde uddelt „Spidsrødderne“, d. v. s. lange, smidige Hækselkæpper, der leveredes af de kgl. Skove, førtes den jærnlænede Synder, aflædt, med blottet Hoved og opbundet Haar, ind imellem Rækkerne. Underofficererne kridfede deres Geværer bag ved ham, for at han ikke skulde undløbe. Tambourerne og Piberne rørte Spillet, og alt som han maatte frem imellem Rækkerne, regnede Slag paa Slag ned over hans blottede Ryg. Naar Executionen var forbi, bleve Spidsrødderne brækkede og Synderen ført tilbage til Arresten for ikke sjældent den påfølgende Dag at gennemgaa den samme Tortur.²⁾

„Gevaldigeren“ var i gamle Dage Benævnelser paa den, der udførte de militære, barbariske Straffe ved et Regiment, saasom Tommelstruen, den polste Buk, Paternosterbaandet eller hvad alle de Torturmidler kaldtes, som i hine Tider ansaaes nødvendige for at vedligeholde Tugten blandt Soldaterne. Han var Underofficers-

²⁾ Rist: Fra Støvleltiden.

paa Arbejdsstedet som oftest gik frem med stor Strængheid, er det ikke til at undres over, at den, trods sin store Betydning for Samfærdigheden, fremkaldte megen Forbitrelse blandt Bønderne og stundom forledte dem til at gjøre ligefrem Oprør, endog i et saadant Omfang, at der maatte tilkalbes Militær for at gjenoprette Ordenen, hvad der naturligvis havde høist ubehagelige Følger for alle Vedkommende.

Da Vejforordningen kun indeholdt ganske faa og meget ufuldkomne Bestemmelser om Vejenes Ryddeligholdelse for Sene, og da det mere og mere blev en Nødvendighed at skaffe Postvoagnene, som jo vare Datidens vigtigste offentlige Befordringsmiddel, fri Passage under alle Forhold, suppleredes de allerede givne Bestemmelser paa en omfattende Maade ved Snekastningsrglm. af 20. Decbr. 1799. Snekastningsarbejdet, som ikke henregnedes til det egentlige Vejarbejde, paahvilede enhver Gaard- og Husbeboer i indtil $1\frac{1}{2}$ Mils Afstand fra Vejen uden Hensyn til, om denne laa i eller udenfor det Sogn eller Amt, hvor de Snekastningspligtige boede. I overordentlige Snevintre udstrakte Snekastningspligten sig endog til Beboere i en Mils Afstand, hvilket dog kun kunde ske efter Herredsfogdens Requisition. Inddelingen skete saaledes, at hvert Sogn udgjorde en Arbejdskreds for sig, forsaavidt det raadede over mindst 100 Tdr. Hartk.; i modsat Fald sammenlagdes det med et Naboogn, og Arbejdets Fordeling foregik efter hele og halve Gaarde, saaledes at Husmænd og Indsiddere forrettede 1 Dag, naar halve Gaarde forrettede 2 Dages Snekastning, og hele Gaarde det dobbelte. Overopsynet var, ligesom for det egentlige Vejarbejdes Vedkommende,

Uniform og havde en „Stoffeknægt“ under sig til at udføre det simplere, for „uærligt“ ansete Arbejde. En væsentlig Del af hans Indtægter bestod i Executionsgelddene, som de Afstraffede selv maatte udrede efter en fastsat Takt. I det syttende Aarh. hørte til Hæren en Generalgevaldiger, som stod over de andre.

hos Stiftamtmanden, Amtmændene og Herredsfogderne, medens det umiddelbare Tilsyn med Arbejdet i hver Kreds udføres af Sognefogderne eller Oidermanden, til hvis Medhjælp der beftikkes en Snefoged, og hvorover der en Gang hver Uge skulde gjøres Indberetning til Generalvejkommisjonen, ledsaget af en Meddelelse om, hvem der særligt havde udmærket sig ved Arbejdet, tilligemed en Navnefortegnelse over de Forsømmelige, der straffedes med indtil det dobbelte imod Forsømmelser ved det almindelige Vejarbejde. Reglementet indeholdt iøvrigt udførlige Regler, saavel for Arbejdets Udførelse som for Anlæggelsen af Interimsveje, „naar vedvarende Snestorme forhindrede Vejenes hurtige Rydning“, ligesom det ogsaa deri bestemtes, at der for hele Amtets Regning skulde anstaffes Snepløve til Interimsvejenes Planering, hvortil Gaardmændene efter Omgang skulde afgive de fornødne Forspand.

Medens disse Bestemmelser kun havde Hensigt paa Hoved- og Landeveje, var det ethvert Sogns egen Sag at ryddelig holde sine Biveje; men da disse Veje endnu ikke havde tilbraget sig nogen synderlig Opmærksomhed, betragtedes dette Arbejde som noget aldeles underordnet, ligesom det var en Selvfølge, at Rydningsarbejdet ikke maatte paabegyndes der, før Passagen paa de øvrige Veje var i Orden. Dette maatte vel den Gang erkjendes at være vel begrundet; men naar Reglementet endnu staar ved Magt i fuldt Omfang trods Bivejenes Dag for Dag stigende Betydning for Samferdselen og Postvæsenet, og trods det, at Trafikken, takket være Jærnbannerne, Telegraf og Landpostbude, nu foregaar ad helt andre Ruter, hvorved Bivejene ere komne til at spille en meget betydelig Rolle, saa maa det nævnte Reglement sikkert siges at have overlevet sig selv og kunde i højeste Grad trænge til en Afløser.

Ved Lov af 30. Decbr. 1858 undergik Reglerne for Snefastningsarbejdet den Forandring, at Fordelingen efter hele

og halve Gaarde bortfaldt, hvorimod alt Hartkorn uden Forskjel skulde deltage deri efter et af Amtsrådet efter forud gaaet Forhandling med Sogneforstanderskaberne affattet Regulativ, hvorved baade Hartkornet, Assuranceværdien af de Bygninger, hvoraf der svares Bygningsafgift, samt Folkeholdet lagdes til Grund. Husmændenes og Indsiddernes Snekastningspligt indskrænkedes til 3 Dage aarligt, forsaavidt dette Antal Dage ikke afkræves dem i andre kommunale Djemed; dog kunne de i stærke Snevintre tilfiges til yderligere Arbejde imod en daglig Godtgjørelse af mindst 24 Sk., hvilket Beløb for Posttrutenes Vedkommende udredes af Postvæsenet, ellers af Kommunekassen. For Udeblivelse uden lovligt Forsald fastsattes Bøderne fra 2 Mk. til 2 Rdl., som tilfalder Fattigkassen, hvorved der i Følge Indenrigsminist. Fortolkning af 19. Maj 1865, i Genhold til de i Landstthinget under Sagens Behandling faldne Udtalelser, er ment Amtsfattigkassen og ikke Sognekassen. Iøvrigt have Snekastningsbestemmelserne været Gjenstand for saa mange Fortolkninger, at der om Forstaaelsen heraf hersker det syndigste Virvar rundt om i Kommunerne, og navnlig er Forvirringen i saa Henseende bleven fuldstændig, efter at det ved Højesteretsdom af 26. Juli 1880, stik imod alle hidtil antagne Regler, er statueret, at det ubeboede Hartkorn ikke er snekastningspligtigt. Denne Dom, som havde til Følge, at en stor Mængde Hartkorn, navnlig Skovhartkorn, unddrog sig denne Byrde, har atter paa Foranledning af Holbæk- og Frederiksborg Amtsråd affødt et Par ministerielle Fortolkninger, hvoraf den ene gaar ud paa, at det private Skovhartkorn maa anses snekastningspligtigt, da det ikke kan kaldes ubeboet, eftersom Skovbetjentene i saa Henseende repræsentere Ejerne, hvorimod den anden Fortolkning, som angaar Statskovene, gaar i stik modsat Retning. Som Følge deraf gives der saa godt som ingen faste Regler at gaa efter, hvorfor hvert Sogn følger sin egen Opfattelse. Kun det staar fast, at Vejene skulde

ryddeligholdes, og det skyldes for en væsentlig Del Beboernes Beredvillighed til at efterkomme de Løse, ofte ganske uhjemlede Fordringer, der stilles til dem, at dette vigtige Arbejde dog de fleste Steder udføres paa en for Samfærdselen nogenlunde taalelig Maade.

Nagtet Fdng. af 23. Decbr. 1793 udtrykkelig omfatter ogsaa de mindre Landeveje og de offentlige Biveje, er der dog ingen Tvivl om, at de deri angivne Bestemmelser som Regel kun ere komne til Anvendelse paa Hovedlandevejene. Derom vidner især den Omstændighed, at Landevejene i Kjøbenhavns-, Frederiksborg-, Kronborg-, Hørsholm- og Sorø Amtet ved Plak. af 4. April 1800 indbroges under væsentlig de samme Vilkaar, som indeholdtes i den almindelige Vejforordning. Kun skulde der i hvert Amt oprettes en særlig Vejkasse, som beroede hos Amtsforvalteren, og hvorover Regnskab en Gang om Aaret skulde bekendtgjøres for Amtets Beboere, ligesom ingen skulde forrette Naturalarbejde paa disse Veje, som boede længere borte end $1\frac{3}{4}$ Mil.

Bivejene skjenkedes derimod hverken i denne eller den foregaaende Forordning nogen Opmærksomhed ud over den blotte Nævnelse, og som Følge heraf henlaa disse Veje langt ind i vort Aarhundrede i det skræffeligste Morads, saaledes at Færdjelen maatte foregaa inde omkring paa Markerne. Dette finder et slaaende Udtryk i den Omstændighed, at man i Forordningen om Hegn af 29. Oktbr. 1794 har anset det for nødvendigt at optage den Bestemmelse, at „dersom nogen Vejfarende formedelt Bejenes flette Tilstand ikke kan fremkomme uden Fare for at blive fiddende med Hest og Vogn eller vælte, nødsages til at bryde Gul paa Hegnet ved Siden af Bejen, eller Fodgængere, for ikke at vade i Vandet maa springe over Hegnet og forlade den rette Vej, maa de ej derfor tiltales, men kunde endog af Dommeren tilkjendes Erstatning for det skete Ophold, hvorimod den, som har ladet

Bejen saaledes forfalde, skal betale Skaden og desuden Bøde fra 1 til 6 Rdl. efter Forseelsens Beskaffenhed."

Efter at der ved Plak. af 1. Aug. 1815 var fastsat nogle nærmere Bestemmelser med Hensyn til Fordelingen af Naturalarbejdet imellem Ejeren af Hovedparcellen og Parcellisterne, hvorefter Spanddagene i det hele kom til at hvile paa Hovedparcellen og de større Parcellister, som selv holdt Heste og Vogn, samt Brugerne af jelsøstændige, i Hartkorn satte Parceller med over 9 Skp. Hartk., medens alle andre Parcellister forrettede de den oprindelig samlede Ejendom paahvilende Gangdage og desuden, naar Udstyknngen var meget detailleret, ydede et forholdsømmæssigt Bidrag til Spanddagene, alt i det Forhold, at 3 Gangdage ækvivalerede 1 Spanddag, sattes Bivejene endelig ved Fdng. af 29. Septbr. 1841 under virkelig offentlig Kontrol, idet de overtoges af Sogneforstanderiskaberne til fremtidig Bestyrelse under Amtsrådens Overtilsyn. Over hvert Sogns offentlige Biveje skulde Sogneforstanderskabet saaledes i Forbindelse med vedkommende Politimester gjøre Forslag til Regulativer, som efter at være stadfæstede af Amtsrådet tjente som Grundlag for Bejarbejdet i de paafølgende 3 Aar. Vedligeholdelsen af samtlige over et Sogns Grund gaaende, som offentlige erkjendte Biveje med Broer og Stenkister paahvilede helt Sognets skattepligtige Hartkorn og udførtes ubelukkende in natura, saaledes at hver Gaard fik sine bestemte Bejparter udlagde til Vedligeholdelse. Samtidig begrænsedes Afdgangen til at erholde Hjælp fra fremmede Sogne til de Sogne, der laa inden for Herredsgrensen, og kunde kun komme til Anvendelse, naar Bejen havde en almindeligere Betydning; men til Gjengæld kunde der i saa Fald paaregnes Understøttelse fra Amtrepartitionsfonden, ved at denne overtog Vedligeholdelsen af større Broer og Stenkister.

Hovedvejene henlagdes under Ingeniørkorpsets umiddelbare Anordning og Bestyrelse i Forening med 2 à 3 af

Amtsraadet beskikkede, i Distriktet boende, kyndige Mænd, alt under Amtmandens Tilsyn og Rentekammerets Overopsyn. Med Hensyn til Vedligeholdelsen indeholdt Forordningen den overordentlig vigtige Bestemmelse, at alt Naturalarbejde saa vidt muligt skulde bortfalde, og samtlige Præstationer tilvejebringes ved Vicitation, medens selve Arbejdet paa Bejen vilde være at udføre af fast ansatte Bejmænd. I dette Øjemed havde Ingeniørkorpsen at affatte et aarligt Overslag over de Vedligeholdelsesarbejder, som ansaaes nødvendige i det kommende Aar, og naar dette Arbejdsoverslag var godkendt af Amtmanden, Politimesteren og de for Distriktet beskikkede Mænd, tjente det som Grundlag for den paafølgende Vicitation. Denne skulde afholdes senest i November Maaned af vedkommende Auktionsforvalter i Overværelse af de tit nævnte, af Amtsraadet beskikkede Mænd, hvis Mening om Vicitationens Udfald skulde tilføres Protokollen. Forsaa vidt Budene ikke oversteg Overslagssummerne med mere end 10%, kunde Amtmanden og den fungerende Ingeniørofficer strax meddele Approbation; men naar intet antageligt Bud opnaaedes, skulde Arbejdet udføres in natura af det stattepligtige Hartkorn i indtil $1\frac{3}{4}$ Mils Afstand fra Arbejdsstedet. Fritaget for dette Arbejde var det Bondehartkorn, som før 1793 med kongelig Bevilling lovlig dreves under en Hovedgaard, fremdeles Præste- og Degnejorder samt Sognesfogdernes, Fredskovs-, Fiskeri-, Bro- og Møllestyldshartkorn, det sidstnævnte dog kun for Spanddagens Vedkommende. Arbejdet fordeltes saaledes, at Brugere af over 1 Td. Hartk. forrettede Spanddagene, og mindre Hartkornsbrugere Gangdagene, der normeredes til henholdsvis $\frac{1}{2}$ og $1\frac{1}{2}$ pr. Td. Hartk. aarligt. Under ekstraordinære Forhold kunde der dog udfrives indtil det tredobbelte af dette Arbejdskvantum. Enhver Husbeboer og Indsidder i indtil 1 Mils Afstand fra Bejen, dog med Undtagelse af Skolelærere og Aftægtsmænd samt det fast ansatte Bejpersonale, var arbejdspligtig med 1 Gangdag aarlig;

men for alt det saaledes præsterede Arbejde tilkom der samtlige Arbejdspligtige den fulde Godtgjørelse i Penge efter det approberede Overslag, ligesom Bejarbejdet ikke maatte kræves paabegyndt om Foraaret, før Markarbejderne vare tilendebragte.

Samtlige Udgifter til Hovedvejene udrededes af den almindelige Bejkasse, der var fælles for alle vedkommende Amter, og som tillagdes følgende Indtægter:

- a) Et forlods Bidrag fra Amterne, som svarede til $\frac{1}{3}$ af Omkostningerne ved de over ethvert Amts Grund gaaende Hovedveje, hvori dog ogsaa de paagjældende Kjøbstæder toge forholdsømmæssig Del.
- b) Indtægten af Bommene samt Renten af nogle i Bommehusene indestaaende Kapitaler, i hvilken Henseende bemærkes, at Bompengene for Fyns og Sjællands Vedkommende med Undtagelse af Københavns Amt bortfalbt ved Lovene af 11. Marts 1851 og 15. April 1854 imod en aarlig Erstatning til Bejkassen af henholdsvis 1800 og 9000 Rdl. Disse Beløb udrededes af vedkommende Landdistrikter og Kjøbstæder i Forhold til Hartkornet.
- c) Et Bidrag af 32 St. af alt, saavel privilegeret som upriviligeret Ager- og Engshartkorn med Undtagelse af Sognefogdernes Hartkorn samt 16 St. af Skov- og Møllestyld, hvilke Bidrag tillige med Amternes særlige, under a) nævnte Tilskud udrededes gennem Amtsrepartitionssonden, og som i det hele ikke noget Aar maatte overstige 1 Rdl. pr. Td. Ager- og Engshartkorn. Men dersom dette Beløb ikke maatte være tilstrækkeligt, skulde det manglende udlægges af Bejkassen, imod at denne oppebar det fulde Bidrag, indtil hele det gjorte Forskud, dog uden Renter, var tilbagebetalt.

De mindre Landeveje overgik til Amtsrådets Bestyrelse, og Omkostningerne derved, som ikke uden Rentekammerets Bemyndigelse noget Aar maatte overstige 72 St. pr. Td. Ager- og Engshartkorn, udrededes af Amtsrepartitions-

fonden efter de for Hovedvejene gjældende Regler med Hensyn til Naturalarbejdet, forsaavidt rimelige Licitationsbud ikke kunde opnaas. Forslaget til de aarlige Bejarbejder affattedes, paa Amtsraadets nærmere Approbation, af vedkommende Politimester i Forening med 2 à 3 af de største Lodsejere i hver Jurisdiktion. Medens alt Hartkorn, saavel privilegeret som upriviligeret, skulde yde Bejbidrag til Amtsrepartitionsfonden, paahvilede Naturalarbejdet, hvor dette afkrævedes, alene det upriviligerede Hartkorn samt for disse Bejes Vedkommende tillige Præste- og Degnejordernes Hartkorn; og medens Arbejdets Fordeling imellem Gaardmænd, Parcellister og Husbeboere samt Godtgjørelsen derfor i det væsentlige foregik efter de for Hovedvejene gjældende Principper, bestemtes det tillige for de Gaardes Vedkommende, som udstykkedes efter at Udmaalningen af Arbejdet havde fundet Sted, at samtlige Parceller skulde præstere hele det den oprindelige Gaard tildeelte saavel Spand- som Gangdagsarbejde, dog saaledes, at det Arbejde, som tilfaldt Parcellister med under 1 Td. Hartk., besørgeedes udført af Folk, som for deres Regning lejeledes dertil af Sognefogden, forsaavidt de Paagjældende ikke indbyrdes kunde enes om at fordele Arbejdet imellem sig.

Uagtet det var Forordningens Hovedbøjemed at afflaske Naturalarbejdet og derigjennem at tilvejebringe en ligeligere Fordeling af Byrderne, laa det dog i Sagens Natur, at en saa gennemgribende Foranstaltning ikke strax kunde bringes til Udførelse i det fulde, tilsigtede Omfang, idet det sikkert kun i meget ringe Udstrækning er lykkedes at faa Arbejdet udført ved Licitation for de forholdsvis saare lave Maximalsummer, der maatte udskrives pr. Td. Hartk. Som Følge deraf maatte man fremdeles i stort Omfang ty til Naturalarbejdet, hvoraf atter fulgte, at det var det upriviligerede Hartkorn, som maatte bære den langt overvejende Del af Byrderne. I disse Forhold hidførte omsider Fdng. af 27. Maj 1848 om Forbedring af Husmænds og Indsidderes Kaar og Lov af

20. Juni 1850 om Hartfornsubjævningen særdeles gennemgribende Forandringer, idet Husmændenes Pligtarbejde, baade med Hensyn til Snekastning, Skole- og Vejarbejde, ved den førstnævnte Forordning begrænsedes til i alt 3 Dage aarligt. Disse kunne efter Sogneforstanderskabets for 5 Aar ad Gangen tage Bestemmelse anvendes til Snekastning eller i andre Djeled, og hvis der, naar det undtagelsesvis findes uundgaelig nødvendigt, yderligere afkræves Husmændene offentlig Arbejde, tilkommer der dem i saa Fald en daglig Godtgørelse af 24 Sk. i Maanederne Novbr. til April inkl. og 32 Sk. i den øvrige Del af Aaret. Efter at Landkommunaloven har medført, at Naturalarbejdet de allerfleste Steder er bortfaldet med Undtagelse af Snekastningsarbejdet, der ikke kan afløses, er det nu saa godt som overalt Reglen, at der kun afkræves Husmændene indtil 3 Dages Snekastning aarligt. Ved sidstnævnte Lov ophævedes enhver Forret, der knyttede sig til det privilegerede Hartforn, saaledes at alt Hartforn uden Forskjel nu maa tage lige Del i de kommunale Byrder. Dog overtoges Skolejordernes og Sognefogdernes Hartfornsforpligtelse af Kommunekassen, indtil Sognefogdernes Særrettigheder endelig ophævedes ved Lov af 4. Marts 1857.

Efter at ogsaa de private Veje, hvortil flere ere færdselsberettigede, ved Lov af 14. April 1865 vare bleve undergivne offentlig Myndighed, der dog indskrænker sig til, at Sogneforstanderskabet og eventuelt Amtsraadet, naar det af Interessenterne forlanges, skal foretage Mægling eller affige Kjendelser om disses Indretning og Vedligeholdelse af de Paagjældende, modtog Bejvæsenet endelig ved Lov af 21. Juni 1867 den nu gjældende Ordning, hvorefter Vejene deles i 2 Klasser, nemlig Landevejene, hvorunder de tidligere saakaldte Hovedveje nu ere indbefattede, og som under Amtsraadets Bestyrelse vedligeholdes for Amtsrepartitionsfondens Regning, saaledes at alt Naturalarbejde paa disse Veje er bortfaldet, og offent-

lige Biveje, som imidlertid hverken med Hensyn til Bestyrelse eller Vedligeholdelse undergik nogen væsentlig Forandring ud over, hvad Hartkornsubjævningen havde medført. Kun bortfaldt Politimesterens og Sognefogdens Andel i Bestyrelsen, hvorimod de fremdeles skulde have Indseende med, at der ikke forefindes nogen Mangel, som medfører Fare ved en Vejs Benyttelse.

Ved samme Lov bestemtes tillige, at Sogneforstanderskabet, nu Sogneraadet, hvert femte Aar skal affatte en Fortegnelse over alle ikke private Veje udenfor Landevejenes Klasse i Sognet, ledsaget af en udtrykkelig Angivelse af, hvilke Veje der agtes bibeholde til Vedligeholdelse for offentlig Regning, hvorefter de udskudte Veje nedlægges, og Vejarealerne bortselges til de tilstødende Lodbesjere eller andre, med mindre nogen kan godtgjøre, at Vejen er af Vigtighed for hans Ejendom, da den i saa Fald kan bevares som privat. Denne Bestemmelse, som tager bestemt Sigte paa at udrydde den Mængde herreløse Veje, der igjennem Tiderne vare fremstaaede ved en uhindret Afbenyttelse af selvlavede, saakaldte Gjenveje, hvis Vedligeholdelse ingen vilde paatage sig, har iøvrigt givet Anledning til saa mange Misforstaaelser, at det i det hele har vist sig at være forbunden med betydelige Vanskeligheder at bringe Loven til Udførelse paa dette Punkt, navnlig fordi de kommunale Styrelser nære en vis Frygt for at optage deslige Veje paa Fortegnelsen, idet de frygte for, at der deri skal ligge en Slags Indrømmelse af, at Vejen bør være offentlig og vedligeholdes for Kommunkassens Regning, hvilken Frygt selvfølgelig er aldeles ugrundet. Efter at Fortegnelsen har været fremlagt til Eftersyn for alle Bedkommende i 4 Uger, indstilles den til Approbation af Amtsrådet, hvis endelige Afgjørelse er bindende for alle Parter i de paafølgende 5 Aar.

Ihvorvel Loven forudsætter, at Vedligeholdelsen saa vidt muligt bør ske ved Vicitation, bibeholdtes dog Naturalarbejdet de allerfleste Steder, og det er først i de senere Aar, at man

er naaet til en almindeligere Erkjendelse af, at den førstnævnte Fremgangsmaade er, om ikke under alle Forhold den billigste, saa dog den mest tjenlige for Vejen, ligesom den ligeligste Fordeling af Byrderne derved opnaas.

Til disse tre Hovedgrene af den sognekommunale Forvaltning slutte sig et Par andre af mindre indgribende Natur, nemlig Brandvæsenet og Fribefordringsvæsenet.

Brandvæsenet.

Som naturligt var, blev Nødvendigheden af at træffe visse Brandforanstaltninger først erkjendt i de større Byer, særlig Kjøbenhavn, hvor der allerede i 1681 var dannet en Assuranceforening. Men ogsaa adskillige Provinsbyer fulgte godt efter, og navnlig kan det anføres, at en mindre By som Storeheddinge allerede i 1735 fik indført en fuldstændig Brandordning, hvorefter Byen blev forsynet med Brandhager, Stiger, nogle Spande samt en Sprøjte, der havde kostet den efter Datidens Pengeforhold ret anseelige Sum af 18 Rdl.

Derimod var man paa Landet endnu i det syttende Aarhundrede ikke kommen videre end til at indse det nyttige i, at Skorstene en Gang imellem bleve fejede, i hvilket Øjemed der ansattes en Slags autoriserede Skorstensfejere, som imidlertid misbrugte deres Privilegium til „at præterdere for megen Betaling, hvorover Landsotterne ofte lode deres Skorstene usejede henstaa, hvoraf usforvarendes Ildbrand paa en Del Steder sig havde tilbraget“. For at raade Bod paa dette Misbrug paabødes det ved Rescr. af 21. Oktbr. 1684, at „Skorstensfejere, som bo paa Landet, uden Ophold skulde tage Bopæl i Kjøbstæderne under Straf at gaa i Jærn til Arbejde paa Bremerholm deres Livstid“, samt „at Proprietæren dem strax fra deres Stavn skulde fordrive“. Denne kraftige Foranstaltning maa have bevirket en større Panik blandt de stakkels Skorstensfejere end egentlig tilsigtet, efter-

som det blev nødvendigt ved Rescr. af 9. Septbr. 1724 at indstallere Ratmændene i de ved Skorstensfejernes Flugt ledigblevne, som mindre hæderlige ansete Embeder.

Aarsagen til, at Autoriteterne toge denne Sag saa let, maa vel nærmest søges i den Omstændighed, at Jldsvaaderne ikke berørte det Offentlige, uden forsaavidt der ved Resol. af 4. Juni 1708 var tilstaaet afbrændte Gaarde Skattefrihed i 1 Aar, hvad dog i Genhold til forskjellige Rescripter ikke sjældent udvidedes til 2 Aar. Det egentlige Tab ved Jldbranden maatte helt bæres af vedkommende Brandlidte selv, med mindre han ved „Brandstød eller Trøgdebrev“, der paa Sognepræstens Anbefaling meddeltes af Amtmanden, kunde tilbetle sig nogen Hjælp. Dog havde han i Følge Fbng. af 28. Jan. 1682 ogsaa Ret til at kræve Bymændenes Medvirkning til Gaardens Gjenopbygning, ligesom han kunde faa en væsentlig Del af Bygningstømret frit udleveret fra de omliggende Skove. Præstegaardene og Degneboligerne dannede en Undtagelse, idet der tilkom dem en Brandhjælp af henholdsvis 1 Rdl. og 2 Mk. fra hver Kirke i Stiftet, hvilken Hjælp efterhaanden viste sig saa utilstrækkelig, at der i Aaret 1714 oprettedes en Brandkasse for Gejstligheden i Sjællands Stift.

Den første Antydning af en tvungen Forpligtelse til at deltage i Slutningsarbejderne møder man i Rescr. af 25. Novbr. 1735, hvorved det i Anledning af, at Roskilde „ofte havde været optændt af forfærlige Jldbrande“, paabødes, at Byen og de omliggende Landsfogne gensidig „skulde møde med Folk og Vand, naar der saas Jldbrand.“ Men det var dog først, da Brandforsikringsvæsenet og den dermed i Forbindelse staaende solidariske Ansvarlighed gennem de for Sjælland i 1740, for Nørrejylland i 1758 og for Kjøbstæderne i 1761 indstiftede større Assurance-societeter traadte stærkere i Forgrunden, at Opmærksomheden rettedes paa at indføre mere betryggende Brandforsikringsforanstaltninger. Det blev

nemlig da ved flere Rescripter paabudt, at enhver, der indtraadte i et af disse Societeter, skulde være forsynet med visse Brandredskaber, der dog indskrænkedes til at bestaa af 1 Brandstige, 2 Brandhager og 8 à 10 Spande for en hel By. Disse primitive Redskaber fattes under Opsyn af Stiftamtmanden og Amtmanden, der dog ved Rescr. af 19. Maj 1792 afløstes af Herredsfogden og en af Amtmanden blandt Interessenterne udnævnt Tilsynsmand.

Vare saaledes de egentlige Brandforanstaltninger af højest ufuldkommen Beseffenhed, gaves der til Gjengjæld meget strænge Straffebestemmelser for dem, der med Forsæt eller af Uagtsomhed afftedkom Ildbrand. Den, der saaledes med Vilje satte Ild paa anden Mand's Hus, havde „forgjort sin Hals“ og skulde enten „brændes eller stægles“ samt bøde 40 Lod Sølv til Kongen og have sin Boeslod fortabt; men skete det af „Vaade eller Uagtsomhed“, maatte han „bøde Skaden, om han havde Middel dertil“, ellers straffedes han med „Fængsel og Arbejde“ (D. R. 6—19—1 og 2). „Banartede Menneſter, som forlyſtede ſig at ſkyde med Nøjlebøsse, hvoraf ulykkelig Ildbrand let kunde foraaſages“, ſkulde efter Føng. af 8. Decbr. 1685 straffes paa Bremerholm eller anses med Livsſtraf, og „de Tjenestefolk, ſom beegne deres Huſbonde med ſtudsige Ord“, naar han forbød dem at ryge Tobak „paa høiſt farlige Steder“, kunde ogſaa paaregne en alvorlig Afſtraffelse.

Ved Føng. af 29. Febr. 1792 ordnedes Brandvæsenet endelig i Anledning af den ſamtidig oprettede Brandforſikring for Landbygninger, hvorved der aabnedes en almindelig Adgang for Landboerne til at ſaa deres Bygninger aſſurere. Som Følge deraf bortfaldt den ofte meget misbrugte Ret til at „omgaa med Brandſtødbreve“, hvorimod den nødvendige Hjælp af Sognemændene til Gaardens Gjenophbygning fremdeles kunde erholdes mod en billig Betaling, der ſaſtattes af Amtmanden efter Egnens Lejlighed. Denne Beſtemmelse præ-

ciceredes nærmere ved Plaf. af 24. Decbr. 1802 og er ikke senere bleven ophævet, skjønt den vistnok nu albrig bringes i Anvendelse.

Over Brandvæsenet fik Amtmanden det øverste Ofsyn i hele Amtet, derefter fulgte Herredsfogden og Kirke-dommeren, enhver i sin Jurisdiktion, og endelig udnævntes der af Amtmanden en Brandfoged i hver By, hvor der ikke var Sognefoged, da han i saa Fald var selvstreven til denne Bestilling, og hvis Pligt det var en Gang om Aaret efter Paaske at visitere overalt i Gaarde og Huse, om Skor-stene og Brandredskaber vare i Orden. De foreskudne Mangler indberettedes til Herredsfogden, som derefter enten selv i 2 Bidners Overværelse eller, hvis Jurisdiktionen var meget stor, ved 2 dertil udnævnte Mænd inden Høsten havde at foretage et Ofsyn, hvorom der skulde gives Indberetning til Amtmanden. I disse Forretninger afløstes Herredsfogden og Kirkedommeren af de ved Fdng. af 26. Marts 1800 ansatte Amtsbranddirektører, der beholdt Tilsynet med Brand-politivæsenet, indtil dette ved Lov af 2. Marts 1861 paany overtoges af Politimesteren.

Ved hver Bondegaard, Degnebolig, Skole og Hus skulde der forefindes en mindre Brandhage samt saadanne Gjenstande af Kar, Spande og Stiger, „som ellers bruges i Huset“. Præstegaarde, Møller, Kroer o. s. v. skulde have 2 Brandhager, enhver Kirke 2 eller 4 store Brandhager med Hjælpestænger, Tov og Kæder for ved Redbrydning „at kunne anvendes med desto større Kraft ved flere Folk eller Heste“. I de Byer, hvor ingen Kirke fandtes, skulde disse Rekvifiter efter Amtmandens Bestemmelse anskaffes af Lodsejerne, og de til enhver Gaard eller Hus befalede Brandredskaber skulde under Mulktaaspar og Tilbagelevering følge Ejendommen ved dennes mulige Bortsalg. Disse Bestemmelser undergik allerede ved Anordn. af 27. Marts 1793 den Forandring, at Forpligtelsen til at holde Brandhager bortfaldt for deres

Bedkommende, som vare bosatte i Byen, hvorimod det gjordes denne til Pligt efter Størrelse at anskaffe et forholdsmæssigt Antal af disse Redskaber, der skulde opbevares af Brandfogden. Derimod havde Byen eller Sognet ingen Forpligtelse til at holde Sprøjte, hvilket alene paahvilede Hovedgaardsejerne; kun hvor „Beboernes Formuesomstændigheder“ tillode det, skulde der anskaffes en Slangesprøjte og Læderspande eller flere mindre Haandsprøjter, hvorom 2 eller flere Sogne kunde være fælles. Endvidere skulde alle offentlige Vandsteder, Brønde og Gadekær renses og vedligeholdes af Sognets Gaardmænd, Husmænd og Indsiddere i Forening, og Udelivelse fra dette Arbejde, for hvilket Brandfogden fritoges ved Cancellikfrv. af 30. Septbr. 1823, straffedes med Bøder af henholdsvis 24, 16 og 12 Sk. Ved Rescr. af 2. Jan. 1796 blev denne Bestemmelse forandret derhen, at Udslytterne ikke skulde deltage i Oprensningen, da disse, som det saa naivt hedder, „ikke kunde have nogen Nytte deraf“. Derimod blev et af Amtmanden over Sorø Amt i 1828 stillet Forslag om at forhindre Gaardmændene, som sade inde med alle Mynighederne, i at benytte sig af denne Omstændighed til at forurette Husmændene, stillet i Vero af Rentekamret med den Motivering, „at Forslaget kun vilde volde Trætte, hvor der tilforn ingen Trætte havde været“.

Ved opstaaende Ildløs „skulde OIdermændene lide i Byhornet paa en imellem ham og Beboerne aftalt Maade“, ligesom der skulde „lydes med Kirkekloffen“ samt gaa Bud til Amtmand, Herredsfoged, Birkedommer, Amtsforvalter og Hovedgaardsejer, hvis de vare i Nærheden, og saasnart der var „gjort Ansfrig“, havde hver Gaardmand at møde med 2 tætte Lønder eller Kar, 2 Spande og en Buldøre samt medbringe en Dreng eller Pige. Husmændene skulde møde med en Spand og en Høtvo, Haandværksfolk med „det fornødne Værktøj“, endelig Brandfogden med „Byens Brandhager, 2 Bagreb, 1 Par tomme Lønder og en Tællestige paa en Høstvogn“, og hvad der endnu

maatte mangle, kunde han tilfige en af Byens Gaardmænd til at henbringe til Brandstedet. Udeblivelse fra Branden, hvor Kommandoen førtes af „Amtmanden, Herredsfogden, Hovedgaardsejeren, Amtsforvalteren og Regimentskriverv" eller, hvis alle disse havde Forfald, af Brandfogden, straffedes med Bøder fra 8 Sk. til 1 Rdl., efter som Forseelsen var begaaet af en Gaardmand, Husmand, Indsidder eller Tjenestefolk, og tilfaldt Sognets Fattigvæsen, imod at dette især skulde antage sig dem, „som ved Arbejde til Ildbrands Dæmpelse vorder saaledes beskædiget, at de ikke kan ernære sig selv". Forrigt skulde „Husfaderen med sine Tjenestefolk søge at dæmpe Ilden"; men selv om dette lykkedes, skulde der alligevel gøres Allarm, da „ingen Ild maatte forløbges" under en Bøde af 2 Rdl., som tilfaldt Angiveren. Der fastsattes ogsaa Bøder for uforsigtig Omgang med Ild og Lys eller Tobaksrygning i Stalde, Løer, Senge o. s. v.

Naagtet disse Forholdsregler efter Tidsforholdene maatte anses for ret virksomhedsfulde, frembøde paa den anden Side de tæt sammenbyggede Landsbyer saa gunstige Betingelser for større Ulykker, at man meget snart naaede til at indse Nødvendigheden af, at der tilvejebragtes en stærkere Isolation. I dette Djemed søgte man i Begyndelsen af dette Aarhundrede at fremskynde Udslytningen fra Byerne ved af Brandforsikringsfonden og Kongens Kasse at tillægge de Brandlidte eller andre Udslyttere en Bygningshjælp af indtil 100 Rdl., ligesom der i samme Djemed allerede i 1771 af den daværende Generallandvæsenkommission udsattes 30 Præmier, der dog kun maatte komme udslyttende Selvejere og Krongodsets Bønder tilgode, og der er ingen Tvivl om, at disse Bestemmelser i høj Grad have understøttet de øvrige Sikringsforanstaltninger.

Da Brandvæsenet, som paavist, saaledes ikke i økonomisk Henseende berørte det Offentlige, idet det maatte være enhvers Pligt efter Evne og Vilkaar at yde sin bedste Assistance under

en opstaaende Ildløs, som den Sammenslutning i det øvrige Landkommunalvæsen, der fandt Sted ved Anordn. af 13. Aug. 1841, ikke til at gribe ind i disse Forhold. Ej heller hidførte Hartkornsubjævningen nogen synderlig Forandring i det ubetydelige Naturalarbejde, hvorom der her kunde være Tale. Som Følge deraf vedblev denne Sag at være Kommunerne som saadanne uvedkommende, indtil Brandvæsenet ved Lov af 2. Marts 1861 modtog en videre Udvikling, under hvilken man, ved Siden af den almindelige Borgerpligt til i indtil 1 Mils Afstand uden Hensyn til Sogneinddelingen at deltage i Slukningsarbejderne, efter en Vedtægt, der fastsattes af Amtmanden, først og fremmest lagde Vægten paa, at de mest effektive Brandredskaber anskaffes for offentlig Regning, medens det fremdeles kun paaligger den enkelte i Forhold til hans Ejendoms Taxationsværdi at anskaffe saadanne mindre Gjenstande som Brandstiger, Brandhager, Vandtønder, Spande o. s. v.

I Overensstemmelse hermed bortfaldt Hovedgaardsejernes Forpligtelse til at holde Sprøjte, som herefter skulde bekostes af Beboerne af Brandfogedkredsen, hvis Omfang fastsattes af Amtsrådet efter Sogneforstanderskabets Forslag, saaledes at $\frac{2}{3}$ af Bekostningen ved Anskaffelsen samt Tilvejebringelsen af det fornødne Opbevaringssted udrededes af de paagældende Ejendomsbesiddere efter deres Ejendommers Taxationsværdi, og $\frac{1}{3}$ paalignedes samtlige Beboere i Kredsen efter Formue og Lejlighed. Ligeledes paahvilede det Brandfogedkredsens Beboere at oprense Vandstæderne, hvorimod alle andre Udgifter, ogsaa til Sprøjternes og Sprøjtehusenes Vedligeholdelse, udrededes som de øvrige Kommuneafgifter. Da denne Udredelsesmaade saaledes atter var ganske afvigende fra de for Fattig-, Skole- og Bevæsenet gjældende Principer, maatte der ogsaa paa dette Omraade bibeholdes en særskilt Rigning, indtil Landkommunalloven tilvejebragte en fuldkommen Ensartethed i Rigningsforholdene, derunder ogsaa Vedligeholdelsen

af Vandstæderne, som nu i Følge Indenrigsminist. Skriv. af 26. Aug. 1871 er et samtlige Kommunens Gaardmænd paahvilende Fællesarbejde, men som paa Grund af Vanskelighederne ved dets Udførelse nu i de allerfleste Kommuner udføres ved lejede Folk for Kommunkassens Regning.

Med Hensyn til selve Administrationen hedder det i Loven, „at denne nærmere bliver at ordne af Amtsrådet efter Sogneforstanderskabernes Forslag ved Regulativer, der stadfæstes af Justitsministeriet“. Dog skulde der, ligeledes paa Forstanderskabets Forslag, af Amtmanden beskiftes en Brandfoged for hver Kreds, hvis Hverv det er i de 3 Aar, han fungerer, at vaage over Overholdelsen af Brandpolitilovens Forskrifter, saavel fra Kommunens som fra Beboernes Side, i hvilket Hjem ved hvert Foraar og Efteraar i Overværelse af 2 Vidner, der udnævnes af Forstanderskabet, har at visiterer Brandfogedkredsen, hvorefter der gives Indberetning til Politimesteren. Desuden har han den fulde Myndighed og Ansvar ved Ledelsen af en Ildbrands Slukning, forsaavidt som Politimesteren ikke er til Stede eller finder Anledning til at overtage Kommandoen; men det er derimod Sognefogdens Sag at overholde den tilbørlige Orden paa Brandstedet. Iøvrigt er det kommunale Raad i økonomisk Henseende den egentlig administrerende Myndighed, paa hvis Beslutninger Brandfogden imidlertid efter det Ansvar, der paahviler ham, kan øve stor Indflydelse.

Loven indeholder desuden udførlige Regler for Bygningers Opførelse paa Landet og om Omgang med Ild og Rys, ligesom Sogneforstanderskabet bemyndiges til at ansætte faste Vægtere, naar mindst $\frac{3}{4}$ af en Bys samlede Ejendomsbesiddere ønske det, hvilken sidstnævnte Bestemmelse dog kun i ringe Udstrækning har fundet praktisk Anvendelse. Derimod ere de øvrige Foranstaltninger til Formindskelse af Brandfare blevne yderligere skærpede ved Lov af 1. Marts 1889.

Fribefordringsvæsenet.

Blandt alle de kommunale Byrder, som tidligere have paahvilet det upriviligerede Hartkorn, er der næppe nogen, maaske Bejvæsenet alene undtaget, som har trykket haardere end dette, idet en Række Paabud, der strække sig over et Tidsrum af halvandet Aarhundrede, efterhaanden havde givet enhver, der i mindste Maade rejste i offentlig Anledning, Ret til at nyde Fribefordring af Brugerne af ufrit Hartkorn.

Da det fremgaar af et Kongebrev af 5. Juli 1571, at Kongen i Anledning af, at Ringsted Klosterbønder „paa det højeste havde beklagit dend overmaade store Besværing, dennom paahænges med daglige Vgter, baade til Adelen og andre, som komme til Klosteret i egne Vrender, hvorover de forsjømme deres Næring og Bjering og nødis til at opfergive deres Gaarde“, havde forbudt baade „Herremænd og andre“ at „laane“ Bogne hos Bønderne uden hans udtrykkelige Tilladelse, synes dette at tyde paa, at Fribefordringsvæsenet har sit Udspring fra en af Adelen og andre Magthavere oprindelig selvtagen Ret, som derefter, trods Kongens Modstand, har udviklet sig til at blive en almindelig Praxis. Selv Kongerejserne synes undertiden at være blevene udsørte ved lejede Befordringer, idet det hedder i Rescr. af 11. Jan. 1689, at der „i Roskilde, Ringsted, Slagelse, Korsør, Nyborg, Odense og Assens altid i Byens Værtshus skal holde 2 af Vognmændenes eller andre Bogne i Beredskab til de kongelige

Rejsendes hastige Fremkomme". I alt Fald tør man sikkert gaa ud fra, at Fdng. af 5. Apr. 1690 er det virkelige Udgangspunkt for Fribefordringsvæsenets Organisation som en udelukkende Hartkornshyrde her i Landet.

Ved den nævnte Forordning inddeltes Fribefordringerne efter de forffjellige Djemed, hvori de afgaves, i Alasfer, nemlig de egentlige Kongerejser for den kongelige Familie med Følge og Gods, hvilke Rejser efter Kongens Befaling rekvireredes igjennem Amtstuen hos Brugerne af ufrit Hartkorn, ukomplette Sædegaarde og skattepligtige Hovedgaardstaxter, og andre Kongerejser, navnlig „Bildtets Befordring til Hoppisningsfor nødenhederne", de saakaldte Fædebursrejser, eller til Befordringer i militære Djemed, hvortil Passene, som den Rejsende skulde legitimere sig med, udfærdigedes henholdsvis af Ober-Jægermesteren og General-Kvartermesteren, og paahvilede udelukkende de Bønder, der brugte ufrit Hartkorn. Hvert Amt for sig udgjorde en Rjørefteds, hvorover Amtmanden efter Amtsforvalterens „Designation" havde at affatte en Inddeling af de Rjøreftelige efter „Gaardtal", saaledes at hver Gaard beregnedes til 8 Tdr. Hartk., ligesom han ogsaa skulde holde rigtig Protokol over de udførte Rejser, „paa det at Proprietærerne og andre kunde se, om de vederfares Ret og Lighed". Derimod var der ikke fastsat nogen bestemt Grænse for, hvor det ene Amt skulde afløse det andet, og da dette gav Anledning til adskillige Stridigheder imellem vedkommende Amtsbetjente, blev der ved Fdng. af 13. Maj 1707 fastsat en lang Række Skiftesteder, hvor Afløsningen skulde finde Sted. Udeblivelse fra Mødestedet, hvor Amtsforvalteren, Ridesfogderne eller Herredsfogden skulde være personlig tilstede for at modtage Vognene, straffedes med Bøder fra 4 til 10 Rdl. samt dobbelt Vognleje, medens Efternølere fik en forholdsmæssig mindre Straf, „andre til Exempel". Paa den anden Side havde den, der „til egen Fordel eller af Venskab eller af Had" udfrev flere

Vogne end nødvendigt, som „kongelig Forordnings modtvillige Lovovertræder forbrudt sin Charge“, hvorhos „falskelig Tilsnigelse af Befordring“ medførte en Bøde af 20 Rdl., som deltes imellem Angiveren og nærmeste Hospital.

Foruden disse Rejser, der ikke blot som Regel nødvendig gjorde Udførelse af et større Antal Rjoretøjer paa én Gang, men tillige krævede en altid disponibel Reserve af mindst 20 Vogne, paahvilede det ogsaa det upriviligerede Hartkorn at udføre samtlige Amts- og Sognerejser, der navnlig i Slutningen af forrige Aarhundrede, tilbels som en umiddelbar Følge af Landboreformerne, antog ganske overordentlige Dimensioner. De omfattede tilsidst Rejser for: Stiftamtmand, Amtmænd og Biskopper i Embedsforretninger, Provster til Møder i Fattigdirektionen og i Anledning af Jordudlægning til Skolerne, Præster til Besøg hos fængslede Forbrydere, Herredsfogder til Eftersyn af Brandredskaber, Retsbetjentene i Anledning af Ildbrand, Polituorden, Vejtilsyn, smitsomme Sygdomme, Kvægsyge, Brandsyn, Sprøjteprøver osv., Prokuratorer til Møder i Justitsfager og beneficerede Sager for Personer, der ikke selv kunde udrede Befordringsomkostningerne, eller som beskiftede Defensorer i Toldsvigsager, der anlagdes mod Fraværende, Læger til Sygebesøg hos Fattige, Vaccination, Delinkventfager og Sessionsforretninger, examinerede Vaccinatorer uden for Lægestanden, Landinspektorer ved Sandflugtsarealers Udmaalning, Land- og Søtrigskommissionen, Ingeniørkorpsjets Officerer, Branddirektører, Jordemødre, Sandflugtskommissærer og andre Opsynsmænd, Snefogder, Hegnsynsmænd, Sognefogder, Lægmænd, Dyrleger og udfærdigede Matroser til Befordring af deres Skibskister samt endnu adskillige andre. Passene til disse Rejser udfærdigedes i Almindelighed af vedkommende Amtmand, hvorimod Tilfigelserne efter Ordre fra Amtsforvalteren besørgedes af Sognefogden under Tilsyn af Sognets største Lødssejer. Rjorflerne præsteredes fognevis efter en af Amtmanden affattet Fortegnelse

over de Kjørepligtige, hvorhos Sognefogden for Kontrollens Skyld umiddelbart efter Aarets Udgang skulde tilstille Amtmanden en behørig underskreven og attesteret Protokol over de i Aarets Løb udførte Rejser, ledjaget af de Vedkommendes Kvitteringer for de modtagne Kjørslser.

Spad der ganske særligt bidrog til at gjøre Fribefordringsvæsenet saa utaalelig byrdefuldt, var dog den Omstændighed, at de Kjørepligtige vare forpligtede til at vente paa den Rejsende i indtil 8 Timer om Vinteren og 6 Timer om Sommeren, hvorved en saadan Rejse ofte kom til at strække sig over flere Dage og Nætter. Og naar saa denne endelig iværksattes, var det ikke saa sjældent, „at Bønderne med Hug og Slag ilde trafteredes til saa overmaade hastig at fremfare, at undertiden Hestene derover fordærvedes og saaledes tilredtes, at Ejeren sig ikke i lang Tid af dem kunde betjene“, og det har næppe været dem til synderlig Nytte, at det ved Fdng. af 13. Maj 1707 blev bestemt, at den Skyldige skulde erstatte hver „ihjelljagen“ Hest med 20 Rdl., efterjom det blev paalagt den Skadelidte først at bevise, at Hesten ikke „tilforn var fordærvet“, lige saa lidt som den „slagne Bonde“ har opnaaet noget ved, at han kunde anmeldte den flete Overlast „for Amtsforvalteren paa første Skiftested“.

At der under disse Forhold ikke altid bestod noget særdeles venstabeligt Forhold imellem de Befordrede og den Befordrende følger af Sagens Natur, og der fortælles da ogsaa adskillige Exempler paa de gjensidige Drillerier, der jævnligt udvexledes under Kjørjelen. Saaledes hedder det, at en Uhrmager, som nød Fribefordring for at efterse Uhret i en Kirke

Udstykke Herred, under Gentkjørjelen var optraadt paa en meget fordringsfuld Maade, idet han idelig i stærke Udtryk opfordrede Ruffen til at fremskynde Kjørjelen, uagtet denne foregik ganske upaaklageligt. Paa Hjemvejen havde han samme Hæstværk, men nu var Ruffen bleven stædig. I Stedet for at efterkomme Uhrmagerens Paamindeiser, sagtnedes Farten

mere og mere, indtil den omsider gik over til den for Folf med Hæftværk ganske utaalelige Skridtgang og endte tilfids med at gaa helt istaa, idet Kuffen afgav den opmuntrende Erklæring, at Væsterne skulde have noget at æde for at kunne komme desto raskere afsted paa Ræsten af Bejen. Det hjalp intet, at Uhrmageren protesterede; „Væsterne“ fik Muleposerne paa, og under en Række velmente Løfter om visse Behageligheder, der skulde vente Kuffen, sprang Uhrmageren af Vognen og fortsatte Hjemturen til Fods. Han havde imidlertid næppe gaaet en halv Mil, før Kjøretøjet fo'r ham forbi, uden at det lod til, at han var bleven bemærket af Kuffen, der i skarp Trav naaede Uhrmagerens Dør akkurat saa betids, at han kunde konstatere, at Bejen var tilbagelagt i den foreskrevne Tid.

En endnu værre Medfart fik en Læge, som, under Paaflug af, at Hestene skulde vandes, maatte gjøre en ufrivillig Kjøretur ud over Gadekjæret i en By, Rejsen faldt igjennem, hvorved der, til stor Morskab for Kuffen og andre tilfældige Nærværende, afspøstes ham nogle højt uværdige Smidighedsøvelser for at bjærge Fodderne imod det i Vognen indstrømmende Vand. Grunden til denne Fatalitet laa i, at Kuffen var bleven fornærmet over, at han, hver Gang Bejen tog en ny Retning, maatte vende Doktorstolen saaledes, at Lægen bestandig kunde have Vinden paa Ryggen.¹⁾

Efter at der ved Fdng. af 29. Septbr. 1841 var gjort det første Tilløb til en Indskrænkning af Frirejernes Antal derved, at det bestemtes, at alle Naturalbefordringer i Anledning af Bejrvæsenet skulde bortfalde, imod at der tillagdes Ingeniørkorpslets Officerer og andre Bejbetjente en passende Pengegodtgjørelse, præciseredes det udsørligere ved Fdng. af 26. Juni 1844, i hvilke Anledninger Fribefordringer skulde præsteres, samt hvilke Slags Kjørsler der skulde anses for

¹⁾ Mundtlige Meddelelser.

Konge-, Amts- og Sognerejser, ligesom der paa forskjellig Maade fastsattes nye Regler derfor. Det bestemtes saaledes med særligt Henblik paa Amtsrejserne, der vedbleve at være de mest omfattende, at Rekvizitionen af Befordringen skulde ske 24 Timer, før den agtedes benyttet, samt at der skulde gives vedkommende Kjørepligtige 2 Timer til Forberedelse til Rejsen med $1\frac{1}{2}$ Times Tillæg for hver Mil, han havde at tilbagelægge fra sit Hjem til Mødestedet. Ventetiden ned-sattes til 1 Time; hver Rejse begrænsedes til 4 Mil, og den skulde saa vidt muligt foregaa paa den for Landmanden be-lejligste Tid. Læsets Vægt maatte ikke overstige 600 Pd., iberegnet de paa Vognen værende Personer, til hvis Bekvem-melighed Vognen skulde være forsynet med 1 à 2 Agestole og tvende Stykker Reb til at fastbinde Bagagen med. Paa chausserede Veje skulde der under almindelige Forhold kjøres 1 Mil i Timen, medens der paa andre Veje maatte bruges $\frac{5}{4}$ Time, og Overskridelse af denne Frist medførte en Mulkt af 2 Rdl. for hver Time. Jøvrigt tilkom det Stedets Politi-mester at afgjøre alle Tvistigheder angaaende Kjørselen.

For hvert Amtsstuedistrikt skulde der affattes en For-tegnelse over de Kjørepligtige, hvilke fremdeles vare samtlige Brugere af upriviligeret Hartkorn, naar dette udgjorde mindst 1 Td., og for de egentlige Kongerejssers Vedkommende tillige det privilegerede Hartkorn, hvorfra dog Sognefogderne lige-som hidtil vare undtagne.

Kjørselslisterne affattedes i 2 Exemplarer for hvert Sogn af Sogneforstanderskabet, der i det hele havde at vaage over rigtig Omgang med Kjørslerne, og hvoraf Amtsfor-valteren tilstilledes det ene Exemplar, medens det andet be-roede hos Sognefogden, der ligesom hidtil havde at besørge Tilsigelserne efter Rekvizition hos de samme Myndigheder som hidtil. Dog kunde Rekvizitionen under visse Omstændigheder ske umiddelbart hos Sognefogden, som i saa Fald strax havde at underrette Amtsforvalteren derom. Derhos skulde Sogne-

fogden, om det af vedkommende Autoriteter ansaaes nødvendigt, enten personlig eller ved en af ham paa eget Ansvar antagen Mand være forpligtet til at medfølge til Hest for at vaage over Ordenens Overholdelse paa Vejen og Skiftestederne. Bisterne over de præsterede Kjørfler skulde ved hvert Aars Udgang tilstilles Amtmanden, for at han kunde se, om nogen i Aarets Løb uberettiget havde benyttet Fribefordring, hvorefter der fra Rentekamret skulde udgaa en offentlig Kundgjørelse om Antallet af samtlige udførte Rejser.

Foruden de her omhandlede Konge- og Amtsjesser paa- hvilede det det samme upriviligerede Hartkorn at udføre de i Sognets indre Anliggender foresaldende Sognerejser, der imidlertid ere omtalte andet Steds, eftersom de ikke kunne hen- føres under de egentlige Fribefordringer, men nærmest maa anses som Bidrag til Sognets Fattig- og Skolevæsen.

Uagtet saaledes ikke alene ingen af de hidtidige Rejser vare bortfaldne, men endog flere komne til paa Grund af de ved Amtsraadenes og Sognestorstanderskabernes Dpretelse forandrede kommunale Forhold, gav Forordningen dog Stødet til, at der meget snart indtraadte en betydelig Vættelse i denne trykkende Byrde. Det var nemlig Forordningens Hoved- sjemed „dels saa vidt muligt at indskrænke Fribefordringerne, dels at forandre dem til en fast Pengebetaling, at derved en ligeligere Fordeling af Byrderne kunde opnaas“. For at dette kunde ske, paabødes følgende:

Kongerejserne skulde fremdeles udredes efter de hidtil gjældende Regler.

Kongelige Tjenesterejser maatte kun udskrives i højt nødvendige Tilfælde og skulde saa vidt muligt foregaa med Dampskibe, Dagvogne eller lignende Indretninger imod Godt- gjørelse for, hvad Befordringen havde kostet, og i Mangel deraf ved Vognmandslaugene efter Takt. Kun naar ingen af disse Udveje kunde benyttes, udførtes Rejserne som sædvan- ligt af det kjørepligtige Hartkorn, dog imod Betaling efter

Bognmandstaxt. Udgifterne herved paalignedes Kjøbstæderne med $\frac{1}{6}$, medens Resten repareredes paa alle Amtene og udfrevedes i Forbindelse med Fourage- og Marschpenge- skatten, der paahvilede det upriviligerede Hartkorn udenfor Bornholm og Amager, hvilken sidstnævnte D derfor ved særskilt Ligning maatte deltage i Befordringsgodtgjørelser. Denne Ligning er senere bortfalden i Genhold til Lov af 20. Juni 1850, og samtlige Omkostninger afholdes nu af Statskassen, hvorefter disse Rejser ere Kommunerne uvedkommende.

Fadehursrejserne samt Vildt- og Jagtrejserne, der navnlig paahvilede Beboerne i Følge Skjoder og Fæstebreve og saaledes mere vare at anse som en personlig Byrde, forbleve i det hele uberørte af Forordningen, men kunde nu i Medfør af Lov af 20. Marts 1855 tilligemed Kirkeægterne og andre lignende Kjørler afløses efter Reglerne i Lov af 4. Juli 1850 om Afløsning af det Gaarde og Boelssteder paahvilende Hoveri og Pligtarbejde.

Amtsrejserne skulde ligeledes efter Mulighed søges indfrankede, ligesom Amtsraadene skulde forsøge at opnaa Afford med de til Fribefordring berettigede om et fast, aarligt Bederlag, om muligt paa Embedstid. Som Følge deraf ere nu saa godt som alle Amtsrejserne efterhaanden bortfaldne, og Godtgjørelsen derfor udredes nu af Amtsrepartitionsfonden mod et forholdsmæssigt Tilskud fra Kjøbstæderne.

Tilbage bliver saaledes kun Sognerejserne; men ogsaa disse udføres nu for en stor Del for Kommunkassens Regning, efter at Landkommunalloven har hjemlet denne Fremgangsmaade.

Den økonomiske Sammenlutning.

Samtidig med at alt, hvad der umiddelbart henhørte under den sognekommunale Forvaltning, saaledes var bleven samlet i Sogneforstanderskabets Hænder, tillagdes der dette en vis Virksomhed paa forskjellige andre Omraader, der uden egentlig at henhøre under Sogneforstanderskabets Myndighed, dog angik Sognedistriktet. Dets Betænkning skulde saaledes indhentes, forinden der meddeltes nogen Bevilling til Haandværks-, Kroholbs- og Handelsbedrift, ved Bevillinger til Anlæg af Møller, Brænderier o. s. v. samt ved Omlægninger af Distriktslæge- og Jordemoderdistrikter. Endvidere overtog det det Tilsyn med Landbygningernes forsvarlige Assurance, som siden 1800 og senest i Medfør af Plak. af 27. Novb. 1839 havde paahvilet særlige dertil af Amtmanden udnævnte „erfarne og hæderlige Mænd“. Sogneforstanderskabets Tilsyn gik atter ved Lov af 4. Marts 1857 over til 3 af dette for 3 Aar ad Gangen udnævnte Mænd, og denne Bestemmelse blev derefter staaende, indtil Brandassurancen fra en Statsinstitution i 1872 gik over til at blive en privat Forening, hvorefter disse Forretninger i det hele ere de kommunale Raad ganske uvedkommende. Sogneforstanderskabet skulde derhos ogsaa „ved de til dets Raadighed staaende Midler“ forhindre Løsgæengeri samt bidrage til at fremme og opretholde god Politiorde. Ved Lov af 16. Marts 1851 fik Sogneforstanderskaberne en ikke ubetydelig Tilvæxt i deres Forret-

ninger, idet den Hoved- og Præstegaardene fra ældgammel Tid paahvilende Forpligtelse til at levere og holde Militærhæste overgik til Kommunen, som i det hele, efter en nærmere amtsvis fastsat Fordeling, havde at udrede ialt 1728 Heste. Denne Forpligtelse bortfaldt atter ved Lov af 26. Maj 1868, i hvilken Anledning Landskatten forhøjedes med 16 Sk. pr. Td. Hartk. som Erstatning for den forøgede Udgift, der derved paaførtes Statskassen. Derimod vedblev den enkelte Kommune, som det allerede vil være fremgaaet af det foran staaende, at være delt i flere Vigningsdistrikter, idet Udgifterne ved de forskjellige Administrationsgrene for den allervæsentligste Del tilvejebragtes ved særskilte Paaligninger.

Da dette var en baade omstændelig og tillige urimelig Fremgangsmaade, eftersom det jo dog var de samme Skatteydere, der skulde bære alle Omkostningerne, maatte Lovgivningsmagtens Opmærksomhed naturlig være rettet paa at tilvejebringe en Forandring i disse Forhold, og der blev da endelig ved Landkommunalloven af 6. Juli 1867 samtidig med, at Sogneforstanderskabet afløstes af Sogneraadet, indført en fuldstændig kommunal-økonomisk Enhed, saaledes at alle Kommunens Fornødenheder afholdes af en fælles Kasse, hvis Midler erholdes ved en almindelig Vigning paa alt Kommunens Hartkorn samt en i Forhold dertil staaende Skat efter Formue og Lejlighed, hvis Størrelse for hver enkelt Kommune fastsættes af Amtsraadet efter Sogneraadets Forslag for 3 Aar ad Gangen.

Fra denne almindelige Regel gjælder der dog ganske enkelte Steder en Undtagelse med Hensyn til de tidligere omtalte Skolekasser, idet disse under Navn af specielle Skolekasser endnu undtagelsesvis og stik imod Landkommunallovens Aand bestaa ved Siden af den egentlige Kommunekasse. Deres Tilværelse er derfor ogsaa ganske exceptionel og skyldes alene den mærkelige Omstændighed, at medens Anordn. af 13. Aug. 1841 gav Sogneforstanderskabet Ret til med Amtsraadets Samtykke at inddrage Kassens Midler under Skolevæsenets

andre Indtægter, imod at alle Skolevæsenets Fornødenheder tilvejebragtes af Kommunen, saa er Fdg. af 13. Aug. 1841 i sin Helhed bleven ophævet ved Landkommunalloven, uden at der deri blev givet en tilsvarende Bestemmelse, eller uden at Skolekassen i det hele blev omtalt. Som Følge deraf have nu ikke længere den tidligere Hjemmel til at inddrage bemeldte Kasser, og hvor Inddragelsen altsaa ikke er sket før 1868, maa de i Følge Kultusminist. Skriv. af 8. April 1868 fremdeles opretholdes paa den i Skoleanordn. af 1814 bestemte Maade, endog i det Omfang, at Regnskabet skal aflægges af det Sogneraadsmlem, der fungerer som Skoleforstander, revideres af et andet dertil valgt Medlem samt decideres af Skoledirektionen, ganske i Modsatning til det egentlige Kommuneregnskab, der aflægges af Sogneraadet, revideres og decideres af Amtsrådet. Iøvrigt have de specielle Skolekasser nu ikke længere nogen synderlig Betydning, da de ikke paa langt nær kunne opfylde de Krav, Nutidens Skolevæsen maa stille til dem; thi medens deres Udgifter paa den ene Side ere udvidede til ogjaa at omfatte Anskaffelse af Violiner, Sangbøger, Gymnastikapparater o. L., ere de fleste af Indtægterne dels helt bortfaldne, dels givne en anden Anvendelse. Saaledes ere Kirkelysepengene bortfaldne ved Lov af 19. Febr. 1861 som Erstatning for den Kirkeejerne paany paalagde Forpligtelse til at holde Alterlys tændte under Kommunionen. Tavlepengene ere i Genhold til Lov af 8. Marts 1856 overgaaede til „de Fattiges Kasse“, som dog til Gjengjæld har Forpligtelse til fortrinsvis at afhjælpe den Trang, som Børnenes Skolegang paafører Forældrene. Endvidere er 1½ Sk. Afgiften af Kongetienderne ved Resol. af 3. Jan. 1821 tillagt Seminariefonden og nu inddragen i Statskassen, og endelig er Overskuddet ved Bortsalg af Kirkerens Blytage i Medfør af Lov af 19. Febr. 1861 henlagt til Kirkerens Kapitalformue eller anvendes til Forbedringer ved Kirkerne. Der er saaledes kun 1½ Sk. Afgiften af Kirketienderne, Skolebøderne

og de frivillige Gaver tilbage, hvorfor den langt overvejende Del af Udgifterne maa afholdes af Kommunekassen.

Ligesom Sogneraadene helt traadte i Sogneforstanderskabernes Sted, saaledes vælges og sammensættes de efter de ved Lov af 22. Marts 1855 for Sogneforstanderskaberne fastsatte Principer; kun har hverken Herredsfogden eller Sognepræsten i disse Egenstaber Sæde i Sogneraadet, hvorimod sidstnævnte som Formand i Skolekommissionen fremdeles skal have Indseende med Skolevæsenets pædagogiske Side i fuldt eller endog i udvidet Omfang. Derimod ere Sogneraadene udrustede med en langt videre gaaende Myndighed til at træffe Afgjørelser i Kommunens indre Anliggender, dog saaledes, at Amtsraadet ikke blot har en ubetinget Tilhynsret med Forvaltningen og i fornødent Fald kan gjøre personligt Ansvar gjældende imod Medlemmerne, men Amtmanden er endog berettiget til at sætte ulovlige eller inkompetente Sogneraadsbeslutninger ud af Kraft, indtil Sagen endelig paakjendes af Indenrigsministeriet. Selvstyrelsen har ogsaa sin Begrænsning, naar der er Tale om meget indgribende Foranstaltninger, navnlig naar disse gaa ud paa at forhøje den for Aaret lagde Bidding, at lade Kommunen overtage nogen varig Forpligtelse, som ikke har Hjemmel i nogen særlig Lov, at afhænde eller erhverve faste Ejendomme, at forbruge Kommunens Kapitalformue eller at stifte Gjæld, som ikke kan indfries i Løbet af Regnskabsaaaret. Til disse og endnu enkelte andre Foranstaltninger udtræves Amtsraadets Samtykke. Dette afgjør ogsaa de fleste Appelsager i mellemkommunale Anliggender med Undtagelse af Fattigforsørgelsesager, hvori Amtmanden og derefter Indenrigsministeriet har den afgjørende Myndighed.

Andet Afsnit.

Anliggender, som forvaltes ved særlige Ombud.

Foruden de i det foregaaende omhandlede, under Sogneraadets umiddelbare Forvaltning staaende Hoved-Administrationsgrene gives der en Række andre, Kommunerne vedrørende Forhold, som bestyres ved særlige, dertil valgte Ombud, der ikke blot have en selvstændig Forretningsførelse, men endog til en vis Grad kunne træffe Dispositioner for Kommunekassens Regning. Dette gjælder fornemlig om

Sundhedsvæsenet.

De første Skridt, der fra det Offentliges Side gjordes for at hindre Udbredelsen af epidemiske Sygdomme, indeholdes i Fdng. af 17. April 1782, hvorved det paabødes, at „saasom Almuen paa Landet, naar nogen smitsom Sygdom iblandt dem indfalder, enten slet ikke betjene sig af den nødvendige Diæt eller anvende tjenlige Lægemidler“, skulde Proprietarerne først og fremmest i denne Henseende drage Omsorg for deres „undergivne Bønders Vel“. Fremdeles skulde ethvert indtrædende Tilfælde af „Blodgang, Sprinkler eller anden saadan farlig og smitsom Sygdom“ af vedkommende Bonde, hans Folk eller nærmeste Naboer under Straf, der ved Plak. af 27. Maj 1808 fastsattes til indtil 3 Maaneders Forbedringshusarbejde, strax anmeldes for Sognepræsten, som ved Oldermandens Medhjælp havde at paase, at ingen Uvedkommende

fik Afgang til den Syge samt træffe andre Foranstaltninger til Sygdommens Lokalisering. Under Lægemangel paahvilede det Degnen at føre jævnlige Tilsyn med Sygdommens Gang. Antog denne en videre Udbredelse, skulde „Almuens Sammenkomster i den befængte By saa meget som muligt indskrænkes“, og under meget kritiske Omstændigheder kunde en smittet Gaard eller endog den hele By affærres fra alt Samkvem med Omverdenen, naar Landfysikus med Cancelliets Billigelse ansaa en saadan Foranstaltning for nødvendig. Dette strænge og i flere Maader uheldige Paabud, for hvis Overtrædelse der endog var sat Livsstraf, hævedes imidlertid atter ved Reskr. af 14. Oktbr. 1831. Naar Sygdommen førte til Døden, skulde den Afdøde inden 48 Timer begravnes i det Tøj, han var iført, da Døden indtraadte, og i en indvendig beget og tjeret Kiste, der skulde nedjænktes 4 Allen i Jorden. „Sørgestuer“ og Ligfølge vare i saadanne Tilfælde strengt forbudte.

I Forbindelse med disse ret effektive Forholdsregler søgte man ogsaa paa andre Maader at befordre Sundhedstilstanden blandt Landboerne; navnlig udsendte Sundhedskollegiet, der mente at have fundet en Kilde til adskillige Sygdomme i den i hine Tider meget almindelige Hjemmebagning, i dette Dje med en udførlig Anvisning til den indavlede Ruges Konservering og videre Forarbejdelse til Brød og fastflog deri den ogsaa for Nutidsmennesker acceptable Grundfætning, at man „saavidt muligt skulde vogte sig for at spise det bare Brød, men dertil helst Flæsk, Smør og deslige fede Ting“. Endvidere maatte „Pandekager af daarligt Mel“ anses mindre farlige, naar der kom dygtig Smør deri, hvorimod man burde forholde sig yderst reserveret overfor „Klumper af saadant Mel“. ¹⁾

Efter at man ved Hjælp af den i Maret 1798 indførte Vaccination havde faaet Herredømme over den farlige Kopper-

¹⁾ Blom: Offentlige Indretninger.

sygdom, der i den sidste Halvdel af det forrige Aarhundrede alene i Kjøbenhavn angreb henved 100,000 Menneſker, fremstod en ny Fare, idet den indiske eller asiatiske Kolera fra sit oprindelige Hjem i Gangesdeltaet i 1816 begyndte at udbrede sig videre, og da den omfider i 1830 naaede Europa, maatte man ogsaa her i Landet berede sig paa at modtage den frygtelige Gæst. Det blev da i den Anledning den 19. Juni 1831 anordnet, at der i ethvert Sognedistrikt paa Landet skulde oprettes en Sundhedskommission, bestaaende af Sognepræsten, Stedets Politimester, Distriktslægen samt 2 eller flere af Amtmanden beskikkede forstandige og ansete Mænd, hvoriblandt Sognekogden. Disse Kommissioner, der sorterede under Amtmanden og Landsfysikus, afløstes ved Plak. af 19. Juli 1848 af Sogneforstanderskaberne, som Amtmanden i dette Djiemed kunde supplere med en eller anden Mand, hvis Medvirkning maatte anses gavnlig. Det blev saaledes disse, der stode for Koret, da Koleraen, efter at sporadiske Tilfælde i 1848 og 1850 havde behudet dens Ankomst, den 12. Juni 1853 holdt sit Indtog i Kjøbenhavn, hvorfra den udbredte sig næsten over hele Landet med en saadan Voldsomhed, at der i Løbet af kort Tid bortreves henimod 7000 Menneſker, hvoraf de $\frac{3}{4}$ faldt paa Kjøbenhavn.

Fra dette Tidspunkt slappedes Tilsynet mere og mere, og navnlig have Sogneraadene i høj Grad forømt denne vigtige Gren af deres Forretninger. I Firserne rettedes imidlertid atter Opmærksomheden paa de højst uheldige, sanitære Forhold, der herskede i adskillige Landsbyer, og der blev da i de følgende Aar ved Amtsrådenes Initiativ i ikke faa Kommuner oprettet Sundhedskommissioner med Vedtægter i Overensstemmelse med Lovene af 12. Jan. 1858 og 28. Marts 1868; men det var dog først ved Lov af 20. April 1888, at Sundhedsvæsenet organiseredes paa en omfattende og ensartet Maade over hele Landet, idet der derved ikke blot fastsattes udførlige Regler for naar, hvorledes og hvilke Syg-

domme, der skulde tages under offentlig Behandling, men ogsaa indførtes et meget indgaaende Tilfyn. I hver Amtsraadskreds skal der saaledes være en Oversundhedskommission, bestaaende af Amtmanden som Formand, Fysikus samt 3 for et Tidsrum af 3 Aar valgte Mænd, hvoraf Amtsraadskrebsens Kjøbstæder i Forening vælge den ene, og Amtsraadet de 2 andre. Herunder sortere de overordentlige Sundhedskommissioner, hvoraf der skal være en i hver Jurisdiktion, og som sammensættes af Politimesteren som Formand, Distriktlægen og 3 af Amtsraadet valgte Mænd, der fungere i 3 Aar. Derhos ere Sogneraadene, enten selv eller ved et Udvalg, pligtige at bistaa de overordentlige Kommissioner, naar en smitsom Sygdom tages under offentlig Behandling. Som Følge heraf findes der nu i de fleste Kommuner ordentlige Sundhedskommissioner, der vælges af Sogneraadene og virke i Overensstemmelse med Kommunens af Justitsministeriet stadfæstede Sundhedsvedtægt.

Uagtet dette Apparat maa forekomme noget kompliceret og maasse under daglige Forhold vil arbejde lidt tungt, i alt Fald indtil det opnaar en almindeligere Forstaaelse, er der dog ingen Tvivl om, at Systemet under faresulde Omstændigheder vil kunne udfolde en betydelig Kraft, ligesom det vil kunne stoppe adskillige Sygdomskilder i Tide. Loven gjælder imidlertid kun til 1. April 1893, men vil utvivlsomt blive fornyet og tilføjet saadanne Endringer, som Erfaringen til den Tid maatte have paavist Unsfeligheden af.

Hegnsvæsenet.

Hegnenes Indretning og Vedligeholdelse var i ældre Tider et af de Spørgsmaal, som stærkest interesserede Landbefolkningen, idet det jo var derigjennem, at den tarvelige Høst skulde værnes imod den af Fjendskabet flydende Ufredelighed. Hegnene inddeltes almindelig i fire Arter, nemlig Hovedhegnet, der dannede Afskillelsen imellem to Bymarker, og som vedligeholdtes af de paagjældende Byer i Forening efter Reglen, at den By, som havde Sædmark op til Hegnet, ogsaa maatte vedligeholde dette i det paagjældende Aar. Udhegnene omkring Overdrevsjorder vedligeholdtes ogsaa af de tilstødende Byer i Fællesskab, men skjænkedes en langt ringere Opmærksomhed, da Udmarken eller Dragrene, som Overdrevet ogsaa kaldtes, oftest henlaa udyrket, bevoget med Smaaakrat, og derfor udelukkende benyttedes til Græsning for Kreaturerne. Af størst Betydning vare Indmarkshegnene. Selve Bymarken var nemlig som Følge af den benyttede Trevangsdrift inddelt i tre Hovedmarker, der skiftevis anvendtes som Fælle til fælles Græsning for samtlige Byens Kreaturer, Rugvang og Byg- eller Havrevang, hvori hver Bymand havde sine bestemte Acre. Af Hensyn til de løsgaaende Kreaturer indhegnedes alle tre Marker, og der var da i D. E. 3—13—42 og 43 fastsat den almindelige Bestemmelse, at Gjærdet for Rugvangen skulde være lukket inden Mortensdag og for Baarsæd inden „Boldermisse“, og Gjærderne „skulde

stande til St. Mikkelsdag, uden saa var, at Sæden kom før ind". Resten af Aaret havde Kvæget fri Spas over hele Bymarken. I disse Hegns Vedligeholdelse skulde enhver tage Del, „efter som han ejer og bruger i By og i Boel efter ret Reb“, og de, som ikke holdt sig disse Bestemmelser efterrette- lige, maatte udrede Erstatning til dem, som „fange Skade“ deraf, ligesom der, „naar ingen Mand vilde kjendes ved det Gjerde, som Skaden voldes“, kunde udnævnes Mænd til „at vide, hvem det tilkommer“, hvorefter der i Følge Rescr. af 6. Maj 1697 ved By-, Birke- eller Herredsfogden kunde foretages Udpantning hos de „Efterladne og Forsømmelige“. Men da Bymændene havde fuldstændig frie Hænder til selv at tage Bestemmelse om disse Forhold, var der i det hele taget kun givet meget faa almindelige Paabud i saa Hen- seende. Tosterne udenfor Gaardene vare derimod Gaardens „Stuf“ eller Sæere, og herfor maatte enhver for sig hegne, „som han vilde have dem i Fred for allehaande Slags Fæ uden alene for Geder og Gaardbrydere, som ere Dyr og Svin“, hvoraf ingen maatte gaa løse, uden at det var ved- taget af Bylauget.

Jordfællesskabets Ophævelse og den deraf flydende Om- stændighed, at hver Jordbruger fik sin selvstændige Jordlob udlagt til fremtidig Brug, gjorde naturligt Lodsejerne endnu ivrigere efter ved solide Hegn at værne om de nyerhvervede Ejendomme, hvortil Beboerne yderligere ansporedes ved, at der udsattes betydelige Præmier for den største Mængde af vel satte Stengjærder efter en ved Rescr. af 30. Septbr. 1741 fastsat Model. Som Følge heraf rejste sig omkring Markerne det ene Hegn efter det andet, Stengjærder, Jordvolde eller enkelte Steder Træplantning efter enhver Smag og Lejlighed i et saadant Omfang, at der alene paa Frederiksborg og Kronborg Amt fra 1781 til 1790 var rejst over 14 Mile Stengjærder.¹⁾ Da nu Kongen ogsaa paa sin Side „frem-

¹⁾ Indberetning fra Landvæsenkommissionen af 3. Novbr. 1784.

deles var betænkt paa at rydde alt det af Bejen, som endnu findes at hindre Landmanden i hans Vindskibelighed og fra at høste den fulde Frugt af sine Bestræbelser", organiseredes der ved Fdng. af 29. Oktbr. 1794 et meget omfattende Hegnsvæsen her i Landet, hvorved der ikke blot paabødes en almindelig Indhegning af hver Mand's Lod, men ogsaa fastsattes udførlige Bestemmelser om Hegnens Bessaffenhed og Vedligeholdelse.

Hegnene skulde saaledes enten være a) Stengjærder, 9 Kvarter høje, b) Jordvolde, 4 Alen høje med en 9 Kvarters Grøft ved hver Side, c) Risgjærder, 8 à 10 Kvarter høje, eller d) $3\frac{1}{2}$ Alen brede og 2 Alen dybe Flækgrofter. Omkring Hovedgaardsjorderne skulde Hegnene „formedelst Kvægets stærkere Paaløb" i det hele være 1 Kvarter højere; men disse forskjellige Dimensions-Bestemmelser ere imidlertid ikke ret mange Steder bleve overholdte. Hvor en Vej gik igjennem et Hegn, skulde der anbringes et Led, saaledes indrettet, at det kunde aabnes og lukkes, uden at en Ridende behøvede at staa af Hesten; og befandtes det brøstfældigt eller i andre Maader uforvarligt, var vedkommende Ejer pligtig at holde Bagt derved, indtil Skaden, eventuelt ved Sognefogdens eller Oidermandens Foranstaltning, var istandsat, og han maatte da tillige udrede 1 Rdl. i Mulkt. For at lade Leddet staa aabent efter sig var Bøden 1 Mk., hvorfor der strax paa Stedet kunde foretages Udpantning; forsætlig Vold straffedes betydeligt strengere, endog med Forbedringshusarbejde. Endvidere ansattes der faste, edsfæstede Hegnsynsmænd, der i et Antal af 4 til 8 efter Sognets Størrelse udnævntes af Herredsfogden paa 2 Aar blandt Sognets Gaardmænd. Sognefogden som Hegnsynsmændenes Foresatte og Lægsmanden vare dog fritagne for dette Hverv. Hegnsynsmændene, hvis Løn opkrævedes af Sognefogden hos Lodsejerne med 1 Sk. pr. Td. Hartk., skulde 2 Gange om Aaret, i Dagene fra den 7. til 21. April og fra 22. Septbr. til 6. Oktbr., efter forudgaaet

Bekjendtgjørelse ved Sognestævne foretage et almindeligt Syn over samtlige Hegn i Sognet, dog at Grænshegnene synedes i Forening med Nabofognets Synsmænd eller skiftevis med disse, og ved hvert Syn skulde bruges 2 Synsmænd, som dog ikke maatte syne hos Forældre, Søffende eller „lige saa nær besvogrede“. De foreskudne Mangler, som efter en 8 Dages Frist ikke vare afhjulpne, istandsattes for den Forsømmeliges Regning, hvorhos han maatte betale Omsynet med 16 Sk. og 2 Sk. Tillæg for hver brøstfældig Favn over 16 Favne samt en Bøde, hvoraf de $\frac{3}{4}$ tilfaldt Sognets Fattige og $\frac{1}{4}$ Sognefogden i Udpantningshonorar, forsaavidt Udpantning var foretaget. Enhver havde dog Ret til hos Herredsfogden at rekvirere et Oversyn, som foretoges af Nabofognets Synsmænd imod en Betaling af 3 Sk. pr. Ld. af Rekvirentens og Naboen's samlede Hartkorn, og som maatte betales af den Part, Kjendelsen gik imod. Ved Plak. af 13. Septbr. 1806 gjordes det tillige Synsmændene til Pligt senest 8 Dage efter afholdt Syn at meddele Politimesteren en mundtlig eller skriftlig Forklaring om Forretningens Udfald.

Medens Tvistigheder i Hegnsager tidligere i Medfør af Føng. af 23. April 1781 vare afgjorte af Amtmanden og Landvæsenekonmissærerne, skulde Jordbrotten nu mægle Forlig, hvis Striden stod mellem Fæstebønder. Opstod Uenigheden mellem en Fæstebonde og en Selvejer eller mellem Selvejere indbyrdes, foretoges Mæglingen af Sognefogden, dog i begge Tilfælde med Ret til at indtanke Sagen for Amtmanden.

Vold paa Hegnene, hvortil ogsaa regnedes Afstæring af Grene til „Koste og Ris“, straffedes med Pengebøder indtil 20 Rdl. og i Gjentagelsetilfælde med Forbedringshus; var Forseelsen begaaet af Børn, straffedes disse med „Ris i 2 Vidners Overværelse i den Mand's Gaard“, imod hvem Forbrydelsen var udøvet. Opdagedes Gjerningsmanden ikke, kunde „den Skadelidte ved næste Sognestævne bekjendtgjøre for Sognet, hvad Skade han havde lidt“, og efter at denne var taxeret

af Sognemændene, repareredes de $\frac{2}{3}$ paa Sognet, hvorimod Skadelidte selv maatte bære $\frac{1}{3}$ af Tabet. Saadanne Penge opkrævedes derefter af Sognesfogden hvert Aars første Maj og første Novbr. sammen med Synsmændenes Løn.

Ved Lov af 6. Marts 1869 underlagdes Hegnsvæsenet Sogneraadene, som til at udføre dette Hverv udnævne 3 Synsmænd for hver Kommune, og hvis Valg, der gjælder i 3 Aar, stadfæstes af Amtsrådet; men efter at Respekten for Ejendomsretten er trængt ind i den almindelige Bevidsthed, er Opretholdelsen af Markhegnene i det tidligere Djemed nu ikke længere nogen absolut Nødvendighed. Hertil kommer endnu, at Nutidens rationelle Landbrug ikke med venlige Øjne ser Stengjærder og Voldgrøfter brede sig paa Jorderne eller ret vel kan finde sig i den Skade, disse ved Snelæg forvolde paa Markerne. Som Følge deraf forsvinde de gamle Jordvolde mere og mere, og dermed har ogsaa Hegnsvæsenet tabt sin oprindelige Betydning, og det er nu kun rent undtagelsesvis, at Hegnsynsmændene finde Anvendelse efter deres egentlige Bestemmelse. Sker det nu og da, gaar Forretningen i Reglen ud paa det stik modsatte af tidligere, nemlig at formaa en eller anden gammelbogs Landmand til at ombytte en Jordvoldsrest med et mere tidssvarende Markstjæl. Derimod benyttes Hegnsynsmændene ret hyppigt til i Medfør af Lov af 25. Marts 1872 at foretage Burderinger over den Skade, fremmede Kreaturer afstedkomme paa Afgrøderne, hvilken Forretning iøvrigt ogsaa tidligere paahvilede dem.

Vandløbsvæsenet.

For dette Bedkommende er Udviklingen gaaet i ganske modsat Retning, idet Vandløbsvæsenet efterhaanden er kommen til at gribe stærkere og stærkere ind i Administrationen, hvorimod der ikke tidligere, i alt Fald indtil Udskiftningen ogsaa henledede Opmærksomheden paa denne Sags Bigtighed, blev tillagt det nogensomhelst Betydning. Dette havde sin Grund dels deri, at man ikke var naaet til nogen almindelig Forstaaelse af den Skade, Vandet aafteedkom paa Markerne, dels deri, at det var forbundet med særlige Vanskeligheder at faa dette afledet, idet ældre Bestemmelser, navnlig D. L. 5—10—49, indeholdt udtrykkelige Forbud mod at „lade Vand flyde“ over en anden Mands Grund. Rescr. af 22. Marts 1737 giver i saa Henseende en talende Illustration af de lollandske Forhold. „Bønderne“, hedder det, „vare saa efterladne og forsømmelige i at oprense Diger og Kender, at Vandet staaar over Vinterkornet og kvæler det, hvorover Tilstanden er saa slet, og Kornmarkerne saa ringe, at Bønderne hverken kunde betale de kongelige Kontributioner eller have Jøden af deres Avling“; men naar undtages, at Stiftamtmanden, „paa det at de Vindskibelige ikke skulde tage Skade derved“, i dette specielle Tilfælde fik Myndighed til at anvende Tvangsmidler imod de „Ejerlag, som ikke havde Lust til at stræbe, som de bør“, gled desuagtet et halvt Aarhundrede hen, før det Offentlige fandt sig besøjet til at skride ind.

Det blev endelig Fdng. af 25. Juni 1790 og den sig hertil sluttende Plak. af 10. Novbr. 1791, som kom til at betegne det afgjørende Vendepunkt i Opfattelsen af dette Spørgsmaal. Ikke blot stillede de betydeligere Bandsløb nu under et jævnligt og umiddelbart Tilsyn af uwillige, af Amtmanden udnævnte Synsmænd, der fungerede under Stiftamtmandens og Amtmandens Overopsyn; men der gaves ogsaa udførlige Regler for Indretningen og Vedligeholdelsen saavel af de ældre Bandsløb, der af Rentekamret, paa Indstilling af Amtmanden i Forening med Landvæsenkommisjæren og de største Lodssejere, erklærede for offentlige, som ogsaa af nyere Bandsløb, der enten ved Overenskomst inellem vedkommende Lodssejere eller efter erhvervet Landvæsenkommissionskjendelse, der kunde rekvireres hos Amtmanden eller Stiftamtmanden, hvis Bandsløbet interesserede flere andre, stillede under offentligt Tilsyn.

Medens man selvfølgelig i Begyndelsen kun havde Opmærksomheden rettet paa de allervigtigste Bandsløb, maatte den Udvikling, Landvæsenet modtog ved Udgangen af forrige Aarhundrede, meget snart føre til, at der rejstes Krav paa Kontrol med en stor Mængde Bandsløb, som man oprindelig slet ikke havde tænkt paa. Da Kravene paa Grund af de store Bæmskeligheder, Lodssejerne havde ved at komme til en indbyrdes Overenskomst, løde stærkere og stærkere, blev det efterhaanden en tvingende Nødvendighed at anlægge en langt bredere Basis for Ordningen af denne vigtige Sag, og Resultatet blev da Anordn. af 29. Juli 1846 med Tillæg af 16. Marts 1851, hvorved Bandsløbene deltes i 2 Klasser, nemlig de større Bandsløb eller Hovedbandsløbene, saasom Aaer og andre Bandsløb af Betydning for store Distrikter, og de mindre Bandsløb, hvorved forstodes Grøfter eller Rønder af underordnet almindelig Interesse.

Tilsynet med de førstnævnte Bandsløb overgik til Amtsraaderne, som dertil paa Amtsfondens Regning kunde antage en teknisk uddannet Mand, hvorimod Vedligeholdelsen, der

enten kunde ske ved Naturalarbejde eller, naar Flertallet af de Arbejdsplichtige begjærede det, ved Licitation, paahvilede vedkommende Lødsjere. Dog bestemtes det senere ved Lov af 17. Jan. 1859, at Amtsrådet med Indenrigsministeriets Samtykke enten helt eller delvis kan overtage Vedligeholdelsen af saadanne Vandløb, som skønnes at være af stor almindelig Interesse, imod at Amtsfonden som Regel erholder Udgifterne herved refunderede af de i Vandløbet interesserede.

De mindre Vandløb sættes derimod ikke under nogen egentlig offentlig Kontrol eller Tilsyn, skjønt der af Amtsrådet efter Sogneforstanderskabets Forslag skulde bestikkes 2 à 4 faste, edsfæstede Vandsynsmænd for hver Kommune, idet disses Hverv, der gjaldt i 5 Aar, nærmest gik ud paa under Vedelse af Forstanderskabets Formand at mægle Forlig eller eventuelt affige Kjendelser betreffende Besværginger over forfømmelig Vedligeholdelse, hvilke Kjendelser de Paagjældende kunde indanke for Landvæsenskommissionen inden 3 Uger. For disse Forretninger tilkom der Synsmændene en Godtgjørelse af 4 Mk. eller 1 Rdl., efter som Arbejdet varede $\frac{1}{2}$ eller en hel Dag, samt endvidere 32 Sk. for Indkaldelsen til Forligsprøven, hvilke Udgifter udrededes af dem, som Kjendelsen gik imod, eller, hvis Forlig opnaaedes, efter de derom i Forliget indgaaede Bestemmelser. Først ved Lov af 17. Jan. 1859 sættes ogsaa de mindre offentlige Vandløb under offentligt Tilsyn af Sogneforstanderskabet gennem de bestiktede Vandsynsmænd, hvis Betaling derefter udrededes af Kommunkassen efter de hidtil gjældende Regler.

Ved Lov af 28. Maj 1880 fastsættes til Dels nye og meget omfattende Bestemmelser om Vands Afbenyttelse og Afledning; men i selve Administrationen foregik kun den Forandring, at der for Hovedvandløbenes Vedkommende i hver Amtsrådsreds kan ansættes en eller flere Vandløbsinspektører, som udnævnes af Amtsrådet og lønnes af Amtsrepartitionsfonden. Disse havde det Hverv at gaa Amtsrådet tilhaande,

saavel i Administrationen af Hovedvandløbene som i Tilsynet med Sogneraadenes Forhold overfor de mindre offentlige Vandløb. De kommunale Synsmænd, hvoraf der i hver Kommune skal være mindst 3, udnævnes nu alene af Sogneraadene, og Valget gjælder for 4 Aar, hvorhos Edsaflæggelsen er ombyttet med en skriftlig Erklæring om, at de „efter bedste Evne med Iver og Upartiskhed ville udføre det dem betroede Gvern.“

Landvæsenskommissionerne, der allerede under Gjennemførelsen af Landboreformerne i Slutningen af forrige Aarhundrede spillede en betydningsfuld Rolle, ere i Anledning af denne nye Ordning af Vandløbsvæsenet komne til at gribe endnu stærkere ind i de herhen hørende Forhold, idet den endelige Afgjørelse for den langt overvejende Del er lagt i deres Hænder. Landvæsenskommissionerne indstiftedes ved Rescr. af 2. Maj 1768, og Medlemmerne udnævntes oprindeligt af Rentekamret efter Amtmandens Forslag. Der skulde i det mindste være 2 i hvert Amt, hvoraf Halvdelen i Følge Rescr. af 13. Septbr. i. A. ikke maatte eje Jordegods, og det var et Hovedbøjemed, at de „med deres Indsigt, Erfarenhed og Underretning skulde være behjælpelige i at befordre den forønskede Hensigt, nemlig Landvæsenets og Bondestandens Opkomst og størst mulige Færd“. For „at opmuntre dueilige Mænd til at overtage denne Bestilling“, bestemtes det ved Rescr. af 12. Oktbr. 1776, at Kommissærerne „efter 6 Aars flittig Tjeneste“ skulde have „Kammer-Raade-Rang“; men allerede den 14. Juli 1798 ansaa man det for nødvendigt til yderligere Opmuntring at lade Kammer-Raad-Titlen følge umiddelbart paa Udnævnelsen til Landvæsenskommissær. Dog var man saa forsigtig at betinge sig, at „Kammerraaden“ atter skulde afleveres, hvis „Kommissæren“ ikke forblev i sin Stilling i det mindste i 6 Aar.

Efter Lov af 30. Decbr. 1858 bestemmer nu Indenrigsministeriet efter indhentet Betænkning fra Amtsraadene, hvor

mange Landvæsenskommissærer der skal være i hver Amtsraadskreds, derunder indbefattet Kjøbstæderne, der i Landvæsenskommissionsager anses som hørende til Amtsraads-kredsen, ligesom ogsaa dette Ministerium efter Amtsraadenes Indstilling foretager Udnævnelsen, der har Gyldighed i 6 Aar. Naar en Forretning skal iværksættes, udmelder Amtmanden eller, hvis Sagen berører 2 eller flere Amtsraadskredse, Indenrigsministeren en Kommission, bestaaende af 2 Landvæsenskommissærer og 1 af Amtets Retsbetjente som Formand. De af denne affagte Kjendelser kunne, forsaavidt de ere Gjenstand for Appel, indankes for Overlandvæsenskommissionen, der sammensættes af Amtmanden eller en anden af Kongen beskikket, i Distriktet bosat, fast Formand samt 4 af Indenrigsministeren udnævnte Landvæsenskommissærer, hvoraf den ene kan ombyttes med en teknisk, sagkyndig Mand.

Sandflugtsvæsenet,

som desværre har en ikke ringe Udbredelse her i Landet, navnlig i Vestjylland, hører ogsaa til de Sager, som det Offentlige meget tidligt maatte have Opmærksomheden rettet paa. De store Sandflugtsstrækninger henlaa nemlig oprindelig som Jælleseje i Righed med den øvrige Jord; men da Afgrøderne, der kunde ventes derpaa, ikke skulde friste nogen til at anstille Dyrkningsforsøg, kom Klitterne efterhaanden til at henligge som herreløst Gods, som Aar efter Aar lagde sine dræbende Sandmasser over Vegetationen i vide Afstande, uden at Beboerne evnede at gjøre den mindste Modstand.

En anden Vanskelighed havde man at kæmpe imod i den overhaandtagende Ufredelighed i Klitterne. De nøjsomme Klitvæxter, som Forsynet i sin Visdom havde anvist en Livskilde i selve de golde, forrygende Sandmasser, som de skulde baste og binde, bleve nemlig idelig efterstræbte af Klitbeboerne, „som benyttede dem af disse Grevæxter til at brygge, bage, tække Huse og føde Kvæg med, ja endog drev Rjøbmandsskab dermed, da mange ikke havde andet at nære dem af“, og „da Sandflugten ved Vesterkanten i Jylland“, som det hedder i Refsr. af 6. Decbr. 1679, „derover paa nogle faa Aar saaledes skal have taget Overhaand, at en Del af Landene skal være blevne øde, samt vil blive til ubodelig Skade og Undergang for det hele Land, hvis det ikke i Tide forekommes“, forsøgte man, til liden Nytte, at forkræffe Beboerne med

nogle dundrende Straffebestemmelser for dem, som „affsjære det, som gror paa Sandbanterne og i Klitterne“. Derimod havde man kun i ringe Grad Oje for, at det, som det især skortede paa, og som bedre end de strengeste Straffe kunde bidrage til at hæmme denne Landeplage, der undertiden odelagde hele Sogne saaledes, at baade Præstetald og Kirke maatte nedlægges,¹⁾ var en Forbedring af det saare mangelfulde Opfyn, saavel med Sandet som med Beboernes Forhold i saa Henseende. Heri skete der imidlertid en Forandring, da det ved Rescr. af 5. Oktbr. 1706 efter Forslag af en Kommission, bestaaende af Ingeniørkaptajn Fijcher, Hospitalsforstander Grendorph, Herredsfoged Therkelsen og Landmaalingskonduktør Hegelund, hvilken var nedsat i Anledning af, at Rytterbønderne i Ribe- og Lundenæs Amt havde „lidt stor Skade paa deres Agerjord“, blev paabudt, at Herredsfogderne under Proprietærenes og Regimentsfrivernes Inspektion skulde føre et jævnligt Tilsyn med Fredens Overholdelse i Klitterne i Overensstemmelse med Forskrifterne i D. L. 6—17—29. Det blev derefter ved Rescr. af 25. Juli 1729 yderligere paalagt Stiftamtmandene og Amtmændene at vaage over, at disse Forskrifter „hørfommeligt vorder efterlevede“.

Det næste betydningsfulde Fremskridt betegner Rescr. af 25. Aug. 1749, hvorved det paalagdes samtlige Beboere af Vesterherred i Ribe Amt at gjøre 1 Dags Arbejde i Klitterne hvert Foraar samt at møde med Heste og Bogne, naar de inspektionshavende Ejere af Skrumsager og Hennegaards Sædegaarde med Stiftamtmandens Billigelse ansaa en saadan Foranstaltning for nødvendig. Uagtet disse to Bestemmelser om Statens Tilsyn og Sandets Dæmpning ved Naturalarbejde saaledes oprindelig vare af ren lokal Natur, bleve de dog af afgjørende Betydning for den Udvikling, Sandflugtsvæsenet senere er undergaaet.

¹⁾ Nørðam: Danste Kirkehave 1571.

De første virkelige effektive Forholdsregler imod Sandflugten indesluttedes imidlertid i Fødg. af 19. Septbr. 1792, idet man deri først og fremmest lagde Vægten paa den højest nødvendige Udskiftning af Klitterne. Hvert Sogn og derefter hver By fik nu en tvungen Forpligtelse til at overtage sin Andel, som atter, naar det ansaas nødvendigt, kunde deles mellem Byens enkelte Gaardmænd, saaledes at hver fik sin afmærkede Klit til Beplantning med og fremtidig Fredning af de nødvendige Klitvæxter. Halvdelen af Omkostningerne ved Udskiftningen udrededes til Lættelse for Beboerne af Kongens Kasse, hvorhos der til Beplantningen kunde erholdes Hjælp, dels ved Arbejde fra de omliggende Sogne, dels ved Bidrag fra Amtet.

Dernæst organiseredes et indgaaende offentligt Tilsyn med hele Sandflugtsvæsenet, idet der under Amtmandens Overbestyrelse i hvert Amt oprettedes en eller flere Sandflugtskommissioner, der sammensattes af Herredsfogden og 2 af Amtmanden udnævnte Landvæsenkommisærer eller andre kyndige Grundejere i Nærheden af Sandflugten. Til Assistance for disse Kommissioner, hvem den umiddelbare Bestyrelse paa-hvilede, og som 2 Gange aarligt havde at afholde Synsforretning over Distriktet og derom i Juni og December Maaneder at gjøre Indberetning til Amtmanden, udnævntes i hver By blandt de „stikkeligste“ Bønder en Klitfoged, som i 3 Aar havde at føre det daglige Tilsyn. Paa de Steder, hvor Udskiftningen ikke var foregaaet til Enkeltmand, ansatte Amtmanden en lønnet Opsynsmand eller Klitrider, som ved ugentligt Eftersyn skulde føre Kontrol saavel med Klitfogdens som med Lodsejernes Forhold i saa Henseende. Endelig fastsattes der meget udførlige Beplantnings- og Fredningsbestemmelser samt Regler for, hvorledes der skulde forholde under en opstaaet Sandflugt. Overtrædelse heraf kunde medføre Bøder indtil 100 Rdl., der udelukkende kom Sandflugtsvæsenet tilgode.

Ved Plak. af 6. Marts 1838 fastsattes nogle nærmere Bestemmelser for Hjørring-, Thisted-, Ringkjøbing- og Ribe Amt, hvorefter Amtmanden i Forbindelse med vedkommende Sandflugtskommission skulde fordele Arbejdet imellem Klitfognene og Hjælpefognene, hvilke sidste dog ikke uden stor Nødvendighed maatte tages længere borte end 3 Mil i lige Linie fra Arbejdsstedet. Fremdeles gaves der saavel Klitfognet som Hjælpefognene Indflydelse paa Kommissionens Beslutninger, idet de fik Ret til at deltage i Forhandlingerne om den aarlige Arbejdsplan gennem 2 „paalidelige og kyn-dige“ Mænd, der udnævntes af de 2 største Lodsejere i hvert Sogn, saaledes at den ene repræsenterede Klitfognet, den anden Hjælpefognene. Udnævnelsen af disse Mænd gik ved Lov af 26. Marts 1852 over til vedkommende Sogneforstanderskaber, ligesom samme Lov hidførte den gennemgribende Forandring i Ordningen af Arbejdet, at dette fremtidig dels skulde foregaa distriktsvis efter et af Sandflugtskommissionen i Forbindelse med 2 af Amtsrådet udnævnte Mænd udarbejdet Regulativ, dels udføres saaledes, at Klitfognene i hvert Distrikt udførte $\frac{1}{4}$ af Arbejdet uden Bederlag, medens $\frac{3}{4}$ udførtes enten ved Licitation eller Naturalarbejde imod Betaling, hvoraf Statskassen udredede den ene Halvdel og Amtsrepartitionsfonden i Forening med Kjøbstædernes Hartkorn den anden.

Endelig modtog Sandflugtsvæsenet ved Lov af 29. Marts 1867 den nu gjældende Ordning, hvorefter Staten gennem en af Indenrigsministeren udnævnt Klitinspektør og 4 til hans Hjælp beskillede Overklitfogder fører Overtilsynet med Sandets Dæmpning og Træplantningen i Klitterne i de 4 foran nævnte, stærkest udsatte jydsk Amt. Den umiddelbare Bestyrelse i de Kommuner, hvor Sandflugtsstrækninger findes, beror ligesom hidtil hos Sandflugtskommissionerne, der nu bestaa af Overklitfogden og 2 andre paa 3 Aar valgte Medlemmer, hvoraf Amtsrådet vælger den ene, og vedkommende Sogneraad den anden. Ledelsen af Klitarbejderne paahviler

færligt sidstnævnte Medlem under Medhjælp af en eller flere af Kommissionen bestilte Underklitfogder, som føre det daglige Tilsyn med Fredens Overholdelse i Klitterne, og hvis Løn, der afholdes af Kommunekassen, med Amtsrådets Approbation fastsættes af Sogneraadet.

For de faa, endnu ikke udfirstede Klitarealer, som ere undergivne det Offentliges Tilsyn, gjælder den særegne Bestemmelse, at vedkommende Lods ejere ved simpel Stemmemæltighed udnævne en saakaldet Klitmand, som i alt, hvad der vedrører Sandflugtens Dæmpning, repræsenterer Gjærne ligeoverfor det Offentlige med fuld Myndighed til at træffe bindende Overenskomster paa sine Mandaters Begne.

Med Hensyn til Udgifternes Fordeling foregik den Forandring, at Statskassen nu bekoster hele Træbeplantningen samt deltager i de øvrige Bekostninger med Halvdelen, medens $\frac{1}{6}$ udredes af Amtsfonden, og Resten af vedkommende Lodsejere og Kommunekasse med Halvdelen hver. Da Statskassens og Amtsfondens Bidrag alene rette sig efter Overslagssummen, bortfalder en saa stor Del af Kommunekassernes og Lodsejernes Tilskud, som den virkelige Udgift maatte være mindre end i Overslaget beregnet.

I de øvrige Amter, hvor Sandflugtsstrækninger findes, bestyres disse af Amtsraadet under Indenrigsministeriets Overtilsyn efter de for Jylland gjældende Regler, dog med den Forskjel, at Statskassens Bidrag for disse Amters Vedkommende tillige udredes af Amtsrepartitionsfonden.

Credje Affnit.

Andre Bestillingsmand.

THE END

THE END OF THE WORLD

Ved Siden af disse indgribende Ombud gives der enkelte andre, som ere af underordnet Betydning, og som egentlig ikke have andet at gjøre med den sognekommunale Forvaltning, end at Sogneraadene, især paa Grund af deres Lokalfjendskab have erholdt Ret til at foretage Udnævnelserne, dels med, dels uden Amtsraadenes nærmere Approbation. Med Amtsraadets Approbation udnævne Sogneraadene saaledes i hver Kommune: 1 Forligsmægler og Suppleant i Lyende- og Aftægtsjager, 2 Jordboniteringsmænd, der af Amtsradet beskikkes en Formand i hvert Herred, og efter frit Valg forskjellige Boldgiftsmænd ved Afløsningen af Jagtretten, Hoveri og Pligtarbejdet, hvilke i hver Landsthingskreds af Kongen beskikkes en Formand. Fremdeles skulle Sogneraadenes Betænkning indhentes ved Beskikkelsen af Ligsynsmændene og Burderingsmændene i Anledning af Udlaan af Umyndiges Midler, hvilke Bestillinger besættes henholdsvis af Politimesteren og Amtsradet, der dog ikke ere bundne til at følge Sogneraadenes Indstillinger. Endelig bør nævnes, at et af Sogneraadet dertil valgt Medlem har Sæde i Sessionen og i Bestyrelsen for Kredsens Folkethingsvalg. Derimod er der ikke tillagt de kommunale Raad nogen Virksomhed ved Valget af

Sognefogden,

uagtet en meget vigtig Side af Administrationen, nemlig Politior-
denens Overholdelse i Kommunen, er delt imellem denne

Bestillingsmand og Sogneraadet, dog at Ansvaaret overvejende hviler paa den førstnævnte.

Denne ældgamle Institution var, som det allerede vil være fremgaaet af foranstaaende Skildringer, indtil 1841 Autoriteternes vigtigste Hjælpemiddel ude i Sognene i Henseende til Forvaltningen af disses Anliggender; men det synes, som om man, navnlig i den ældre Tid, har haft Vanskeligheder ved at skaffe den en saadan Respekt ligeoverfor Befolkningen, at den har kunnet optræde med den fornødne Myndighed som umiddelbar Udøver af de besluttede Foranstaltninger. Under disse Omstændigheder var det ikke sjældent, at „de Mænd, som kunde være bedst skikkede til dette Hverv, vægrede dem ved at modtage Embedet, dels fordi der ikke er tillagt dem nogen passende Belønning for deres Arbejde, dels fordi de savne den Agtelse og Belvilje hos Almueen, som udfordres, naar de med Virksomhed og Nytte kunde udfylde de dem paahvilende Pligter“. For nu at ophæve dette Misforhold, paahvødes det udtrykkeligt ved Fdng. af 11. Novbr. 1791, at „Sognefogden af Almueen skulde ansees som den fornemste og mest agtede Mand“, hvilket bl. a. skulde udtrykkes derved, at han „ved deres Gæstebud og Samkvemme“ skulde indtage Hæderspladsen ved den øverste Bordende; men om dette Paa-bud i Almindelighed har hjulpet ham til nogen større Anseelse, er vel overmaade tvivlsomt. Derimod har det sikkert været af stor Betydning, at Sognefogderne fik Frihed for Deltagelse i saagodtsom alle de kommunale Byrder, navnlig Rejser, Skole-, Vej- og Kirkearbejde, Fritagelse for at betale Bropenge og Delinkventomkostninger og 5. Juli 1820 Fritagelse for at bidrage til Amtsrepartitionsfonden, hvortil endelig Plaf. af 25. Maj 1821 søjede Ret til at tage en Søn fri for Militærtjenesten, dog kun naar Sognefogden tillige var Lægsmand og havde fungeret i 15 Aar. Disse Fordele vare af en saa fristende Natur, at de maatte evne at kalde

virkelig dygtige og med personlig Myndighed udrustede Kræfter frem.

Sognefogden, der senere i Medfør af Vejforordningen toges i Ed, udnævntes af Amtmanden „blandt de skikkeligste, redeligste og mest kyndige Mænd blandt Sognets Almue“, og Bestikkelsen skulde strax oplæses fra Prædikestolen til Efterretning for Sognets Beboere. Hans Pligter bestode fornemmelig i at udføre „Rettens og Øvrighedens Befalinger og Foranstaltninger“ og at vaage over god Ordens Overholdelse i Sagnet, i hvilket Øjemed han skulde afværge Dpløb ved at foreholde Almuen, at de, „som gjøre dem skyldige i saadan Overtrædelse, gjøre sig fortjente til Kongens Unnaade og Lovens Straf“. For at forebygge Misforstaaelser fra Sognefogdens Side hedder det videre, at „ligesom Kongen aldeles ikke mistænker Undersaatterne af Bondestanden for at være tilhøjelinge til Ulovlighed og Overhørighed mod deres Foresatte, saa vil han ej heller, at det skal anses for Dpløb eller nogen Lovstridig Handling, at Byens og Sognets Beboere sammentræde for sindigen og fredeligen at overlægge og tage Beslutninger om Ting, som hører til at befordre fælles Bedste“. Han skulde endvidere anholde fremmede Dmløbere og „Forbrydere af grovere Slags“ og derom „give Rettens Middel Underretning“ til videre Foranstaltning samt paase, at der intet ulovligt Krohold eller Krogang fandt Sted, i hvilke Tilfælde han i 2 Vidners Overværelse først skulde formane den Paa-gjældende til at „forbedre sit Forhold“ og, hvis dette ikke frugtede, indberette Sagen til vedkommende Retsbetjent. Fremdeles besørgede han alle Breve, den kongelige Tjeneste eller det Offentlige vedrørende, bragte til den næste Sognefoged, og saa videre, indtil Brevskabet naaede sit Bestemmelsessted; men han havde Ret til at tilsige Sognets Husmænd til at besørge denne Del af Tjenesten efter Omgang. Ved Fdng. af 27. Maj 1848 inddroges Husmændenes særlige Forpligtelse til at besørge Brevbæringen for Sognefogden under de norme-

rede 3 Gangdage og skulde, saafremt disse afkrævedes i andre Djemed, i Medfør af Indenrigsminist. Skriv. af 26. Juni 1858 udføres af lejede Folk for Kommunekassens Regning, hvilke Bestemmelser det fra England i 1851 indførte Frimærkesystem imidlertid snart gjorde ganske betydningsløse og overflødige. Endelig skulde Sognefogden imod et Vederlag af 12 Sk. for hver Forretning i 2 af Retten udnævnte Vidners Overværelse foretage Udpantninger for de forskjellige i Sognet faldende Restancer og Bøder samt uden Vederlag søge at skaffe de ledige Tjenestekarle Kondition ved inden 2 Maanedes før de halvaarlige Skiftetider, — der i Følge Fdng. af 5. Oktbr. 1770 vare 30. Juni og 31. Decbr., men som ved Fdng. af 25. Marts 1791 forandredes til 1. Maj og 1. Novbr., — offentlig ved Kirkestævne at tilbyde deres Tjeneste til Sognets Beboere. Lyffedes det ikke paa denne Maade at skaffe dem Plads inden 14 Dage, skulde en lignende Faldbydelse ske i Nabosognene. Sognefogden havde desuden Ret til at begjære Udnævnelse til saadanne „indbringende Bestillinger“ som Stævnevidne, Taxationsmand ved Jordernes Udsifting, Liggynsmand o. l. betalte Forretninger.

Hvad der forøvrigt forvoldte Sognefogderne adskillige „Besværligheder og Vanskeligheder i Lovens Handthævelse og Rettens Pleje“ var den Omstændighed, at de enkelte Sogne meget ofte i retslig Henseende vare delte imellem flere Jurisdiktioner, saaledes at Fogden indenfor Sognets Omraade kunde have Sager at afgjøre med forskjellige Retsbetjente. Heri hidførte imidlertid Fdng. af 18. Novbr. 1791 den ogsaa i andre Henseender meget betydelige Forbedring, at hvert Sogn, i alt Fald hvad Politisagerne angik, fremtidig skulde henhøre under en og samme Jurisdiktion.

Efterhaanden som Kommunalvæsenet udvikledes, og Kravene til Administrationen vorede, blev der ogsaa paa dette Omraade rig Anvendelse for Sognefogdernes Kræfter, idet Styrelsen, der jo foregik udefra, navnlig gennem Amtmændene,

Herredsfogderne og Amtsforvalterne, fik mere og mere Brug for en Tillidsmand i selve Sognene, hvortil Sognefogderne i Følge deres hele Stilling vare selvskrevne. De fik da fuldt op at gjøre med de fleste Grene af den sognekommunale Forvaltning med Undtagelse af Fattig- og Skolevæsenet, der, som omtalt, i Aarhundredets Begyndelse bestyredes af særlige Kommissioner. Navnlig udfordrede Naturalarbejds Opkrævning, Brand-, Hegns-, Fribefordrings- og Snekastningsvæsenet et saa betydeligt Arbejde, at den dem tillagde Fritagelse for de egentlige Byrder derved fuldt ud retfærdiggjordes. Efter 1841 gik Fogdernes kommunale Forretninger mere og mere over til Sogneforstanderskaberne, og, fraregnet Snekastningen, der fremdeles fortorer under Politiet, ere disse siden 1867 Sognefogderne ganske uvedkommende. Disse Bestillingsmænd fremtræde herefter alene som et Led i Politioorganisationen og have i Analogi hermed fra 1. Juli 1875 overtaget den Præsterne tidligere i Medfør af D. L. 3—19—8 paahvilende Forpligtelse til at holde Kontrol med til- og frarejsende Tjenestefolk.

Sognefogdernes Særrettigheder ophævedes i deres Helhed ved Lov af 4. Marts 1857 imod en fast, aarlig Løn af 40—200 Kr., der efter Sognets Størrelse fastsættes af Amtsraadet og udredes af Amtsrepartitionssonden.

I gamle Dage havde Sognefogden en Medhjælper i en temmelig mystisk Fremtoning, som optraadte under Betegnelsen

Bondefogden.

Hvem denne Bestillingsmand egentlig var, hvorledes han udnævntes o. s. v., haves der ingen samstemmende eller paalidelige Oplysninger om. Af nogle anfaas han for ensbetydende med Oldermænden¹⁾, men denne Antagelse er næppe

¹⁾ Blom: Offentlige Indretninger paa Landet.

rigtig, eftersom Oidermænd og Bondefogder i de ældre Forordninger ofte nævnes som Modsatninger; andre antage, med endnu mindre Grund, at han maatte være identift med Herredsfogden.¹⁾ Kun vides det, at Betegnelsen er bleven brugt i flere Forbindelser, og at Bondefogden har funden Anvendelse i forffjellige, faavel offentlige som mere private Forretninger. I Fdng. af 25. Marts 1791 om Ordenen ved Hovarbejdet hedder det saaledes: „Skulde nogen vise sig saa opfætfig med Ord eller Gjæringer personlig at angribe Jordbrotten, dennes Inspektør, Forvalter eller Ridefoged, Skovfoged eller Skytte, Ladefoged eller Bondefoged, naar disse ere i deres Husbonders lovlige Grinde, da skal den Skyldige revses med Rjæp eller Bond“ (D. L. 6—5—5) og „dømmes til en følelig Pengemulkt eller, dersom Forbrydelsen er udmærket stor, hensættes i Forbedringshuset, Tugthuset eller nærmeste Fæstning indtil for Livstid“. Medens Bondefogden her synes at staa i Tjenesteforhold til Godsejeren, nævnes han i Fdng. af 2. Aug. 1786 som et offentligt Ombud, idet han som Sognesfogdens Medhjælper havde at „hindre og afværge Almuens Sammenløb, naar Rettens Told- og Konsumptionsbetjente inkvirerede om ulovlig Brændevinsbrænding og Krohold“, samt at „have Indseende med, at Orden og Sædelighed efter Anordningen handthævedes.“

I samme Egenskab var det ogsaa Bondefogden paalagt, „saafremt det Korn, som Bønderne af Arrilds giffuet til Kirkerne for Tiende i rette Tid ej fremkommer, med 2 Dannemænd at udpante Kirkeværgerne Fyldest“²⁾, ligesom det var hans Pligt at have nøje Tilfyn med, „at Forældre og Foresatte betids og flittig lode deres Børn og Underhavende komme i Skole“, i hvilken Henseende han „uvægerlig skulde gaa Sognepræsten tilhaande, naar det meldes for ham“.³⁾

¹⁾ Molbech: Glossarium I. D.

²⁾ Rosenvinge: Gl. danske Love.

³⁾ Slagslunde Pastorats Embedsprotokol 1738.

Af disse Exempler synes der at kunne drages den Slutning, at Bondefogden har været en underordnet Politifunctionær, som er bleven udnævnt af Godsejeren blandt de hoveripligtige Bønder til at have Opsyn med disse paa Hovmarken, og at han derved er kommen til at staa i et saadant Myndighedsforhold til Almuen, at ogsaa det Offentlige har kunnet drage Nytte af denne Omstændighed ved at benytte ham jævnsides med Sognefogden og OIdermændene i visse offentlige Ombud. Han er imidlertid længst forsvunden fra Skuepladsen, og hans Bortgang har været lige saa lydløs som hans Oprindelse. Betegnelsen bruges dog endnu enkelte Steder, f. Ex. paa Gisselsfeldt Gods om den Mand, der besørger Budtjenesten imellem Godskontoret og Fæsterne.

Oldermanden.

Oldermandsbestillingen var derimod et fast organiseret Omhug, som stod i nøjeste Forbindelse med de gamle Bylaug, der alene bestode af Gaardmændene, idet de større Jordegodsejere og Husmændene ikke henregnedes dertil, og hvis Bestemmelse det oprindelig var at varetage Bymændenes Særinteresser og Fællesanliggender gennem færlige Vedtægter eller „Bylove“, som Bylauget havde uindskrænket Myndighed til at vedtage, og som stadfæstedes ved, at alle Bymændene toge om Bystokken.¹⁾ Oldermanden, det vil sige Bylaugets Formand, maatte være „en forstandig og ædel Dannemand, som skulde sidde et Aar omkring, og hans Bestilling skal være at have et flittigt Indseende med den menige Mands Gavn og Bedste udi Skov og Mark med Ager og Eng og alt andet til Byens Larv. Han skulde raade til Enighed og Lydighed, høre Sager og Klagemaal samt føre Straf og Ræfelse over de motvillige Bylavsovertrædere baade i Sognestævne og Gilde“. Hans „flittige Umage“ i disse Retninger lønnedes med, at han nød „frit Lag“ i alle Gilder og ffjæntedes „godt og klart Ol af Oldermandsstanden“; men udviste han nogen Forsømmelighed, kunde han ogsaa komme til at bøde „en Hjerring Ol til Lauget“.²⁾ Bylaugets For-

¹⁾ Fejlberg: Dansk Bondeliv.

²⁾ Severin Rjør: Fra Stavnshaandets Dage.

handlinger førtes altid paa det saakaldte Sogne- eller Gade-
stævne, hvorom Palladius siger, at „det skulde være By-
mændenes Raadhus, hvor Kirkeværgen ved Ringning med
Kirkekloffen skulde være til hver Søndag, om nogen der
havde noget at forhandle“; men efter at D. L. 2—22—40
havde forbudt at bruge Kirkeklofferne i dette Øjemed, fik
Indværslingen som Regel derved, at Oldermænden tudede i
Byhornet. Ved Sognestævnet skulde alle Tvistigheder sø-
ges bilagde. Der skulde det iblandt Bymændene hedde: „Du
Meneder! tag va'r paa Finger, Ore og Boeslod. Du Tyv
og Manddraber! va'r Dit Dre, Gud og Halsben. Du
Skjæge! tag Dig iagt, at Du ikke faar en rød Særk. Du
Troldekvinde! va'r Dit Liv“, og hvis der iblandt dem var en
„Ørdgyder, Olbaare eller Huggebaase“ (Slagsbroder), som de
ikke kunde være bekjendt „at sidde til Hug og Stik med, naar
de drak en Staal Øl med hverandre“, skulde han angives
paa Sognestævnet, og naar dette ikke hjalp, vilde Biskoppen
sørge for, at han ikke kom til „at formørke deres Døre tiere,
om ellers blaa Taarn kunde borge for ham“.¹) Mindre
Forseelser afgjordes ligeledes paa Sognestævnet i Reglen ved,
at Oldermænden dikterede Bedkommende Pengebøder, der ikke
sjældent paa Stedet forbrugtes i „Gledskab“ (Selskab) til
Øl og Brændevin, uagtet D. L. 3—13—32 udtrykkelig paa-
bød, „at Bøder, som efter Byens Vedtægt skal udgives, maa
ej til Gilde og Drik anvendes, men skal bruges til Byens
Gjærder, Grøfter og anden Byens Nytte“. Foruden Bøden
fik Synderen ogsaa ofte Forseelsen noteret ved et Indsnit
paa Bystoffen, der var inddelt saaledes, at hver Mand
havde sin egen Rubrik. Paa Sognestævnet skulde endvidere
skiftelystne Tjenestefolk i Følge Fdng. af 16. Novbr. 1619
opgive deres Konditioner, og der skulde Præsten efter Fdng.
af 21. April 1661 en Gang om Maanedes bekjendtgjøre,

¹) Palladius: Visitatsbog.

hvormange Accisesedler paa formalet Sæd han i Maanedens Løb havde udstedt, hvorimod det iøvrigt ved D. L. 2—11—6 udtrykkelig var ham forment at blande sig i Bylaugets andre Anliggender.

Det var ogsaa Bylaugets Sag at værne Bymændene imod saadanne udefra kommende Nærgaaenheder, som f. Ex. naar Proprietæren vilde „forbyde Bønderne at gjøre deres Sognepræst en Villighed“ eller begaa „Misbrug ved Mælkning og Skjæppeforns Anammelse“. Fremdeles fæstede Bylauget Bysmeden og Byhyrden, som begge to nøde stor Ansæelse, Smeden mest hos Mændene, hvorimod Hyrden især var Konernes og Pigernes erklærede Vndling.¹⁾ Men det er en Selvfølge, at det især var det tidligere Jordsællesskab, — da de til enhver By hørende Jorder med Undtagelse af Toften, der var vedkommende Gaards Særeje, var et Bymændene i Forening tilhørende fælles Eje, — som afgav det største og betydningsfuldeste Omraade for Bylaugets Virksomhed. Ravnlig havde dette at fastsætte Tiden, naar der om Efteraaret skulde gives Auret, at tage Bestemmelse om Hegnenes Vedligeholdelse samt at drage Omforg for, at den, som handlede derimod, kom til at „gjælde efter al den Skade, som blev gjort derover“.

Uagtet hver Landsby for sig udgjorde saa at sige en lille Koloni, hvis Interesser ikke strakte sig udover Bymarkens Govedhegn, saa førte Jordsællesskabet det dog ikke sjældent med sig, at flere Nabobyer havde Auret, Overdrev eller Fællede og Bang tilfammen, og de Spørgsmaal, som kunde opstaa heraf, saasom at „taxere, hvormange Kreaturer, Klov imod Klov, Horn imod Horn“, enhver By efter sit Tilliggende maatte anbringe i Fælleden, afgjordes paa Grandestævnet, som kun afveg fra det almindelige Sognestævne derved, at alle de interesserede Byers Bylaug eller Fangersmænd deltog i de der stedfindende

¹⁾ Fejlberg: Danst Bondeliv.

Forhandlinger, der levedes af Fjængs- eller Grandefogden, til hvilket Hver Bondefogden undertiden benyttedes.¹⁾

Gadestævnet holdtes, naar ellers Bejret tillod det, under Byens Majtræ, hvis oprindelige Bestemmelse det iøvrigt slet ikke var at være Samlingspladsen for det adstadige Bylaug. Majtræet eller dets Forløber, Majstagen, der rejstes paa en aaben Plads i Byen, hørte nemlig især Ungdommen til. Herfra var det, at den under Anførsel af en udkaaret Majgreve og Majgrevinde, som til Tegn paa denne Værdighed udsmykkes med nys udsprunget Løv, hilste Vaarens Komme ved i samlet Skare at „ride Sommer i By“, og her holdt den sit aarlige Majgrevegilde, der ofte varede hele Maanedens til Ende. Efterhaanden skede man mere og mere ud fra denne smukke, ældgamle Folkefest. Majtræet blev Skuepladsen for alskens Raaheder og kaade Løjer; man kastede til Maals med vældige Jærnkøller, som Byfmeden opbevarede imod at faa Lov til at nyde sin Part af Indsatsen, „Ol og Brænderin“, og foretog andre lignende Bedrifter, alt i det Hjemmed at faa Svirelaget i Gang. Da Løde Palladius's advarende Ord: „Forvarer Eder, at I ikke flemme og demme (svire og sværme), bande og sværge eller slaas ude ved hint Majtræ; ingen Nætter maa I der vaage over, ikke heller St. Valdborg Nat, det er aflagt til Landsthing“. Men da denne og flere efterfølgende Advarsler ikke frugtede, maatte Regjeringen omsider lægge en eftertryffelligere Dæmper paa disse Udskejelser ved at udstede et almindeligt Forbud imod denne yndede Folkeforlystelse, „hvorover Gud fortørnes og Bønderne ruineres“, som det hedder i Fdng. af 12. Marts 1735.

Uagtet dette Forbud mildnedes noget, da Frederik den femte ved Rescr. af 17. Juli 1748 tillod „Bønderne, som det ganske Alar har tungt Arbejde med Algerdyrkning og anden

¹⁾ Historisk Tidsskrift IV. B.

til sin Stand henhørende Gjerning, til en liden, sømmelig, sin Stand passende Opmuntring at forlyste sig med Sommer-Jby-Riden paa en Søgne dag i Ugen fra Pintse til St. Hansdag", dog at Husbonden og Dørigheden skulde have Tilsyn med, at „ingen Uorden, Misbrug, Druffenskab eller anden Uskikkelighed dermed gif isvang", saa blev dog Maj-træet herefter især Bylaugets Domæne, om det end ogsaa fremdeles var Ungdommens kjæreste Samlingsplads i Skjær-sommerens lyse Aftentimer.

Skjønt Odermanden saaledes oprindelig var et rent personligt Ombud, der valgtes af og iblandt Bymændene indbyrdes, blev han ikke desto mindre meget tidligt ogsaa benyttet i det Offentliges Tjeneste, idet han i et Par Hundrede Aar har haft det ingenlunde lette Gvern at holde sin By ryddelig for fremmede, omløbende Betlere.

I Slutningen af forrige Aarhundrede vorede Odermandens offentlige Forretninger efter en betydelig Maalestok, idet han, som det allerede vil være fremgaaet af foranstaaende, i flere Maader blev et Led i Forvaltningen af de rent sognekommunale Anliggender. Men paa den anden Side medførte Fjedsfællesskabets Ophævelse, at hans oprindelige Virksomhed samtidig indskrænktes til den saakaldte Gadejord, der fremdeles er Gjenstand for Fællesskab, og som i Følge flere ministerielle Resolutioner sorterer under Bylaugets Forvaltning, uafhængig af Sogneraadet.

Med Sogneforstanderskabernes Indførelse bortfaldt endvidere de fleste af Odermandens offentlige Forretninger, og de eneste Levninger, der endnu ere tilbage af hans fordoms Myndighed, bestaar i, at det paahviler ham at besørge Tilfigelserne til og at føre Opsynet med Snekastningsarbejdet samt i Genhold til Markfredloven af 25. Marts 1872 at modtage og imod en passende Godtgjørelse sørge for optagne Kreaturers Ernæring, indtil de afhentes af

Ejeren eller bortfælges. Men selv i disse Stillinger fortrænges han mere og mere af Sognefogderne, som i Følge deres større Kvalifikationer nu de allerfleste Steder i det hele træde i Olbermandens Sted, og dermed har saa dette ældgamle, ærværdige Ombud fundet sin reelle Afslutning, om det end endnu formelt har sin Berettigelse.

Præstens Medhjælpere.

Foruden de Medhjælpere, der, som omtalt, ved Fdng. af 24. Septbr. 1708 „adjungerebes“ Sognepræsten, specielt i Fattigvæsenets Tjeneste, var der endvidere allerede ved Fdng. af 27. Marts 1629 tilforordnet hver Sognepræst tvende Medhjælpere med det særlige Hverv at gaa ham tilhaande i Tilsynet med Menighedens moralske Lærned. Disse Medhjælpere udnævntes af „Kirkens Forsvar med Provstens Raad“ blandt de gudsfrygtigste, bedste og vederhæftigste Sognemænd, og de kunde hvert tredje eller fjerde Aar „forandres“, om de for „Bespørgingens Skyld“ ikke kunde „udstaa“ Hvervet længere. Ved Udnævnelsen maatte de i nogle af Sognemændenes Overværelse „edelig love og tilfige“, at de med al „Troskab vilde forestaa dette kristelige Embede og af yderste Magt og Formue søge at fordre Guds Ære og Kirkens Gavn og Bedste samt Præsten i Kirkens Disciplin at gjøre tilhørlig Bistand, saaledes som det vil forsvares for Gud og den kristelige Øvrighed“. I Overensstemmelse med dette Løfte havde Medhjælperne ikke alene „at staa Præsten bi udi alt det, som det ham i Guds Ord var befalet at straffe“; men de skulde ogsaa under en Bøde af 6 Lod Sølv, om de „enten for Bild eller Benfæst“ saa igennem Fingre med nogen Forseelse, særlig have Indseende med „saadanne Synder og Laster, som ellers ved sædvanlig Rettergang ikke saa bekvemmeligt kunde affattes og bevises“, navnlig „Prædikens Forsømmelse; Frakholdelse fra

Sakramentet i over et fjerding, et halvt eller et helt Aar; hellige Dages Misbrug til Gilde, Drik, Dobbelt, Gøglen, Fægten eller andet saadant; Guds Ords Skjemt og Misbrug i Omgængelse; ondt Forligelsesmaal imellem Ægtefolk som ukristeligt, uden billige Aarsager sig imod hinanden forholde, saa og imellem Forældre og Børn indbyrdes; Halstarrighed hos trolovede Folk, som ikke vilde lade sig sammenvie til Ægteskab; letfærdig Skanderen og Snak; letfærdig Selskabs Besøgelse og Omgængelse; Rufferi, Fylderi og idelig Drukkenskab; ubillig Fordel i Kjøb og Salg; ulovlig Ager; Gjerlighed; og i Synderlighed Ungdommens Forspørelse til Drik, Dobbelt, Letfærdighed, overflødig Bekostning og Ødselhed". Blev nogen af Menigheden antruffen i flige Laster, skulde Præsten eller den af Medhjælperne, „som det først spørger“, i al Stilhed og uden Beskæmmelse for Synderen advare ham i kristelig Kjærlighed; men dersom en „saadan hemmelig, kristelig, sagtnodig og broderlig Advarsel ingen Frugt vilde skaffe“, da skulde Præsten i Medhjælpernes samt Degners og, „om Behov gjøres“, i endnu en Persons Overværelse gjen tage Advarselen „imod saadan Guds Ord haardnakket og halstarrig Foragt“. Hjælp ej heller dette, opfordredes Synderen til frivillig at afholde sig fra Guds Bord, og derefter havde Præsten Ret til med Biskoppens og Provstens Samtykke paa Prædikestolen at lyse den Paagjældende i det saakaldte lille Band, der bestod i en udtrykkelig Udelukkelse ikke blot fra Sakramentet, men ogsaa fra alle „hæderlige Samkvemme“, ligesom han ej heller maatte være Vidne ved Barne daab. Derimod kunde han i Følge Kirkeritualen af 1685 overvære Prædikenen fra en Plads, der i dette Tilfælde var indrettet „nedre i Kirken“; men han skulde strax, naar Præsten gik fra Prædikestolen, af Degnen ledes ud af Kirken. Som det sidste Middel kunde der over den forstøffede Synder udstedes et fuldstændigt Anathema, „den yderste Lægedom, Kirken hafuer til at handle aabenbare Synder og Laster med“ (Kirke-

ordinantsen 1539), hvorefter han i den „ganske Menigheds Paasyn“ af Degnen blev ført ud af Kirken, „om han der var tilstede“. Hvorvel der jævnligt skulde bedes for ham fra Prædikestolen, var han dog derved fuldstændig udstødt af Menigheden, og han kunde endog ved Provstemodets Dom forvises Landet, om han ikke enten ved Højesteret fik Bandsfættelsen underkjendt, eller han inden Aar og Dag ved det saakaldte aabenbare Skrifte bekjendte „sin alvorlige Hjærtens Omvendelse“.

En saadan Bekjendelse foregik imellem Prædiken og Kommunionen under følgende Ceremoniel. Efter Aflyngelse af Psalmen: „Beklage af al min Sinde“ holdt Præsten en kort Formaningstale, som Synderen paahørte knælende i Kor-døren. Derefter forelagdes han en Række Spørgsmaal, og naar disse vare besvarede med et lydeligt Ja, vendte Synderen sig imod Menigheden sigende: „Jeg beder, at I, Guds Børn, ville forlade mig denne min begangne Forseelse og ikke støder Eder paa mig eller tager Forargelse af mig mere“, hvorpaa Præsten tilfagde ham hans Synders Forladdelse (Ritualet 1685), og den saaledes atter „til Menigheden annammede“ Synder maatte ingen i Følge D. L. 2—9—18 under en Bøde af 20 Lod Sølv bebrejde videre i den Sag. Men bøde derimod en saadan Bandsat uden at være afløst, enten „i Kirken eller paa sin Sotteseng“, maatte han endog ikke begraves i indviet Jord.

Trods disse stærke Hjælpe midler synes den geistlige Arm dog at have været temmelig magtesløs overfor Tidens Brøst; thi i Rescr. af 3. Decbr. 1734 hedder det, „at Druktskab, Fylderi og andre opregnede herskende Synder, som Kirkens Myndighed skulde hæmme daglig mere og mere, tage Overhaand, saa at de bedrives uden Undseelse og snart ikke agtes for nogen Synd“. Det blev derfor nødvendigt at paakalde den verdslige Dyrigheds Medvirken „til flige motvillige, alle

hjemmelige og aabenbare Paamindelser foragtede Synderes Afstraffelse" efter almindelig verdslig Justits.

Medens hver enkelt Medhjælper havde selvstændig Myndighed til at afgjøre, naar en Person skulde undergives den hemmelige Advarsel, kunde derimod enhver videre gaaende Forholdsregel ikke iværksættes uden efter Forhandling imellem Præsten og begge Medhjælperne; i tvivlsomme Tilfælde skulde endvidere Herredsprovsten samt 3 af de nærmest boende Præster tilkaldes. Disse Forhandlinger førtes altid i Sakristiet efter endt Gudstjeneste, hvilket ogsaa gjaldt om 4 ordnære Møder, som Præsten aarligt skulde holde med sine Medhjælperne til Drøftelse af, hvad der igrigt kunde tjene Sognet og Menigheden til Bedste i aandelig og sædelig Henseende. Udeblivelse fra disse Møder medførte en Bøde til de Fattige af 2 Lod Sølv, som Præsten personlig hæftede for.

Af det anførte vil fremgaa, at det var et ikke ringe Arbejde og Ansvar, der i denne Henseende paahvilede Medhjælperne. Men ved Siden heraf havde de desuagtet adskillige andre Forretninger at varetage. De vare saaledes i Følge D. L. 2—9—2 m. f. S. Kirkeværger og skulde i denne Egenkab med Præstens Raad „ramme Kirkens Bedste og Gavn“, „klarere“ dens Regnskab samt holde Kirkeladerne vedlige og sørge for, at disse ikke benyttedes til „Kro og Drickehus“, naar Kirkens Korn (Kirketienden) var bortfæstet og saaledes ikke „derudi indlægges og udtærskes“. De skulde endvidere paase, at alle Børn over 7 Aar holdtes i Skole samt i Følge Fdng. af 23. Septbr. 1762 gaa Præsten tilhaande ved Affattelsen af Mandtallerne i Anledning af Folke-, Familie- og Extraatten. Fremdeles blev det ved Reskr. af 26. Aug. 1735 paalagt Medhjælperne at holde Auktion over Fattiges Esterladenskaber, og endelig fik de ved Fdng. af 29. Oktbr. 1794 et vist Ansvar med Hensyn til Anvendelsen af Bøder, som faldt efter Bylaugets Vedtægter „om Hegn, Grøfter, Hjord“ o. s. v.; men dermed

havde ogsaa Medhjælpernes Betydning fulmineret. Den mindskedes nu Aar for Aar, og navnlig førte de en hensygnende Tilværelse, efter at Kirketugtens Afskaffelse og de ved Fdng. af 13. Novbr. 1829 givne nyere Bestemmelser om Kirkeværgemaalet havde berøvet dem deres væsentligste Fundament, og uagtet Kirke- og Undervisningsministeriet ved Circulære af 24. Septbr. 1856 forsøgte en Reorganisation under Navn af Menighedsraadet, lykkedes det dog ikke at kalde nyt Liv i denne gamle, ejendommelige Institution, der igjennem Aarhundreder har staaet som Bogter af en Side af Sognelivet, som man maatte i vore Dage skænke for ringe Opmærksomhed.

Af nærværende Fremstilling af den sognekommunale Forvaltning, saaledes som denne siden Enevoldsmagtens Indførelse har udviklet sig i vort Fædreland, vil det være fremgaaet, dels at Byrderne oprindelig saa godt som udelukkende have paahvilet det upriviligerede Hartkorn, dels at dette har været afskaaret fra enhver som helst Indflydelse paa eller Deltagelse i selve Forvaltningen. Men det vil ogsaa paa den anden Side staa klart, at Bestræbelserne i det sidste Hundrede Aar uafbrudt ere gaaede ud paa at udjævne denne Ubillighed, og som lysende Mærkepunkter i saa Henseende staa Fattigreglementet af 5. Juli 1803 og Skoleanordningen af 29. Juli 1814, hvorved Beboerne for første Gang, om end i stærkt begrænset Form, fik Medbestemmelsesret i disse vigtige Sager. Endvidere maa nævnes Anordningen af 13. Aug. 1841 om Sogneforstanderskaberne, som i Forbindelse med Lov af 20. Juni 1850 om Hartkornsubjævnningen betegner et Vendepunkt af fremragende Betydning. Endelig Landkommunalloven af 6. Juli 1867, som, efter at almindelig Valgret og Valgbarhed allerede var gennemført i Hoved-

trækkene ved Lov af 22. Marts 1855, i videste Omfang lagde Forvaltningen og det dermed forbundne Ansvar i Beboernes egne Hænder.

Men naar vi nu fra dette Stade kaste Blikket tilbage paa hine trange Tider, da de gamle, stavnsbundne Fæstebønder, fattige i Aand og fattige paa Gods, under Majtræets Krone drøftede deres lille, af den øvrige Verden uberørte Samfunds Anliggender, de eneste, de havde Ret til at tale med om, hør vi med Taknemmelighed ihukomme, at den Frihed, hvorover vor Slægt i saa rigt Maal kan glæde sig, først og fremmest skyldes den varme Interesse, hvormed Kongemagten stedse har omfattet Danmarks Bondestand.

Ordforkortelser.

Fbng.	—	Forordning.
Anordn.	—	Anordning.
Rescr.	—	Rescript.
Plak.	—	Plakat.
Skrv.	—	Skrivelse.
Circul.	—	Circulære.
Reglm.	—	Reglement.
Resol.	—	Resolution.
D. L.	—	Danske Lov.

Indholdsfortegnelse.

Første Afsnit.

Det egentlig sognekommunale Omraade.

	Side.
Indledning	7
Fattigvæsen	8
Skolevæsen	53
Bejvæsen	105
Brandvæsen	130
Fribefordringsvæsen	138
Den økonomiske Sammenlutning	146

Andet Afsnit.

Anliggender, som forvaltes ved særlige Ombud.

Sundhedsvæsen	153
Hegnsvæsen	157
Bandløbsvæsen	162
Bandflugtvæsen	167

Tredje Afsnit.

Andre Bestillingsmænd.

Sognefogden	175
Bondefogden	179
Olbermanden	182
Præstens Medhjælpere	188
Slutning	192

